

Etnografický výzkum

Petr Janeček

Etnografický neboli *terénní výzkum* patří k nejvýznamnějším a nejčastěji využívaným typům výzkumu v etnologii. V praktické rovině jej lze definovat jako *systematickou a metodickou přímou konfrontaci badatele se zkoumanou aktuální sociální a kulturní realitou se snahou co nejpřesněji zodpovědět všechny jeho výzkumné otázky*, s cílem co nejdůkladnějšího porozumění této realitě, aniž by do ní ale svojí přítomností výrazněji zasahoval.

Etnografický výzkum je empirickým výzkumem živé kultury prostřednictvím jejich fenoménů pozorovatelných a uchopitelných lidskými smysly: lidského chování a jednání, promluv, textů a artefaktů, které souhrnně označujeme jako *etnografická data*.

Výzkumný prostor, tedy *terén etnografického výzkumu*, je obvykle určitá část současné společnosti, definovaná tematicky, kulturně a geograficky. Etnolog během svého bádání v terénu, tedy své badatelské interakce s částí lidské společnosti, registruje, dokumentuje a analyzuje etnografická data v podobě nejrůznějších dílčích kulturních jevů – od promluv a textů přes projevy lidského jednání až k lidmi vytvořeným předmětům. Hlavní snahou badatele je přitom zachytit nejen samotná tato data, ale i jejich *kontext* – tedy stav a způsob, jakým tyto jevy ve svém přirozeném prostředí existují a fungují, popřípadě jaký mají smysl a význam pro jejich nositele.¹

¹ Pro potřeby tohoto přehledového textu, jehož hlavním cílem je nastínit studentům etnologie možnosti etnografického terénního výzkumu a především je motivovat k detailnímu seznámení s touto problematikou, je z metodických důvodů používán široce vymezený koncept etnografického výzkumu, který zahrnuje jak dokumentační, analytické a interpretační postupy induktivně a empiricky koncipované evropské etnologie (*Ethnologia Europaea*, *Europäische Ethnologie*, *empirische/vergleichende Kulturwissenschaft* – včetně původně skandinávských *folklivsforskning/folklife* bádání), anglosaských folkloristických studií zabývajících se výzkumem nemateriální i materiální kultury (*Folkloristics*, *Folklore*) a středoevropského národopisu (*Volkskunde*, etnografie a folkloristiky), tak postupy sociálněvědního etnografického výzkumu (*Ethnography*). Vědomě je tak rezignováno na užší, původně kulturně/sociálně antropologické vymezení terénního výzkumu jako dlouhodobého zúčastněného pobytu ve zkoumané kultuře či společnosti s cílem jejich holistického popisu (k sociálněvědnímu etnografickému výzkumu viz bohatá použitá literatura v závěru této kapitoly). Jako etnografický výzkum je v tomto textu tedy označováno i badatelské využití dokumentačních, analytických a interpretačních metod a technik zabývajících se jednotlivými fenomény lidské expresivní kultury (především textů a artefaktů), které by mohly být z antropologického komplexního pohledu považovány za „dílčí“, tak metodické postupy vytváření případových lokálních či regionálních monografií pomocí kombinace badatelských přístupů historických, sociálních a humanitních věd. Tento synkretický přístup a výsledně široké pojetí etnografického terénního výzkumu je možné v souladu s názorem britského antropologa Chrise Hanna vnímat jako inspirativní a obohacující jak pro evropskou etnologii (a anglosaskou folkloristiku), kladoucí důraz na kulturně historické pojetí oboru, tak kulturní a sociální antropologii, akcentující spíše společenskovědní zacílení disciplíny. Hann, Chris: *Rozmanité časové rámce antropologie a její budoucnost ve střední a východní Evropě*. SČ 43, 2007, s. 15–30; Týž: *Odpověď: nikoli nevýrazný hybrid, ale partnerství, které má říz*. SČ 43, 2007, s. 209–220. Prezentovaný přístup je v souladu i s názorem amerického kulturního antropologa Michaela Herzfelda z Harvardovy univerzity, dle kterého se folkloristický výzkum prováděný se zohledněním performativního a

Tento důraz na živý, aktuální rozměr etnografických dat a poznání jejich významu a smyslu je hlavním přínosem etnografického výzkumu pro etnologii. Data uložená v paměťových institucích jako jsou archivy, knihovny či muzea, a data získaná pomocí archeologického výzkumu totiž tento živý kontext zčásti postrádají a musí být pro ně zpětně badatelsky rekonstruován. Oproti tomu data získaná pečlivým etnografickým výzkumem přinášejí svůj sociální a kulturní kontext s sebou; v etnologii proto patří k datům nejcennějším.

Cílem etnografického výzkumu je dokumentace vybraných etnografických dat, vysvětlení jejich smyslu pomocí jejich vztažení k jiným datům, jim samým a širšímu kontextu, nebo porozumění jejich významu z pohledu jejich nositelů. Velká část etnografických výzkumů usiluje zohlednit všechny tyto cíle zároveň.

Základními požadavky pro etnografický výzkum je v první řadě znalost jazyka zkoumaného terénu, dále jeho historického, společenského a kulturního kontextu, sociální dovednosti jako je schopnost navazování společenských kontaktů, a v neposlední řadě empatie a trpělivost. Nezbytným požadavkem je i znalost základních etnologických teoretických přístupů ke zkoumané problematice a samozřejmě i schopnost používat příslušné dokumentační techniky a zařízení, jako je zápisník, terénní deník, diktafon či fotoaparát.

Etnografická data badatel dokumentuje a analyzuje pomocí osvědčených metod terénního výzkumu, kterými jsou v první řadě kvalitativně používané metody systematického pozorování a zúčastněného pozorování, nejrůznější typy rozhovorů a dotazníků, někdy doplňované kvantitativními metodami jako je statistické měření.

Témata etnografického terénního výzkumu jsou stejně bohatá, pestrobarevná a mnohvrstevnatá jako samotné lidské společnosti a kultury; byl a je proto využíván k dokumentaci a analýze obrovského množství kulturních fenoménů. Od lidových písní a pohádek k „městským legendám“ a textům na internetových sociálních sítích, od lidové architektury k rekreačním chatám a chalupám, od jízdy králů k středoškolskému poslednímu zvonění, od tradičního zemědělství k současnému zahrádkaření, od lidové rukodělné výroby k postupům dnešních domácích kutilů, od slováckých krúžků k trampským osadám, od venkovských hodů k freetekno party, od maléreček kraslic ke graffiti writerům, od stárků k punkové subkultuře, od kopaničářských bohyní k městským šamanům, od hanáckých

sociálního kontextu ve své podstatě neliší od antropologického etnografického výzkumu; bádání tohoto typu navíc ukazuje antropologům nutnost zabývat se analýzou performativních vlastností expresivních kulturních forem, které bývají při jejich výzkumech často opomíjené. Herzfeld, Michael: *Folklore*. In: Barnard, Alan – Spencer, Jonathan (eds.): *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London – New York: Routledge, 2002^x, s. 237.

Slováků k romským osadám, od zelných trhů k vietnamským trhovcům, od Čechů v rumunském Banátu k muslimským přistěhovalcům v dnešním Brně, etnografický terénní výzkum je v první řadě fascinujícím dobrodružstvím poznání.

Etnografický výzkum představuje *základní složku etnologických bádání* – obstál totiž během všech mnohdy radikálních změn výkladových paradigmat, kterými etnologie během mnoha desetiletí své existence prošla. Ačkoli dnes provádíme etnografický výzkum poněkud odlišně a zaměřujeme se na větší množství etnografických dat než národopisci před sto lety, vyřazení do terénu a fascinace terénní zkušeností jsou stále těmi základními pouty, která nás spojují s našimi národopisnými předchůdci.

Etnologie a etnografický výzkum

Etnografický výzkum patří k nejdůležitějším druhům etnologického výzkumu; podle některých odborníků jde dokonce o jeho nejvýznamnější typ, který určuje samotnou podstatu etnologie jako vědy. Etnografický výzkum tedy není jen pouhým metodologickým, heuristickým nástrojem získávání dat, ale fenoménem, který definuje etnologickou disciplínu jako takovou.²

Etnografický výzkum je nepostradatelným zdrojem dat pro většinu subdisciplín etnologie: vedle bádání nad společenskými vztahy, kolektivní identitou a etnicitou, pro které je doslova *alfou a omegou*, je zcela nepostradatelný ve slovesné, hudební i taneční folkloristice (etnomuzikologii a etnochoreologii) dokumentující estetické prvky lidské expresivní kultury, které aktivně kolují v současném ústním a zvykovém podání, stejně jako při výzkumu aktuálního zvykosloví a rituálních projevů. S živým kontextem ale samozřejmě pracují nejen subdisciplíny etnologie zkoumající duchovní a sociální kulturu, ale i většina

² Etnografický terénní výzkum, tedy praktikování *etnografie*, můžeme skutečně považovat za jeden ze základních distinktivních rysů etnologie, kterými se odlišuje od příbuzných věd jako je historiografie či sociologie – vedle konceptu *kultury* chápané v intencích kulturního relativismu a některých dalších konceptů, jako je např. *etnicita*, *tradice* a *lid*. Všechny výše uvedené koncepty ale začaly v posledních desetiletích úspěšně využívat i mnohé další disciplíny, a etnografický výzkum již dnes nelze považovat za výhradní majetek etnologie (Eriksen, Thomas H.: *Sociální a kulturní antropologie. Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: Portál, 2008, s. 39). Obecnou definici etnologické disciplíny podává na základě přehledové zahraniční literatury např. etnolog Roman Doušek: „*Etnologie se snaží 1) poznat jednotlivé kulturní jevy sociokulturního systému i jejich kontexty a [...] jejich časoprostorové a sociální souvislosti [...], 2) poznat vztahy jednotlivých sociokulturních jevů v rámci prostředí výše zmíněné dynamiky [...], 3) poznat v rámci mezikulturního srovnávání [...] a) kulturní konstanty i specifika jednotlivých sociokulturních systémů a jejich částí, a b) konstantní a specifické vzorce vztahů jednotlivých sociokulturních jevů v rámci prostředí výše zmíněné dynamiky.*“ Doušek, Roman: *Etnologický výzkum tradičního stavitelství. Etnologické příručky 1*. Brno: ÚEE FF MU, 2013, s. 27.

badatelských oblastí zabývajících se materiální kulturou, např. zemědělstvím, rukodělnou výrobou či bydlením.

Obr. 11

Folkloristka Dagmar Klímová při etnografickém výzkumu slovenské menšiny v pohoří Mátra v Maďarsku, 1957. Fotografický archiv Etnologického ústavu AV ČR, v.v.i. – pobočka Brno, Osobní fond Dagmar Klímová, signatura R 20.

Význam etnografického výzkumu umocňuje i výše zmíněná skutečnost, že v mnoha ohledech definuje etnologickou disciplínu samotnou: právě terénní výzkum je tím, čím se etnologie do značné míry odlišuje od příbuzných oborů jako je sociologie, historiografie či psychologie. V posledních desetiletích nabývá etnografický výzkum na důležitosti i v dalších sociálních, humanitních a historických vědách, a stává se inspirativním pro množství dalších vědeckých disciplín.³

Nebylo tomu tak vždy: evropští etnologové byli dlouho jediní, kdo se etnografickému terénnímu výzkumu, na který ostatní příbuzné vědy hleděly s despektem, věnovali. Prvními „protoetnology“ poloviny 18. století byli sběratelé lidových písní, jako skotský básník a spisovatel James Macpherson (1736–1796), autor díla *Fragments of ancient poetry, collected in the Highlands of Scotland, and translated from the Gaelic or Erse language* (1760) a navazující nesmírně vlivné sbírky *The Works of Ossian* (1765), a anglický biskup Thomas Percy (1729–1811), autor díla *Reliques of Ancient English Poetry* (1765), kteří vzbudili zájem romantiků o folklor doslova po celém světě.

Myšlenka terénního sběru folkloru z ústního podání dodala filozofický základ zakladatelská postava etnologických bádání, německý filozof Johann Gottfried von Herder (1744–1803), především díky svému dílu *Auszug aus einem Briefwechsel über Ossian und die Lieder alter Völker* (1773) a čtyřdílným *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784–1791), které přišly s ideou *národního ducha* (*Volksgeist*), definujícího specifičnost jednotlivých kultur.⁴ Herder byl i autorem první sbírky lidových písní přinášející folklorní

³ Následující stručný přehled „dějin“ etnografického terénního výzkumu je cíleně omezen především na domácí prostředí; jeho primárním cílem je usnadnit začínajícím výzkumníkům výběr tématu, výzkumného modelu a formulaci výzkumné otázky při jejich vlastních výzkumech. Detailnější seznámení s konkrétními díly a přístupy je pak k dispozici v následujících kapitolách.

⁴ Horák, Jirí: *Národopis československý. Přehledný nástin*. In: Československá vlastivěda. Díl II. Člověk. Praha: SFINX, 1933, s. 319–321; Eriksen, Thomas H.: *Sociální a kulturní antropologie. Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*, c. d., s. 23; Budil, Ivo T.: *Za obzor Západu. Proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase*. Praha: Triton, 2007, s. 369–374; Soukup, Václav: *Antropologie. Teorie člověka a*

materiál různých kultur (*Volkslieder nebst untermischten anderen Stücken* z let 1778/79, známější pod pozdějším názvem *Stimmen der Völker in Liedern*).

Systematičtější základy terénního výzkumu byly položeny až na počátku 19. století v souvislosti s prvními terénními sběry lidové prózy, které prováděli již nejen literáti a filozofové, ale i badatelé s historickým a filologickým vzděláním, což se projevilo především na jejich systematičnosti a uvádění dokumentovaných dat do souvislostí s jejich historickým a jazykovým kontextem. Průkopníky zde byli slavní němečtí sběratelé pohádek a pověstí Jacob (1785–1863) a Wilhelm (1786–1859) Grimmové, kteří vydali svoji první sbírku pohádek *Kinder- und Hausmärchen* v letech 1812 a 1815.

Na konci 19. století, výrazněji od 70. a 80. let, se pak k nim díky dobovému výstavnímu hnutí souvisejícímu s hledáním nových směrů ve výtvarném a užitém umění, kombinovaném s politickými snahami, přidali i národopisci zkoumající hmotnou kulturu. Tito „protoetnologové“ tak byli v dějinách vědy absolutními průkopníky, když jako první humanitní a sociální vědci *vůbec* začali studovat živý materiál přímo v terénu.

Jejich terénní bádání pro světovou vědu neobjevila navíc nic menšího než *lidové kultury* samotné, a jak nezávisle na sobě zaznamenali americký folklorista Burt Feintuch⁵ i český etnolog Zdeněk Uherek,⁶ etnologie tímto terénním „objevem lidu“ vlastně poprvé v dějinách vědy postulovala pluralitu kultur. Díky etnografickému výzkumu se tak v evropském intelektuálním aparátu objevil jakýsi „kulturní proto-relativismus“, tedy uznání nejen paralelní existence, ale především *rovnocennosti* elitní kultury a kultury lidové, která dříve stála zcela mimo evropský filozofický a umělecký kánon posedlý pouze texty a výtvary společenských elit: „*Daleko dříve než se to stalo všeobecnou módou, etnologové tvrdili, že kultura je pluralitní.*“⁷

I tento demokratizující náhled na sociální a kulturní realitu, který daleko později vyústil v moderní a postmoderní koncepty kulturního relativismu a politického multikulturalismu, má kořeny v terénních bádáních evropské etnologie.⁸ Sociální a kulturní

kultury. Praha: Portál, 2011, s. 19–20. Dobový pohled na konstituování etnologie jako vědecké disciplíny viz Kovář, Emanuel: *Nástin dějin ethnologie*. Atheneum 8, 1891, s. 157–165, 202–212, 235–243.

⁵ Feintuch, Burt: *Eight Words for the Study of Expressive Culture*. Urbana: University of Illinois Press, 2003. K prvenství konceptualizace plurality kultur díky herderiánským myšlenkám viz také Hann, Chris: *Antropologia społeczna*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008, s. 14–15.

⁶ Uherek, Zdeněk: *Národopisci a sociokulturní antropologové v měnícím se českém prostředí*. SČ 43, 2007, s. 199.

⁷ Feintuch, Burt: *Eight Words for the Study of Expressive Culture*, c. d., s. 3.

⁸ K rozdílu mezi axiologickým, tedy hodnotícím pojetím kultury jako souboru esteticky rafinovaných fenoménů přispívajících k humanizaci a kultivaci člověka a lidské společnosti, ideově vycházejícím z myšlenek humanismu, renesance a osvícenství, typickým především pro humanitní vědy 19. století a jejich pokračovatele, a antropologickým, nehodnotícím pojetím kultury (ať už globálním, nebo redukcionistickým) viz Soukup,

antropologie, která s kulturním relativismem jako základním metodickým konceptem běžně pracuje a pro kterou je dnes hlavním rozlišovacím rysem, byla v té době na rozdíl od etnologických folklorních bádání neexistující a následně dlouhou dobu čistě teoretickou, kabinetní disciplínou, která se do terénu vydala až na přelomu 19. a 20. století.

První sběratelé folkloru položili základy hlavních metod etnografické terénní práce, tedy *systematického pozorování a rozhovorů*. Pozdější představitelé nejrůznějších mytologických škol začali klást důraz i na mezikulturní komparaci a zdokonalili především metody terénní dokumentace ústně tradovaných etnografických dat.⁹

Domácí etnologie recipovala na konci 19. století především evolucionistické přístupy, ze kterých převzala hlavně koncept *přežitku*, ve svébytném historizujícím a nacionalizujícím pojetí přítomný u předního českého etnografa, kulturního historika a jednoho ze zakladatelů předního etnologického časopisu *Český lid* Čenka Zíbrta (1864–1932). Vyhledávání etnografických dat tohoto typu bylo také spojeno s terénní prací, ale zároveň se srovnávacím výzkumem v archivech, muzeích a knihovnách.¹⁰

Etnografický terénní výzkum v modernějším pojetí je v prostředí evropské etnologie spojen až s úplným koncem 19. století, kdy se zájem badatelů rozšířil z folkloru na všechny složky tradiční lidové kultury, tedy i ty materiální povahy. V domácím prostředí je tato diskursivní proměna spojena s *národopisným hnutím* vyvolaným v 80. a především 90. letech 19. století přípravami a úspěchy Národopisné výstavy československé v Praze roku 1895, které vyústily ve vznik první profesionální etnologické organizace, *Národopisné společnosti československé* (dnes *Česká národopisná společnost*, založena v roce 1891) a založení *Národopisného muzea československého* (otevřeno v roce 1896) a řady regionálních muzeí.¹¹

Václav: *Antropologie. Teorie člověka a kultury*, c. d., s. 37–40 a Týž: *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál, 2000, s. 15–16. Samotný koncept *kultury* antropologie převzala ze středoevropské vědy a filozofie, především z díla německého historika Gustava Friedricha Klemma (1802–1867) rozvíjejícího herderiánské teze o specifičnosti „národního ducha“ (*Volksgeist*), ze kterých identické podněty již dříve čerpal evropský národopis. Soukup, Václav: *Antropologie. Teorie člověka a kultury*, c. d., s. 19–40.

⁹ Domácí marxistická etnografie druhé poloviny 20. století za první „protoetnology“ považovala autory pracující na konci 18. století v duchu osvícenských reforem ve službách absolutistického státu a/či počínajícího národního hnutí na zlepšení sociálního stavu (a tím i ekonomické produkce) venkovského lidu; tito autoři totiž jako první v terénu zachytili celou řadu fenoménů spjatých s tradiční lidovou kulturou, především pověry, zemědělské postupy a zvykoslovné praktiky. Robek, Antonín: *K etnografickému studiu sociálních vztahů*. Praha: SPN, 1965, s. 17–20. Jejich práci tak lze označit za svébytnou protoformu aplikované etnologie, intuitivně používající metody systematického pozorování a rozhovorů.

¹⁰ Nejtypičtějším příkladem domácí recepce evolucionistických přístupů je zřejmě Zíbrtův monumentální *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*. Zíbrt, Čeněk: *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku (Indiculus superstitionum et paganiarum): Jeho význam pro všeobecnou kulturní historii i pro studium kulturních přežitků v nynějším lidovém podání: se zvláštním zřetelem k české lidovědě*. Praha: ČAVSU, 1894.

¹¹ K důkladnému seznámení s koncepcí Národopisné výstavy československé viz její obsáhlý katalog (Kafka, Josef (ed.): *Hlavní katalog a průvodce (Národopisné výstavy československé v Praze 1895)*. Praha: Nákladem Výkonného výboru, 1895), další dílčí dobové katalogy a katalogy následného Národopisného muzea československého v Praze až do jeho sloučení s Národním muzeem v roce 1922. Aktuální etnologické

Ve stejnou dobu se v domácích národopisných bádáních, která se v této době vydávají na cestu svébytné akademické disciplíny,¹² podle vzoru historiografie a literární vědy (a do jisté míry i kunsthistorie) etabluje jako základní filozofický směr *pozitivismus*.

V tomto pro domácí etnologii klíčovém období se precizují metody etnografického terénního výzkumu, který se tak definitivně stává jedním z hlavních rysů etnologických bádání. Vedle zdokonalení metod systematického pozorování a rozhovorů, které jsou aplikovány především na práci s ústními prameny, se poprvé objevuje i masově a úspěšně využívaná *dotazníková metoda*, která zůstává jednou z nejčastěji používaných metod etnografického výzkumu až do současnosti.

Dobové volání po výraznějším využití sociologických *kvantitativních metod*, především statistických, a tematického rozšíření etnografických výzkumů na synchronně studované *sociální jevy*, se projevilo jen v několika málo pracích a muzejních expozicích.¹³

Hlavním dobovým metodologickým ohniskem pro etablování domácího chápání etnografického výzkumu byly především vznikající rozsáhlé projekty detailních monografií obcí a regionů, které měly v pozdějším období vyústit v národopisný atlas českých zemí doplněný přehlednou encyklopedií.¹⁴

zhodnocení Národopisné výstavy viz Brouček, Stanislav – Pargač, Jan – Sochorová, Ludmila – Štěpánová, Irena: *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá*. Praha: Littera Bohemica, 1996; obecněji pak Brouček, Stanislav: *České národopisné hnutí na konci 19. století*. Praha: ÚEF ČSAV, 1979, pro prostředí Moravy pak Jeřábek, Richard: *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786–1884*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997; přehledově pak Altman, Karel: *Česká etnografie a folkloristika na Moravě: Od průkopníků k národopisnému hnutí (1800–1918)*. In: Tyllner, Lubomír – Uherek, Zdeněk (eds.): *Kultura – Společnost – Tradice I. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha: EÚ AV ČR, 2005, s. 183–206; či Týž: *Podíl národopisu na rozvoji české národní společnosti na Moravě (do roku 1918). Výběrová bibliografie*. Brno: EÚ AV ČR, 2005.

¹² Jako univerzitní obor se etnologie v domácím prostředí etabluje v podobě samostatných seminářů v roce 1931 na Univerzitě Karlově v Praze zásluhou Karla Chotka (1881–1967) a v roce 1946 na Masarykově univerzitě v Brně zásluhou Antonína Václavíka (1891–1959). Samostatné stálé katedry vznikají ale až později ve 40. – 60. letech 20. století. Viz Horák, Jiří: *Národopis československý. Přehledný nástin*, c. d., s. 305–472. Folkloristické bádání získává pevnější platformu již dříve sestavením českého a moravského pracovního výboru pro lidovou píseň pod vedením Otakara Hostinského (1847–1910) a Leoše Janáčka (1854–1928), které bylo součástí rozsáhlé akce *Das Volkslied in Österreich*, dokumentující písňový repertoár habsburské monarchie. Na práci těchto výborů v roce 1919 navazuje Státní ústav pro lidovou píseň, který se později transformuje v Ústav pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd (dnešní Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.) – podrobněji viz Tyllner, Lubomír: *Z historie Etnologického ústavu Akademie věd České republiky: sběratelský podnik „Lidová píseň v Rakousku“ v letech 1905–1918*. ČL 92, 2005, s. 113–127; Týž – Suchomelová, Marcela – Thořová, Věra: *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005*. Praha: EÚ AV ČR, 2005; a Pospíšilová, Jana – Nosková, Jana (eds.): *Od lidové písně k evropské etnologii: 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno: EÚ AV ČR, 2006.

¹³ Volání po sociologizaci národopisných bádání vzešlo především z prostředí domácí folkloristiky ústy Jana Jakubce (1862–1936) a Václava Tilleho (1867–1932), ale i spoluzakladatele Českého lidu Lubora Niederleho (1865–1944). Částečně se odrazilo jak v dobové publikační, tak především výstavní produkci, včetně samotné Národopisné výstavy československé a prvních stálých expozic pražského Národopisného muzea československého.

¹⁴ Viz klíčová proklamativní a metodická prohlášení Emanuela Kováře a Karla Chotka, z nichž byla ovšem v praxi bohužel realizována jen část. Kovář, Emanuel: *Národopis a úkoly Národopisné Společnosti*

Odkaz národopisného hnutí ve spojení s dobovým pozitivismem metodologicky vymezil domácí národopisnou disciplínu¹⁵ jako kulturně-historický obor, nacházející se pod silným vlivem geografických věd¹⁶ a založený na empirickém studiu etnografických dat, včetně jejich dělení na prvky *materiální* a *duchovní kultury*.¹⁷ Ve stejném období byla vymezena i její stěžejní součást, etnografický terénní výzkum, tak jak byl chápán – až na drobné výjimky – v podstatě celé dvacáté století.¹⁸

V prvních desetiletích 20. století domácí etnologii dále výrazněji ovlivnily *difuzionistické* a *migracionistické směry*, které se projevily především ve slovesné folkloristice v podobě teorií finské *historicko-geografické školy* ústící ve vznik mezinárodních a národních pohádkových katalogů. Ty organicky pracovaly s folklorními vyprávěními nasbíranými v terénu a výrazně proto etnografický výzkum podporovaly. Tato teoretická pozice se u nás projevila především v akademické folklorní komparatistice, spjaté hlavně se jmény folkloristů a literárních vědců Václava Tilleho (1867–1932) a Jiřího Polívky (1858–1933).¹⁹

V případě studií materiální kultury se u nás objevila s etnografickým terénem nutně pracující *kartografická metoda* ústící ve vznik etnografických atlasů dokumentujících převážně fenomény materiální kultury, jako jsou regionální formy stavitelství, kterou jako první prosazuje v polovině 30. let etnografka Drahomíra Stránská (1899–1964),²⁰ a příbuzné v domácí etnologii 20. století vlivné antropogeografické směry bádání, které se ale dříve a výrazněji prosadily v českém německojazyčném národopise, který se mimo jiné vyznačoval i

Československé. NSČ 1, 1897, s. 1–13; Chotek, Karel: *Program soupisu národopisného*. NVČ 9, 1914, s. 25–41.

¹⁵ Ale nejen jí: díky Národopisné výstavě československé se začíná rozvíjet i české (moravské se začalo rozvíjet o něco dříve díky odlišným impulsům) etnografické muzejnictví a muzeologie (viz kap. *Muzejní výzkum*), od tohoto období až dodnes spolupracující s vlastivědnými a regionálními aktivitami.

¹⁶ Válka, Miroslav: *Národopisná věda a příbuzné obory. Symbióza a konflikty*. NV 26 (68), 2009, s. 20–21.

¹⁷ Viz definice etnologie od zakladatelské postavy českého pozitivistického národopisu Karla Chotka: „*Národopis je věda, jež popisuje a vykládá lidovou kulturu, a to jak po stránce kultury hmotné, tak i po stránce kultury duševní*“. Chotek, Karel: *O povaze a významu kultury československého lidu*. In: *Československá vlastivěda. Díl II. Člověk*. Praha: SFINX 1933, s. 294.

¹⁸ Intuitivní používání tradičních metod etnografického výzkumu bez jejich výraznějšího teoretického zázemí a reflexe kritizovala poválečná marxistická etnologie, především Antonín Robek (Robek, Antonín: *K etnografickému studiu sociálních vztahů*, c. d., s. 4), sama ale s výraznějšími metodologickými inovacemi na poli etnografického výzkumu nepřišla.

¹⁹ Hlavním badatelským výstupem tohoto přístupu, vycházejícím i z terénních sběrů folkloru, je první domácí katalog pohádek (Tille, Václav: *Soupis českých pohádek I.–II./2*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1929–1937), který se od mezinárodně využívané metodiky folklorní katalogizace ale částečně odlišuje. Příklad moderní aplikace historicko-geografické metody viz aktuální práce Jana Luffera (Luffer, Jan: *Katalog českých demnologických pověstí*. Praha: Academia, 2014).

²⁰ Přehledově k problematice domácí etnokartografie nejnověji viz Woitsch, Jiří: *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska: Stav a perspektivy výzkumu*. ČL 99, 2012, s. 67–83. V druhé polovině 20. století pak byly etnokartografické metody úspěšně využity i pro studium zvykoslovných projevů. Např. Frolec, Václav: *Etnokartografie a studium výročních obyčejů v karpatsko-balkánské oblasti*. NA 13, 1976, s. 35–44.

určitými tematickými inovacemi, které českojazyčná etnologie postrádala nebo se jim začala věnovat později (např. *Sprachinselnforschung – výzkum jazykových ostrovů*, *Grenzlandvolkskunde – etnografie pohraničí*, nebo výzkum kultury horníků).²¹

Inovace do chápání etnografického terénního výzkumu přinesly i původně lingvistické přístupy, především v podobě *funkčního strukturalismu* 20. a 30. let zdůrazňujícího význam formálního estetického, ale částečně i kulturního kontextu, u nás spjatého se jmény Petra Bogatyreva (1893–1971) a Romana Jakobsona (1896–1982).²²

Podstatná část etnografických bádání meziválečného období se pohybovala v rámci dobové *etnické teorie*, kladoucí velké množství etnografických dat dokumentovaných v terénu (textů, artefaktů apod.) do explicitní souvislosti s etnicitou jejich producentů a recipientů. Exponenty této teorie byla většina předních postav dobové etnologie jako Lubor Niederle (1865–1944), Karel Chotek (1881–1967) či Vilém Pražák (1889–1976). Tato vlivná teoretická pozice, kterou vedle dobového českého nacionalismu ovlivnila především identicky konceptualizovaná německojazyčná etnologie, byla částečně revidována až v poválečném období, zprvu ideologicky, později i na základě empirických terénních výzkumů.

Meziválečné období, které pro etnologii vedle termínu *národopis* razilo i termíny *lidopis* a *lidověda*,²³ pak zvláště u výzkumů venkova výrazně zpřesnilo i metody etnografické terénní práce, především *dotazníků*, umožňujících aplikaci jak kvantitativního, tak kvalitativního přístupu, a to jak v česky, tak německy psané etnologii. Prubířským kamenem terénní práce byly především tvorba rozsáhlých monografií obcí a regionů, někdy funkcionalisticky zaměřených.²⁴

²¹ K dějinám českého německojazyčného národopisu viz Lozoviuk, Petr: *Dějiny německy psaného národopisu v Čechách*. In: Uherek, Zdeněk (ed.): *Kultura – Společnost – Tradice II*. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie. Praha: EÚ AV ČR, 2006, s. 42–47; Týž: *Interethnik im Wissenschaftsprozess – Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2008; Hobinka, Edgar: *Bibliographie der deutschen Volkskunde in Mähren und Schlesien*. Reichenberg: Franz Kraus, 1928; Hauffen, Adolf – Jungbauer, Gustav: *Bibliographie der deutschen Volkskunde in Böhmen*. Reichenberg: Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus, 1931.

²² Viz přehledový výbor Bogatyrev, Petr: *Souvislosti tvorby. Cesty k struktuře lidové kultury a divadla*. Praha: Odeon, 1971; a práce Týž: *Lidové divadlo české a slovenské*. Praha: František Borový – Národopisná společnost československá, 1940. Současný kritický pohled na jeho dílo viz Vrhel, František: *Etnologie a pražský strukturalismus: Petr G. Bogatyrev*. ČL 94, 2007, s. 337–348.

²³ Viz základní metodická příručka Stránská, Drahomíra: *Příručka lidopisného pracovníka*. Praha: Národopisná společnost československá, 1936.

²⁴ Viz především Niederle, L.[ubor] (red.): *Moravské Slovensko. Svazek I. Národopis lidu československého, díl 1*. Praha: NMČ, 1918; Týž (red.): *Moravské Slovensko. Svazek II. Národopis lidu československého, díl 1*. Praha: NMČ, 1921–1922; či Svoboda, Josef František (ed.): *Moravské Horácko. Svazek 3. Lidové umění a zvykosloví. Sešit 1. Lidové umění výtvarné: kritická studie srovnávací*. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1930; Kubín, Josef Štefan: *České Kladsko: Nástin lidopisný. Národopis lidu československého, díl 2*. Praha: Národopisná společnost československá, 1926; Šváb, František: *Plzeňsko. Národopisné oblasti: Plzeňská, Plasská, Radnickorokycanská, Hradištská (Blovická), Chotěšovská a Stříbrská. Svazek 1. Národopis lidu československého. Díl 4*. Praha: Národopisná společnost československá, 1934; Karel, Miloslav: *Plzeňsko*.

Výraznější metodologický zlom do domácí etnologie, včetně souvisejících změn v chápání etnografického výzkumu, přinesly práce *funkcionalisticky a kontextuálně* orientovaných badatelů, především zakladatelské postavy moravské akademické etnologie Antonína Václavíka (1891–1959), který zdokonalil induktivní metody terénní práce a zpřesnil tradiční dichotomii hmotné a duchovní kultury na trichotomii hmotné, duchovní a sociální kultury.²⁵

Poválečná etnologie, především díky své *institucionalizaci* na akademické půdě v Praze a Brně, a od roku 1953 i na půdě tehdejší Československé akademie věd, se především výrazně profesionalizovala, a ačkoli se nikdy nevzdala svých kontaktů s národně-buditelským a vlastivědným diskursem (především v rámci etnografické muzeologie), etablovala se jako legitimní akademická disciplína. Plodně tak mohlo být rozvíjeno badatelské zaměření oboru jako empirického kulturně-historického studia hmotné, duchovní a sociální kultury českých zemí a Evropy, přičemž v řadě tematických oblastí (např. folklorní komparatistice, výzkumech zemědělství, architektury a zvykosloví) byly prováděny unikátní *komparativní studie* v širší středo- a východoevropské, popřípadě celoevropské srovnávací perspektivě.

Poválečná etnologie se také částečně začala orientovat více *sociologicky*, což souviselo s jejím stále výraznějším důrazem na výzkum současné společnosti. Tato do určité míry politicky vyvolaná orientace přinesla cenné výsledky především v oblasti studia hornictva a dělnictva, do určité míry i v oblasti osidlování pohraničí a kolektivizace vesnice; část těchto výzkumů, především těch prováděných na Moravě, přitom navazovala na předválečnou spolupráci národopisu se sociologií. Multidisciplinární zaměření poválečné etnologie se ale daleko výrazněji projevovalo ve spolupráci s *historickými vědami*, v oblasti folkloristiky pak *literární vědou* a slavistikou.²⁶

Národopisné oblasti: Plzeňská, Plasská, Radnickorokycanská, Hradištská (Blovická), Chotěšovská a Stříbrská. Svazek 2. Zemědělství. Národopis lidu československého. Díl 4. Praha: Národopisná společnost československá, 1938. Metodologicky nejnovativnějšími pracemi uvedeného období jsou pak práce Antonína Václavíka, především Václavík, Antonín: *Podunajská dedina v Československu*. Bratislava: Vydavatelské družstvo, 1925; a Týž: *Luhačovské Zálesí: Příspěvky k národopisné hranici Valašska, Slovenska a Hané*. Luhačovice: Musejní společnost, 1930.

²⁵ Týž: *Výroční obyčej a lidové umění*. Praha, NČSAV, 1959. Přehled současné kritiky této klasifikace viz stručná studie předního domácího etnologa Richarda Jeřábka (Jeřábek, Richard: *Kultura materiální, duchovní a sociální – antikvovaná trichotomie*. NR 10, 2000, s. 5–6). Dnes je v aplikované etnologii dle metodických doporučení mezinárodní organizace UNESCO nahrazováno dichotomií materiální (*tangible*) a nemateriální (*intangible*) kultury: viz Blahůšek, Jan (ed.): *Identifikace a dokumentace tradiční lidové kultury v České republice*. Strážnice: NÚLK, 2006.

²⁶ Dílčí souhrnné texty sumarizující etnologická bádání v tomto období viz Petráňová, Lydia: *Lid, národ a český národopis v letech 1953–1963*. In: *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999). Praha: VCDV 2000, s. 305–322; a Skalníková, Olga – Petráňová, Lydia: *Etnografické*

Obr 12

Karel Langer při rozhovoru s manželi Lutonskými, výrobci vizovického pečiva, Vizovice (okr. Zlín), 60. léta 20. století. Fotoarchiv Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

Marxistické přístupy historického materialismu se v domácím pojetí etnografického výzkumu projeví spíše deklaratorně v podobě ideologizujícího a pro domácí etnologii teoreticky devastujícího marxismu-leninismu v 50. a znovu v 70. letech 20. Století. Většina terénních výzkumů v období socialismu se v praxi teoreticky opírala o prověřené a tradičnější *kulturně-historické*, *historicko-srovnávací*, popřípadě *funkcionalistické přístupy*, s určitými ideologickými omezeními především ve výzkumu religiozity, magie, souvisejících folklorních podání a nábožensky orientované výtvarné kultury. S historickým materialismem aplikovaným na etnografický výzkum sociálních vztahů plánovali pracovat především Olga Skalníková (1922–2012) a Antonín Robek (1931–2008).²⁷

Následná desetiletí se v etnografických výzkumech vyznačovala částečnou recepcí v dobovém kontextu reaktualizovaného funkčního strukturalismu (v domácím prostředí populárního dodnes) a později, hlavně od 80. let, i *sémiotických bádání* a přístupů *komunikačních teorií* včetně teorie performance, aktuálních především ve slovesné folkloristice, etnomuzikologii a etnochoreologii. Stejně období bylo i ve znamení studia družstevní vesnice a recepce sovětské teorie etnických procesů, která souvisela se zvýšeným zájmem o témata etnicity a migrace.²⁸ Stoupající zájem o etnografické studium současnosti dokumentuje rozsáhlá práce Olgy Skalníkové a Karla Fojtíka *K teorii etnografie současnosti* z roku 1971.²⁹

I přes určitá ideologická zatížení a politická omezení to bylo právě poválečné období, které v domácí etnologii *standardizovalo metody a techniky etnografického terénního výzkumu*, projevující se především ve zpřesnění práce s etnografickými daty (v první řadě těmi ústní povahy) včetně stanovení technik jejich *pasportizace* (která byla v předcházejících obdobích často nedokonalá). Zdokonalily se i jednotlivé typy provádění etnografických výzkumů včetně *stacionárních a skupinových výzkumů*, a především komparace současného pramenného materiálu s historickými prameny.

studium v letech 1964–1975. In: Věda v Československu v období normalizace (1970–1975). Praha: VCDV 2003, s. 287–304.

²⁷ Robek, Antonín: *K etnografickému studiu sociálních vztahů*, c. d.

²⁸ Brouček, Stanislav – Hubinger, Václav – Skružný, Ludvík – Vasiljev, Ivo: *Slovník etnických procesů (nástin koncepce)*. ČL 74, 1987, s. 3–10.

²⁹ Skalníková, Olga – Fojtík, Karel: *K teorii etnografie současnosti*. Praha: Academia, 1971.

Období po roce 1989 se v oblasti etnografického výzkumu vyznačuje především *teoretickou a metodologickou pluralitou*. Vedle krátkodobé renesance určitých přístupů (např. strukturalismu a ekologicko-deterministických teorií) je znatelná především zvýšená recepce teoretických a tematických podnětů americké kulturní a do jisté míry i britské sociální antropologie a určité snížení recepce střeoevropské (především německé), výchoevropské a severoevropské etnologie, která v našem prostředí tradičně dominovala. V oblasti metodologie začíná být kladen větší důraz na samotné informátory a obecně na *biografické, narativní, sociálně konstruktivistické, interpretativní a reflexivní badatelské přístupy*. Výrazně modernizována byla i folkloristická studia čerpající podněty z etnomuzikologie, etnochoreologie a interdisciplinárních výzkumů dětského a tzv. současného folkloru.³⁰

Podobný vývoj probíhal i v dalších evropských zemích, byť samozřejmě v částečně odlišných časových rámcích a zahájený a ovlivňovaný poněkud odlišnými impulsy a dobovými politickými poměry.³¹

S určitou nadsázkou je tak možné v dějinách domácí etnologie konstatovat existenci dvou základních *dlouhodobých teoreticko-metodologických trendů* provádění etnografických výzkumů, *kulturně-historického*, který na základě diachronního přístupu akcentuje souvislost současných etnografických dat s jejich historickými formami, popřípadě zdůrazňuje jejich kulturní, lokální či regionální specifčnost (teoreticky byl tento trend ovlivňován především mytologickými školami, evolucionismem včetně jeho marxistických interpretací, difuzionistickými a migracionistickými směry; na nejobecnější rovině pak metodami historických a geografických věd) a *sociologického*, pracujícího v terénu na základě synchronního přístupu s cílem vysvětlit současný stav z něj samého a zabývající se především sociální stránkou etnografických jevů (teoreticky ovlivňovaný především společenskými, částečně i humanitními vědami). Kulturně-historický přístup pak v domácí etnologii (stejně jako ve střeoevropské etnologii obecně) vždy výrazně dominoval. Výstupy sociologického trendu se totiž často omezovaly spíše na deklaratorní či přímo ideologicky motivované texty; odborných studií tohoto typu na základě realizovaných etnografických výzkumů bylo zatím publikováno relativně malé množství.³²

³⁰ Pro situaci v současné slovenské etnologii viz Botíková, Marta – Jakubíková, Kornélia – Hlôšková, Hana – Janto, Juraj: *Výzkumné a metodické postupy současné slovenské etnologie. (Problematika rodiny – obřadní studia – oral history – aplikovaná etnologie). Etnologické příručky 2*. Brno: MU, 2013.

³¹ Zajímavou paralelu k současné situaci ovlivňující vztahy mezi „etnologii“ a „antropologií“ prezentuje např. studie Tomase Gerholma popisující situaci ve Švédsku: Gerholm, Tomas: *Sweden: Central Ethnology, Peripheral Anthropology*. In: Roldan, Arturo Alvarez – Vermeulen, Han (eds.): *Fieldwork and Footnotes: Studies in the History of European Anthropology*. London: Routledge, 1995, s. 159–170.

³² V dějinách domácí etnologie lze schematicky odlišit šest základních historických fází verbalizace sociologických tendencí: 1) teze sociologizující skupiny autorů kolem časopisu *Athenaeum* reagující na

Počátky terénního výzkumu v západní sociální a kulturní antropologii, pomineme-li obsáhlou protovědeckou – literární a filozofickou – fází objevování „těch druhých“ v evropském myšlení výraznější od poloviny 16. století,³³ je obvyklé spatřovat v dvojici výprav kolektivu britských badatelů do Torresovy úžiny v roce 1898, během kterých se antropologové poprvé vydali do terénu a začali zde používat nové metody výzkumu (např. genealogickou metodu), stacionárního terénního výzkumu britských badatelů Arthura Maurice Hocarta a Williama Halse Riverse v Melanésii a badatelských počinech výzkumníka Franka Hamiltona Cushinga (1857–1900) u původních obyvatel Ameriky. Systematičtější etnografický terénní výzkum je však postulován až v badatelské praxi a dílech britského badatele polského původu Bronisława Kaspara Malinowského (1884–1942) a amerického antropologa německého původu Franze Boase (1858–1942) z prvních desetiletí 20. století. Dvojice těchto badatelů je průkopníky antropologického terénního výzkumu v moderním smyslu slova, tedy v podobě dlouhodobého pobytu ve zkoumané komunitě a jejího komplexního popisu. Jejich důraz na terénní výzkum vycházel z kontinentálních filozofických kořenů. V případě Malinowského ze zájmu o empirickou filozofii Ernsta Macha (1838–1916) a empirické ověřování psychoanalytických teorií Sigmunda Freuda (1856–1939) v jiných kulturách a zkušenosti se středoevropským národopisem;³⁴ v případě Franze Boase z jeho metodologického školení v induktivních a deskriptivních postupech přírodních věd.³⁵

Obr 6

národopisné hnutí konce 19. století, 2) marx-leninské teze tzv. „marxistické etnografie“ 50. let 20. století, 3) snahy o marxistickou sociologizující a antropologizující revizi etnografie v 60. letech 20. století spojené s důrazem na výzkum mimoevropského terénu, 4) snahy o marxistickou aktualizaci etnografické práce s důrazem na „etnografii současnosti“ 70. let 20. století, 5) recepce sovětské teorie etnických procesů v 80. letech 20. století, a 6) antropologizující tendence po roce 1989, které se zatím jeví jako badatelsky nejproduktivnější.

³³ Základní přehledové práce o dějinách antropologického myšlení představují Budil, Ivo T.: *Za obzor Západu. Proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase*. Praha: Triton, 2007; a Soukup, Václav: *Dějiny antropologie. Encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie*. Praha: Karolinum, 2004.

³⁴ Viz výstižný komentář britského antropologa českého původu Ernesta Gellnera, podle kterého Bronislaw Malinowski: „*Dělal etnografii tak, jak se dělala v Karpatech, na Dunaji, na Balkáně nebo na Kavkaze, ale dělal ji na Trobriandech a neospravedlňoval ji láskou k vlasti, nýbrž vědou a radikálním empirismem. To mu umožnilo udělat v antropologii revoluci. Proměnil ji ze stroje času v hubitelku historie. V jistém smyslu vytvořil novou profesi s velice přísnými pravidly – práce v terénu jako iniciační rituál sine qua non – a s jasně vymezeným členstvím.*“ Gellner, Ernest: *Jazyk a samota. Wittgenstein, Malinowski a habsburské dilema*. Brno: CSDK, 2005, s. 172.

³⁵ K důkladnějšímu seznámení s dějinami antropologického terénního výzkumu viz Soukup, Martin: *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha: Karolinum, 2014; dále pak Soukup, Václav: *Antropologie. Teorie člověka a kultury*, c. d., s. 243–284.

Zakladatelská postava etnografického výzkumu Bronislaw Malinowski při terénním výzkumu, Trobriandovy ostrovy, 1918. The Library of the London School of Economics & Political Science, sign. Malinowski/3/18/5.

Podoba etnografického výzkumu zůstala v celosvětovém měřítku bez větších změn prakticky po celou první polovinu 20. století. Výrazněji jej proměnilo až postmoderní myšlení s jeho relativizací univerzálních výkladových schémat, především od 70. let, které do centra pozornosti etnografického výzkumu postavilo osobu etnografa a způsoby jeho interakce s etnografickým terénem, zbavilo badatele aury absolutní objektivity a otevřelo důležité otázky reflexivity a subjektivity etnografického výzkumu, související omezenosti etnologických teoretických výkladů, včetně zdůraznění role informátorů při získávání, analýze a interpretaci etnografických dat.³⁶

Přes všechny tyto dílčí proměny zůstává etnografický terénní výzkum v pomyslném základu etnologické disciplíny a je stále vnímán jako zcela zásadní a neopominutelná součást profesní zkušenosti každého etnologa, chápaná jako svého druhu iniciační, přechodový rituál vstupu do etnologické komunity. Projít si „rájem i peklem“ terénu, tedy absolvování etnografického výzkumu, je tak dodnes jedna ze základních definic toho, co dělá etnologa etnologem.

Význam etnografického výzkumu pro etnologii jako vědeckou disciplínu, neustále se pohybující na pomyslné hranici „mezi Herderem a Kantem“, tedy romantizujícími tendencemi exotizovat až glorifikovat lokální kultury na straně jedné a osvícenskými racionalizujícími tendencemi směřujícími k univerzalitě výkladových schémat a unifikaci lidské plurality na straně druhé, je i v dodávání jistého střízlivého *empirismu* založeného na terénních datech, který obě tyto intelektuální tendence dlouhodobě vyvažuje.³⁷ V dlouhodobém důsledku napomáhá empirický terénní výzkum nejen k ověřování a falzifikaci velkých teorií i badatelských hypotéz a proměně výkladových paradigmat, ale i k zhodnocování explanačních možností etnologie jako svébytné disciplíny stojící na pomezí historických, sociálních a humanitních věd. Ne nadarmo je proto jedním z německojazyčných synonymů pro etnologii, bytostně spojující teorii s praxí, *empirická kulturní věda (empirische Kulturwissenschaft)*.³⁸

³⁶ Přehled reflexivního obratu v etnologii viz Pfliegerová, Mariana: *Antropologie subjektivity. Panoráma antropologie biologické – sociální – kulturní. Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných oborů“ 31*. Brno: Nadace Universitas – Akademické nakladatelství CERM – MU, 2007.

³⁷ Lubaš, Martin: *Przedmowa redaktora naukowego*. In: Hann, Chris (ed.): *Antropologia społeczna*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008, s. xv–xvii.

³⁸ Lozoviuk, Petr: *Od národopisu k evropské etnologii*. In: *Evropská etnologie ve střeoevropské perspektivě. Monographica III*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta humanitních studií, 2005, s. 13–23.

Etnografický výzkum, tedy terénní studium aktuálních kulturních a sociálních fenoménů: živých projevů a využívaných produktů lidské kultury a společnosti, ale není samospasitelný, jak by mohla jeho obliba, hraničící někdy až s fetišizací, napovídat.³⁹ Ve většině případů, především při výzkumu v prostředí evropských komplexních společností, včetně České republiky, se neobejde bez zohlednění minulých, historických dimenzí zkoumaných terénů, uchopovaných pomocí archivního, muzejního a archeologického výzkumu. Ty nejsou spojeny jen s příslušnými státními či samosprávnými institucemi, jako jsou archivy a muzea: s etnografickými prameny archivního či muzejního typu se můžeme velice často setkat i přímo v terénu, např. v domácnostech informátorů. Etnografický výzkum je tak pouze jedním, byť důležitým aspektem etnologického bádání, který zachycuje současný stav zkoumaných skutečností. Ty je ale ve většině typů bádání vhodné nahlížet i jejich diachronní perspektivou, tedy konfrontovat s jejich minulým stavem pomocí metod historických věd. Dle amerického folkloristy Richarda M. Dorsona by proto měl být každý precizní etnologický výzkum *průsečíkem čtyř badatelských kvadrantů*: terénního, archivního, muzejního a knihovnického výzkumu.⁴⁰

Podobně hovoří i norský antropolog Thomas Hylland Eriksen, podle kterého začíná být etnografický výzkum v době globalizace a multikulturních států nedostačující: pro zasazení etnografických dat získaných v terénu do širších souvislostí je proto nezbytně nutné pracovat i s písemnými, hmotnými a obrazovými prameny.⁴¹

Metody archivního, muzejního a archeologického výzkumu, pracující s historickým stavem etnografických dat, jsou detailně popsány v následujících kapitolách této příručky.

1. Počátky metodického etnografického výzkumu

Příručka lidopisného pracovníka (1936) z pera zakladatelské postavy domácí akademické etnologie Drahomíry Stránské je dodnes inspirativním čtením. Až do nedávné doby navíc představovala prakticky jediné metodické navedení k etnografickému výzkumu, které využívali nejen akademičtí etnologové, ale i muzejní a vlastivědní pracovníci.

³⁹ Viz termín „mýtus terénního výzkumu“ používaný v evropské etnologii pro kritiku určité metodologické rozvolněnosti sociální a kulturní antropologie – viz např. Niedermüller, Peter: *Europäische Ethnologie. Deutungen, Optionen, Alternativen*. In: Köstlin, Konrad – Niedermüller, Peter – Nikitsch, Herbert (eds.): *Die Wende als Wende? Orientierungen Europäischen Ethnologien nach 1989*. Wien: Verlag des Instituts für Europäische Ethnologie, 2002, s. 49.

⁴⁰ Dorson, Richard M.: *Methods of Research*. In: Týž (ed.): *Handbook of American Folklore*. Bloomington: Indiana University Press, 1983, s. 361. V našem prostředí není účelné vydělovat knihovnický výzkum jako svébytnou kategorii; představuje totiž standardní součást všech badatelských činností a v mnoha ohledech je blízký výzkumu archivnímu a muzejnímu.

⁴¹ Eriksen, Thomas H.: *Sociální a kulturní antropologie. Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*, c. d., s. 367.

Stránská zdůrazňuje nutnost terénních bádání prováděných na základě pozorování („podle skutečného života“) a sběru orálních textů („ústního podání“). Její text *Úkoly sběratelů* je především pro historicky orientované etnografické studium do jisté míry aktuální dodnes:

„Kromě pilného studia historických pramenů musí lidopisní pracovníci čerpat i ze současnosti podle skutečného života a podle ústního podání. Spolupracovníci národopisu nebo soupisu musí pořídít zevrubný popis dnešního života lidu i minulé generace. Každý, ať odborný badatel nebo sběratel, musí dobře znát zkoumaný kraj z vlastního názoru, vedle toho musí se pilně vyptávat i současníků, pokud jen sahá jejich paměť i tradice.

Na veškeré údaje necht' se vyptává vždy několika osob a to spolehlivých. Nemusí to být vždy lidé nejstarší, ale milovníci tradice, objektivní a pravdomluvní. Každý sběratel nabude časem zkušeností, že se zprávy různých osob často liší a bývají zabarveny, třeba ne úmyslně; teprve údaje několika lidí podají správné vysvětlení.

O každém zjevu a věci necht' sběratel zjistí co nejvíce údajů, které teprve všechny společně umožní, abychom věc správně ocenili a zařadili. Především u každé věci, ať je to část domu, nářadí, zvyk nebo jiný zjev, necht' se zeptá na jejich stáří, odedky se vyskytuje v kraji.

Podíváme se, jak často dovedou nám lidé určití, kdy se popisovaná věc nebo její určitý variant po první objevily a kdo s nimi začal. Dále necht' se zeptá podrobně na její původ, odkud věc přišla anebo kdo ji zavedl. Důležitá je otázka, zda se jí používá všeobecně nebo ojediněle, jaké odchylky se vyskytují v kraji u pozorovaných věcí, kde a proč. Kde nebylo možno zjistit to které datum, původ a podobné údaje, buďž to výrazně připomenuto. U každé věci necht' sběratel zjistí i všechny názvy, jak celku, tak i jednotlivých součástí.

Předměty materiální kultury současně kreslete přehledně v hlavních rysech, zejména všechny památky starší doby, nebo je fotografujte, což je vždy průkaznější. Věci ústního podání doslova zaznamenávejte. Ke každému údaji připojte vždy zároveň jméno původce nebo majitele, u tradice jméno vypravovatele a ovšem i jméno obce.⁴²

Prameny etnografického výzkumu

Typy etnografických pramenů

Prameny, z nichž badatel abstrahuje etnografická data dokumentovaná terénním výzkumem, můžeme rozdělit na *přímé*, které jsou živou součástí aktuální žité kultury, a *nepřímé*, které byly vnějším zásahem člověka nebo přírody vytrženy z jejich původního živého kontextu.⁴³

⁴² Stránská, Drahomíra: *Příručka lidopisného pracovníka*, c. d., s. 15–16.

⁴³ Triviální ukázkou tohoto rozdělení můžeme demonstrovat na příkladu lidového oděvu, např. slováckého podlužáckého kroje: kroj, který jeho nositel aktivně používá a nosí jej na svatby či slavnostní příležitosti, představuje *přímý pramen*, u kterého můžeme (např. pomocí rozhovoru s jeho nositelem a jeho sousedy) zkoumat jeho aktuální, živý kontext: důvody, proč jej jeho nositel stále (či znovu) nosí, jeho vztah ke kroji či vlastní vysvětlení jeho historie a sepětí s regionální identitou. Historický slovácký kroj, v současnosti uložený již několik desítek let v místním muzeu, kam jej uložil národopisný sběratel, je oproti tomu pramenem *nepřímým*, jehož kulturní kontext musíme pracně rekonstruovat – např. na základě analogie s jiným, v současnosti nošeným typem kroje, nebo zkoumáním dalších nepřímých pramenů jako jsou písemné či ikonografické záznamy uložené v archivech, knihovnách a muzeích. I takto zdánlivě triviální příklad nám ukazuje nutnost používání více typů etnologických výzkumů zároveň. Celá věc je ale ontologicky samozřejmě komplikovanější – jak třeba nakládat s krojem, který si členové folklorního souboru vytvoří na základě *historického* kroje uloženého v muzeu a nosí jej pouze na vystoupení na folklorních festivalech? A co kroj, který je již desítky let nevyužíván, ale nalezneme jej uložený ve staré truhle na půdě usedlosti, kde provádíme etnografický výzkum? I samotný fakt jeho neužívání (a následného uložení na půdě mezi ostatní nepoužívané věci) výrazným způsobem vypovídá o proměnách současné kultury, která měla jistě *důvod* jej tam odložit a prohlásit za „zbytečný“ (do jisté míry se tak konečkonců můžeme dívat i na kroj uložený v muzeu). Teoretické finesy nechme protentokrát stranou: jako etnologové nás při etnografickém výzkumu zajímají všechna relevantní etnografická data, ať už jsou nazývána jakkoli. Hlavní důraz bychom tedy měli klást na praxi – jejich dokumentaci a následnou interpretaci, tak abychom dokázali vytvořit co nejkvalitnější etnografický výstup.

Mezi **přímé prameny** etnografického výzkumu patří v první řadě *výpovědi (promluvy)* člověka nebo lidských skupin, které mohou mít nejrůznější povahu: od *individuálních řečových aktů* (např. odpovědí dotazovaného na badatelovu otázku či náhodně zachycených promluv) různé délky (od lakonického odkázání etnografa do patřičných mezí až po emociemi naplněné vyprávění vzpomínek z vypravěčova mládí) až ke *kolektivním aktům* jako je vypravěčská beseda, komentáře při pracovní činnosti či hádka v restauračním zařízení. Některé výpovědi jsou svou povahou částečně subjektivní a individuální (např. názory současného rukodělného výrobce na státní podporu lidových řemesel v posledních desetiletích), většina ale má vedle individuálního rozměru, odrážejícího osobnost jejich mluvčího, i výraznější kolektivní rozměr.

Některé takovéto výrazně formalizované a stereotypizované výpovědi, které mají estetickou funkci, jsou majetkem širšího kolektivu bez známého autora či původce, a vyskytují se v různých verzích a variantách (např. lidové písně, anekdoty, fámy či ustálená rčení), označujeme za *folklor*⁴⁴ či šířeji za *projevy expresivní kultury*. Právě o tento typ řečových aktů měla evropská etnologie historicky velký zájem.

Dalším přímým pramenem etnografického výzkumu je obecně kulturně sdílené *chování a jednání*, ať už jde o chování jednotlivce (např. postup stařenky při oblékání svátečního oděvu) či skupiny (např. chování návštěvníků vesnické pouti). I *chování a jednání produkuje folklorní fenomény*, jako je např. tanec a další formalizované a ritualizované projevy – ty jsou totiž svou povahou synkretické a většinou se skládají z více typů pramenů zároveň (příkladem může být jízda králů, jejíž folklorní prameny jsou jak chování a jednání jejich účastníků, tak i individuální a kolektivní řečové akty).

Svébytný typ přímého pramene pak představuje takové chování a jednání, během kterého vznikají *artefakty, písemnosti a další kulturní produkty*, které může registrovat archivní, muzejní či archeologický výzkum (např. psaní lidového kronikáře píšícího obecní kroniku nebo postupy lidového rukodělného výrobce při vyrábění tradičního kusu keramiky).

Důležitým přímým pramenem pro etnografický výzkum jsou i samotné *artefakty, písemnosti a další kulturní produkty*, tedy předměty ve zkoumaném prostředí aktivně využívané a vytvářené.

⁴⁴ K definici folkloru viz přehledové práce Leščák, Milan – Sirovátka, Oldřich: *Folklór a folkloristika (O ľudovej slovesnosti)*. Bratislava: Smena, 1982; Beneš, Bohuslav: *Česká lidová slovesnost. Výbor pro současného čtenáře*. Odeon: Praha, 1990; a Beneš, Bohuslav: *Úvod do folkloristiky*. Praha: SPN, 1989. Folkloristika je tak jednou z mála etnologických subdisciplín, která v domácím prostředí až donedávna disponovala vlastními metodickými a učebními texty.

Mezi **nepřímé prameny** etnografického výzkumu patří všechny etnografické fenomény, které nejsou zkoumanou komunitou aktivně využívány, ale které přesto nalezneme v terénu: *doklady lidských výpovědí* v podobě písemných, zvukových nebo audiovizuálních záznamů (rukopisy, záznamy pohádek, nahrávky lidových vypravěčů) a *doklady lidského chování* – buď *záznamy samotného tohoto chování* (např. fotografie či videozáznam z venkovské svatby), nebo *nevyužívané artefakty a další kulturní produkty* tímto chováním vytvořené (již zmíněný odložený lidový kroj na půdě venkovského stavení). S nepřímými prameny většinou pracujeme, po jejich sběru a dokumentaci v terénu, odpovídajícími metodami archivního, muzejního nebo archeologického výzkumu.

Během samotné praxe etnografického výzkumu není mezi jednotlivými druhy pramenů nutné rozlišovat: během terénních bádání jsou všechny druhy pramenů obvykle registrovány a dokumentovány zároveň, a až následně podrobovány odpovídající analýze.⁴⁵ Velká část etnografických jevů je navíc složena z mnoha typů pramenů, což platí nejen pro folklorní fenomény, ale prakticky pro veškerou lidskou kulturní produkci (dobře etnograficky zdokumentovaná jízda králů je tak např. složena ze všech typů přímých pramenů, včetně používaných artefaktů). Rozdíl v jejich vnitřní podstatě bychom ale měli mít na mysli neustále: „*Etnograf v drtivé většině případů sbírá terénní data různé povahy, od oficiálních dokumentů po soukromé fotografie, od formalizovaných rozhovorů po ‚drby‘. Status těchto dat musí být vždy určen a odpovídajícím způsobem zahrnut do analýzy.*“⁴⁶

Tabulka 1. Typy etnografických pramenů

Přímé prameny	Nepřímé prameny
---------------	-----------------

⁴⁵ Prezentovaná typologie typů etnografických pramenů vychází z modifikované klasifikace amerického antropologa Jamese P. Spradleyho (Spradley, James P.: *The Ethnographic Interview*. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1979); podobně viz Lozoviuk, Petr: *Témata a problémy aneb jak napsat etnologickou studii*. In: *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*. Monographica III. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta humanitních studií, 2005, s. 27.

⁴⁶ Abu Ghosh, Yasar – Grygar, Jakub – Skovajsa, Marek: *Zaostřeno na etnografický výzkum. Úvodem k monotematickému číslu „Sociální antropologie v postsocialismu“*. SČ 43, 2007, s. 9.

<p>1. Výpovědi jednotlivců a skupin - individuální a kolektivní řečové akty - folklorní fenomény</p> <p>2. Chování jednotlivců a skupin - obecně kulturní chování - produkuje folklorní fenomény - produkuje artefakty a další kulturní produkty</p> <p>3. Artefakty a další kulturní produkty aktivně využívané</p>	<p>1. Doklady výpovědi jednotlivců a skupin - záznamy individuálních a kolektivních řečových aktů - záznamy folklorních fenoménů</p> <p>2. Doklady chování jednotlivců a skupin - záznamy obecně kulturního chování - záznamy produkce folklorních fenoménů - záznamy produkce artefaktů a dalších kulturních produktů</p> <p>3. Artefakty a další kulturní produkty nevyužívané</p>
---	---

<p>2. Prameny etnografického výzkumu pohledem dobové vlastivědy</p> <p>Dobový historický pohled na spolehlivost etnografického terénního výzkumu přináší ve své době často využívaná <i>Příručka vlastivědné práce</i> Františka Roubíka (1940).</p> <p>Dobový vlastivědný pracovník rozlišuje <i>prameny získané pozorováním</i>, které jsou lidmi vytvářeny s úmyslem informovat o událostech, na <i>ústní podání</i>, <i>písemnou tradici</i> a <i>obrazovou tradici</i>, a spolehlivější <i>pozůstatky</i>, které vznikly jako přímá součást události a jednání a které o nich podávají výklad pouze nepřímo, svou podstatou a obsahem, které dělí na <i>hmotné pozůstatky lidí a jejich práce</i>, <i>jazykové formy</i> spjaté s určitými lokalitami a regionem jako jsou místní a pomístní jména a dialekty, a dále <i>lidové zvyky</i>, <i>mravy</i>, <i>obyčeje a zařízení</i>, které musí kriticky zkoumat národopis, <i>výtvary věd</i>, <i>umění a průmyslu</i> zkoumané archeologií a kunsthistorií, a <i>písemné prameny úřední a statistické povahy</i>.</p> <p>S mnoha jejími závěry by dnešní etnologové nesouhlasili. Jeho postřehy o tom, že pozorování patří k nejpřímějším pramenům poznání, a důraz na význam technologizovaných dokumentačních technik jako je fotografie a audiozáznamy pro kvalitní výpověď terénních dat, jsou ale aktuální i dnes.</p> <p>„Nejvíce bezprostředním pramenem poznání, ovšem nejvíce omezeným, jest přímé pozorování dějů, vlastní zkušenost a vzpomínka na prožité události, při čemž nutno ovšem míti na mysli omylnost přesnosti tohoto pozorování, závisícího z velké části na stupni pozorovatelské schopnosti a kritičnosti jednotlivce. Poznatky, čerpané z tohoto zdroje, je třeba podrobiti zvláště přísné kritice, jež by vzala v úvahu všechny okolnosti, které by mohly míti vliv na přesnost tohoto pramene, tedy na osobní a stranickou zaujatost všeho druhu, na stupeň inteligence zpravodajovy, jeho pozorovací schopnosti apod. Zvláště u vzpomínek nejvíce záleží na těchto duševních předpokladech. Na osobním pojetí nezávislá jsou z velké části jen fakta, zachycená fotografickou a fonografickou, tedy mechanickou cestou.</p> <p>Pozorování dějů, pokud nejde o naše vlastní, může nám býti zprostředkováno a sděleno řečí, písmem a obrazem. Ústní podání o příbězích, jež prožili jiní, se projevuje ve starší době nejstarší formou tradice, písňemi, vypravováním, pověstmi, legendami, historickými anekdotami, okřídlenými slovy, pořekadly, příslovími apod., při čemž je třeba míti na paměti potřebu přísné kritiky těchto zpráv. Na prameny tohoto druhu jest z velké části odkázáno zejména badání národopisné, zvidající zajímavé zprávy lidové tradice od starých pamětníků, ovšem také za předpokladu potřebné kritiky, vědomé si relativní ceny těchto starých vzpomínek.“⁴⁷</p>

Kulturní a sociální kontext pramenů

⁴⁷ Roubík, František: *Příručka vlastivědné práce*. Praha: Knihovna Společnosti přátel starožitností, 1941, s. 37.

Prameny etnografického výzkumu jsou pro etnologa základním zdrojem objektivizovaných *etnografických dat* – tedy sociokulturních faktů vznikajících pomocí badatelské redukce a konstrukce určitých součástí sociální a kulturní reality. Mnoho soudobých teoretických přístupů etnografická data nepovažuje za věci *an sich*, tedy stojící samy o sobě, ale za součásti, projekce či reprezentace určitých abstraktních, obecnějších a empirickým výzkumem přímo nezachytitelných kulturních fenoménů souvisejících s jejich funkcí, smyslem a významem. Těmito fenomény jsou např. dílčí *folklorní repertoáry*, *sociální vztahy* a *soubory artefaktů*, které jsou samy o sobě součástí ontologicky vyšších celků *symbolických systémů*, *sociokulturních regulativů* a *materiální kultury*.

Tabulka 2. Tři dimenze abstrakce etnografických dat

Heuristická dimenze
Výpovědi Chování a jednání Artefakty
Analytická dimenze
Folklorní repertoár Sociální vztahy Kulturně specifický soubor artefaktů
Interpretační dimenze
Folklor a symbolické systémy Sociokulturní regulativy Materiální kultura

Etnografický výzkum by se proto měl – vedle samotných pramenů – snažit zachytit i jejich širší *kontext*, neboli tradičním folkloristickým termínem, *ekologii*.⁴⁸ S kontextuálním přístupem k etnografickým pramenům začala v rámci evropské etnologie pracovat jako první folkloristika, která si uvědomila, že pro vysvětlení role dílčích objektivizovaných textů v celku kultury není možné tyto texty zkoumat jako pouhé izolované entity. Pro pochopení jejich funkce a porozumění jejich významu je proto nutné zohlednit minimálně roli jejich

⁴⁸ K ekologii folkloru přehledově viz Leščák, Milan – Sirovátka, Oldřich: *Folklór a folkloristika (O ľudovej slovesnosti)*, c. d., s. 66–71.

interpretů a posluchačů. Tento přístup poté přejaly i ostatní subdisciplíny etnologického studia, které se v posledních desetiletích odvracejí od vnímání etnografických fenoménů jako izolovaných sociokulturních jevů podléhajícím pouze jakýmsi abstraktním a odlidštěným historickým a společenským procesům.⁴⁹

Současná etnologická bádání rozlišují dvě základní úrovně kontextu etnografických pramenů – *kulturní kontext* týkající se jejich symbolického významu a smyslu (který dále dělíme na *významový*, *institucionální* a *komunikační* kontext), a *sociální kontext* zdůrazňující jejich sepětí se sociální strukturou společnosti a společenskými interakcemi (který dále dělíme na *kolektivní*, *individuální* a *situační* kontext).⁵⁰

Kulturní kontext pramenů zahrnuje ty kontextuální fenomény, které badatelům dodávají informace o roli a postavení daného etnografického pramene v celku dané kultury. Nejvýznamnější úrovní kulturního kontextu je *významový kontext*, definující kulturní funkci, smysl a význam daného pramene. Ačkoli patří významový kontext k těm nejdůležitějším, jeho registrace nastává často až v samotném závěru etnografického výzkumu, kdy jsou veškerá relevantní data z výzkumu utříděna a analyzována. Významový kontext každého jednotlivého etnografického pramene v daném terénu může být sumarizován otázkou, *jaká je jeho funkce, smysl a význam?*

Další úroveň kulturního kontextu tvoří *institucionální kontext*, tedy souvislost daného pramene s širšími sociálními institucemi jako je rodina, sousedství či náboženské společenství, popřípadě úžeji definovanými kulturními institucemi jako je např. konkrétní rukodělná výroba, volnočasová činnost či lidové vypravěčství. Institucionální kontext každého jednotlivého etnografického pramene v daném terénu může být sumarizován otázkou, *s jakými institucemi souvisí nebo je jejich součástí?*

Třetí úroveň kulturního kontextu představuje *komunikační kontext*, který definujeme jako pozici, funkci a roli daného pramene v širším systému identických či podobných jevů daného kulturního systému. Příkladem může být vztah folklorního žánru žakovské anekdoty k širšímu celku dětského folkloru v určité lokalitě. Komunikační kontext každého jednotlivého etnografického pramene v daném terénu může být sumarizován otázkou, *jaký je jeho vztah k podobným etnografickým pramenům?*

⁴⁹ Bauman, Richard M.: *The Field Study of Folklore in Context*. In: Dorson, Richard M. (ed.): *Handbook of American Folklore*. Bloomington: Indiana University Press, 1983, s. 362.

⁵⁰ Týž: *The Field Study of Folklore in Context*, c. d.

Sociální kontext etnografických pramenů pracuje oproti tomu se společenskými, sociologickými kategoriemi.

Jeho první úroveň představuje *kolektivní kontext*, tážící se po sociálních skupinách (nejčastěji definovaných etnicky, regionálně, lokálně, příbuzensky, socioprofesně či nábožensky), ve kterých je daný etnografický pramen aktivně přítomen. Etnologický výzkum se minimálně od dob etnologické školy Julia Schwieteringa (1884–1962), ovlivněné pracemi sociologů Ferdinanda Tönniese (1855–1936), Maxe Webera (1864–1920) a Webera Sombarta (1863–1941), a později i zakladatelského díla *Das Erzählen in einer Dorfgemeinschaft* z roku 1933 německého kontextuálního folkloristy Otto Brinkmanna,⁵¹ tradičně zaměřuje na výzkum takzvaných malých, primárních sociálních skupin, definovaných především formou přímé, kontaktní komunikace.⁵² Kolektivní kontext každého jednotlivého etnografického pramene v daném terénu může být sumarizován otázkou, *jaké skupiny lidí tento pramen využívají?*

Protějškem kolektivního kontextu je *individuální kontext*, tážící se po osobnostech jedinců ve vztahu k etnografickému prameni, včetně jejich individuálních vlastností jako je osobnost, paměť, vkus, nálada a sebe prezentace. Individuální kontext každého etnografického pramene v daném terénu může být sumarizován otázkou, *jakým způsobem jej využívají konkrétní osoby?*

Posledním typem sociálního kontextu je pak *situační kontext*, tážící se po společenských situacích konstruování či používání daného etnografického pramene, které mají často podobu komunikačních příležitostí, jako jsou performance. Situační kontext každého jednotlivého etnografického pramene v daném terénu může být sumarizován otázkou, *v jakých sociálních situacích a jak je pramen využíván?*

Všech šest úrovní kulturního a sociálního kontextu je u všech dokumentovaných etnografických pramenů vhodné alespoň náznakově registrovat přímo v terénu během vlastního výzkumu, a klást na ně stejný důraz jako na etnografické prameny samotné, neboť jejich pozdější dohledávání bývá obtížné. Tato strategie výzkumníkovi navíc velice ulehčí následnou analýzu a interpretaci získaných pramenů.⁵³

⁵¹ Brinkmann, Otto: *Das Erzählen in einer Dorfgemeinschaft. Veröffentlichungen der Volkskundlichen Kommission des Provinzialinstituts für Westfälische Landes- und Volkskunde 1/4*. Aschendorff – Münster: Provinzialinstitut für Westfälische Landes- und Volkskunde – Volkskundliche Kommission, 1933.

⁵² Sirovátka, Oldřich: *Sociální kontext folklorní komunikace*. In: Týž: *Folkloristické studie*. Brno: EÚ AV ČR, 2002, s. 24–32; Týž: *Skupina, lid a národ v koncepci folkloru*. In: Tamtéž, s. 17–22.

⁵³ Příklad registrace všech šesti úrovní kontextu přináší Příloha č. 2. Alternativní relační vyjádření vztahů mezi jednotlivými úrovněmi etnografického pramene přináší model „*folklorního diamantu*“ vytvořený americkým

Všechny úrovně kontextu by měly být navíc v terénu vnímány dvojí optikou: jednak vnějším, *etickým* pohledem badatele, vyplývajícím z jeho teoretických i praktických znalostí daného terénu a snažícím se o analytický pohled na základě vnějškově definovaných kritérií, a *emickým*, vnitřním, „domorodým“ pohledem příslušníků dané kultury, tedy producentů a uživatelů daných etnografických dat.⁵⁴

Ve starší etnologické literatuře se často setkáváme s pojmem *autentický a lidový* (např. autentický folklor, autentický lidový kroj apod.), často stavěný do opozice s adjektivy typu *umělý, nepůvodní, nelidový* apod. Současná etnologie považuje používání této dichotomie při etnografických výzkumech za problematické – během provádění výzkumu jsou pro nás autentická *všechna* etnografická data nasbíraná v terénu. O jejich případných vztazích k historické původnosti, autochtonitě či typičnosti uvažujeme až v samotném závěru výzkumu, tedy při interpretaci jeho výsledků, po pečlivém zohlednění všech úrovní kulturního a sociálního kontextu dokumentovaných etnografických dat.⁵⁵

Tabulka 3. Kontext etnografických pramenů

Kulturní kontext	Sociální kontext
Významový kontext Institucionální kontext Komunikační kontext	Kolektivní kontext Individuální kontext Situační kontext

3. Sociální a kulturní kontext pramenů

Důraz na studium sociálního a kulturního kontextu etnografických pramenů, včetně rozlišení etické a emické

sociologem Gary Alanem Finem, podle kterého se 1) *sociální kontext* (sociální struktura) zkoumané společnosti odráží v konkrétním 2) *etnografickém prameni* pomocí dvou médií: 3) *osobních dispozic* jeho producenta či uživatele a 4) *dynamiky jeho performance* nebo *konkrétní kulturní reprezentace* (Fine, Gary Alan: *Manufacturing Tales. Sex and Money in Contemporary Legends*. Knoxville: The University of Tennessee Press, 1992, s. 5–6.)

⁵⁴ K rozdílu mezi etickým a emickým přístupem z antropologického hlediska viz Soukup, Václav: *Antropologie. Teorie člověka a kultury*, c. d., s. 252.

⁵⁵ Podnětný přehled dějin etnologických bádání, kladoucí si vedle dekonstrukce konceptu *autenticity* otázky zejména po širším přesahu této disciplíny v dějinách (nejen) evropské vědy a kultury, představuje práce americké folkloristky Reginy Bendixové *In Search for Authenticity: Formation of Folklore Studies* z roku 1997 (Bendix, Regina: *In Search for Authenticity. The Formation of Folklore Studies*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1997).

perspektivy, anticipovala již Drahomíra Stránská ve své *Příručce lidopisného pracovníka* (1936), konkrétně pak v kapitole nazvané *Funkční a psychologické hledisko*:

„Kromě historických zpráv a kromě typologie současného života nechť si národopisný pracovník všimá i jeho jiných stránek. Nechť sleduje život nejen staticky, jeho nynější stav, nejen dynamicky, jak se vyvíjely jednotlivé zjevy, nýbrž ať obrátí pozornost i k jejich funkci, jaký úkol jim patří v životě lidu a jak na ně lid sám pohlíží.

Každý probíraný zjev a předmět je výsledkem života v kraji. Ať už byl domácím lidem vytvořen, přetvořen nebo prostě jen přijat, vždy musil vyhovovat jeho potřebám a proto musil být i výrazem jeho názorů; zároveň s nimi se musil měnit nebo zanikat. Proto je nezbytné, aby v Národopisném soupise nebyly věci jen popisovány a rozbírány z hlediska historicko-typologického, nýbrž aby byly vyznačeny i vztahy lidu k nim, zda jsou jen přežitkem, který se udržuje konservativností, nebo zda dosud souhlasí s názory lidu, a to všech obyvatel nebo jen některých jednotlivců.

Věnujte pozornost i tomu, jaký význam jim lid sám připisuje, jak na ně pohlíží a jaký úkol jim přisuzuje: věří-li např. v účinek zvyků, které koná při polním hospodářství, či je zachovává jen z tradice; je-li přesvědčen o účelnosti určité společenské formy a práce, nebo je koná jen z konservatismu; nosí-li některý kus oděvu jen při určitých zvycích (např. svatbě), kdežto jinak ho už nepoužívá nebo se zaň hanbí atd.“⁵⁶

Výzkumný terén a etika etnografického výzkumu

Etnografický terén

Výzkumný prostor neboli *terén etnografického výzkumu* je jedním z nejatraktivnějších, ale zároveň nejkomplikovanějších aspektů etnologického bádání. Etnografický terén můžeme definovat jako soubor empiricky dokumentovatelných skutečností vydělených badatelem z celku sociální a kulturní reality.⁵⁷

Nejčastějším etnografickým terénem bývá *kulturní realita* nějakým způsobem vymezené výseče lidské společnosti nebo společenství, ať už ji definujeme *prostorově* (obyvatelé určité obce, lokality či regionu), *tematicky* (lidoví rukodělní výrobci, tradiční léčitelé, členové folklorních souborů), či nejčastěji *kombinací obou těchto přístupů* (lidoví vypravěči v konkrétním regionu).

Vedle těchto konkrétních výsečí lidské společnosti etnologové v terénu často zkoumají i *dílčí kulturní jevy* (orálně tradované a psané texty, artefakty, jednotlivé typy lidských činností), většinou s ohledem na jejich širší společenský kontext.

Do druhé poloviny 20. století byl terénem etnografického výzkumu evropské etnologie (národopisu, etnografie a folkloristiky, *Volkskunde*) takřka výhradně venkov s jeho tradiční lidovou kulturou. Sociální a kulturní antropologie i mimoevropská etnologie (*Völkerkunde*) zase tradičně zkoumaly mimoevropské, většinou domorodé, „primitivní“ a „přírodní“ společnosti. V obou případech se jednalo o výzkum společností sociálně a kulturně odlišných od společenských vrstev, ze kterých pocházeli samotní badatelé – středostavovských vzdělaných obyvatel měst v případě evropských národopisců zkoumajících venkovský lid a

⁵⁶ Stránská, Drahomíra: *Příručka lidopisného pracovníka*, c. d., s. 17–18.

⁵⁷ Althabe, Gérard: *Etnologie současnosti a terénní výzkum*. ČČKSA 3, 4, 1999, s. 210–211.

euroamerických vědců zkoumajících mimoevropské nativní společnosti. Tato sociální a kulturní odlišnost je hlavní příčinou, proč je v obou disciplínách historicky kladen takový důraz na *terénní* výzkum; jako jeden z mála výzkumných přístupů totiž badatelům umožňoval fundovaný vhled do cizích, neznámých kultur, které stály stranou pozornosti většiny písemných a ikonografických pramenů.

Důraz na výzkum „těch druhých“, tedy cizích kultur, ale již dávno není v etnologii pravidlem. S nástupem moderní evropské etnologie,⁵⁸ antropologie Evropy⁵⁹ a *antropology at home* jsou zkoumána i prostředí na první pohled ne tak exotická, dokonce i ta, jichž je součástí samotný badatel (včetně jeho vlastních škol, pracovišť a domovů). Ať už ale etnografický výzkum probíhá kdekoli, vždy je důležité jeho terén vnímat očima etnografa, tedy nezaujatého badatele zvenku, a „objektivizovat“ a „exotizovat“ jej pomocí vnějšího, badatelského, *etického přístupu*, a zároveň alespoň do určité míry očima jejich uživatelů a aktérů, tedy pomocí domorodého, aktérského, *emického přístupu*.

Terén dnešních etnografických výzkumů je proto všudypřítomný, neboť je jím sociální a kulturní realita všude kolem nás. Etnografický výzkum je pak v podstatě aplikací etnologických poznatků na tuto realitu s cílem ji zdokumentovat, popsat, vysvětlit či jí porozumět. Právě tato všudypřítomnost etnografického terénu je příčinou výrazné plurality a interdisciplinarity etnografického výzkumu, který realitu interpretuje různými, často alternativními či dokonce protichůdnými způsoby. Právě multiplicita a pluralita jak výzkumných metod a technik, tak výkladů nasbíraných etnografických dat je pro terénní výzkum často klíčová a způsobuje jeho výjimečnost mezi jinými typy vědeckých výzkumů.⁶⁰

Obr 8

Martin Polák a Eva Čajková při etnografickém výzkumu, Poteč (okr. Zlín), 2008, foto M.

Válka. Archiv ÚEE FF MU, sign. E 190.

⁵⁸ K definování disciplíny evropské etnologie, včetně jejího vztahu k anglosaské antropologii v domácím prostředí viz Lozoviuk, Petr: *Od národopisu k evropské etnologii*, c. d.; souhrnně např. Niedermüller, Peter: *Europäische Ethnologie. Deutungen, Optionen, Alternativen*, c. d., aktuálně pak Jöhler, Reinhard: *Doing European Ethnology in a Time of Change. The Metamorphosis of a Discipline in Germany and in Europe*. Traditiones. Zborník Inštituta za slovensko narodopisje in glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU 41, 2012, č. 2, s. 245–255.

⁵⁹ Viz např. zvláštní číslo časopisu *American Anthropologist* věnované právě antropologii Evropy, především pak studie Herzfeld, Michael: *Theorizing Europe: Persuasive Paradoxes*. *American Anthropologist* 99, 1997, s. 713–715.

⁶⁰ Fetterman, David M.: *Ethnography. Step By Step. Applied Social Research Methods Series, Volume 17*. London: Sage Publications, 1998, s. 5–8.

Právní rámec etnografického výzkumu

Vedle sociální a kulturní reality obklopujících výzkumníka v terénu je nutné vzít v potaz i vnější rámec etnografického výzkumu, který představují především existující *právní normy*, se kterými se badatel během svého výzkumu nesmí dostat do rozporu.

U výzkumů prováděných na území České republiky se v praxi jedná především o *Zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů*, a *Zákon č. 121/2000 Sb. – takzvaný autorský zákon*, a příslušná ustanovení *Občanského zákoníku*. Nejdůležitějšími legislativními požadavky kladenými na etnografické badatele je snaha *ochránit osobní údaje a osobnostní práva lidí v etnografickém terénu*, popřípadě jejich *práva na jimi vytvořené texty*. Většina potenciálních problémů tohoto rázu je v praxi nejsnadněji vyřešitelná *osobní domluvou a souhlasem dotčených osob, nebo anonymizací*.⁶¹

Samozřejmostí při etnografickém výzkumu je i dodržování všech relevantních *vyhlášek místních samospráv*. Devizou evropských etnologů bylo vždy i důsledné dodržování *nepsaných, zvykových norem* společenství, která zkoumali. Citlivost a úcta k lokálním zvykovým normám kolektivů a respektování jejich individuů má nejen etický, ale i heuristický rozměr, neboť samozřejmě přináší větší množství kvalitnějších etnografických dat.

Etnolog provádějící etnografický výzkum by se také měl seznámit se základními právními normami upravujícími legislativní fungování konkrétního etnografického terénu, který zkoumá (např. *Zákona č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území České republiky*). Na škodu také není seznámení s aktuální státní politikou ve vztahu k badatelsky často využívaným etnografickým datům (především *Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice, včetně usnesení vlády č. 571/2003* a související texty).

Etický rámec etnografického výzkumu

Dodržování zákonů a vyhlášek je pro drtivou většinu etnologů neoddiskutovatelnou samozřejmostí. Komplikovanější bývají etické problémy a morální dilemata, na které badatel naráží v etnografickém terénu poměrně často.

Jedním ze základních aspektů výzkumné etiky je získání *poučeného* neboli *informovaného souhlasu* osob, od kterých badatel získává etnografická data, kterým deklarují,

⁶¹ K problematice legislativního kontextu etnografického výzkumu viz přehledová publikace Polčák, Radim – Šavelka, Jaromír – Koščík, Michal – Myška, Matěj: *Vybrané právní otázky etnologického výzkumu. Etnologické příručky 3*. Brno: MU, 2013. Dostupné z: <http://www.phil.muni.cz/wuee/home/Links/elektronicka-knihovna/Vybrane%20pravni%20otazky%20etnologickeho%20vyzkumu.pdf/view>.

že souhlasí s prováděním badatelova výzkumu; poučený souhlas je většinou vytvářen v písemné či jinak jasně doložitelné podobě.⁶²

Ne všechny etické problémy a morální dilemata související s etnografickým výzkumem jsou ale takto jednoduše řešitelné. V komplikovanějších případech proto etnologovi poskytují nejvýraznější pomoc vědecké *etické kodexy*.

Etické kodexy formulují základní principy, které osvětlují oblasti profesionální zodpovědnosti etnologů ve vztahu ke všem hlavním složkám etnografického výzkumu. Etické kodexy nejsou právními normami, které jsou společensky sankcionovány; spíše se jedná o metodická doporučení k individuálnímu řešení etických problémů spojených s etnografickým výzkumem a zpracováním, publikováním a prezentací etnografických dat. V praxi tak jde o soubor návodných postupů poukazujících k širšímu kontextu tematických a vztahových rámců, které by měly být z hlediska profesní etiky při etnologických výzkumech zohledňovány.

Příkladem domácího etnologického etického kodexu je *Etický kodex České národopisné společnosti*.⁶³ Tento etický kodex v přehledných bodech věnovaných etnologickému výzkumu, publikování dat a vědecké práci, archivování a péči o výsledky výzkumů, aplikované etnologii a medializaci, propagaci a výuce etnologie, podává metodická doporučení k individuálnímu řešení etických problémů spojených s etnografickým výzkumem v šesti následujících úrovních: vztah k etnologické disciplíně, vztah ke zkoumaným lidem a skupinám, vztah k získaným datům nemateriální a materiální povahy, vztah k zadavatelům výzkumu, vztah ke kolegům, spolupracovníkům, dobrovolníkům a studentům a vztah k veřejnosti jako celku.

Hlavními etickými aspekty v tomto kodexu vztahujícími se k provádění etnografického výzkumu je v první řadě požadavek *realizace výzkumu na co nejvyšší profesní úrovni* v duchu kritického bádání s cílem rozšíření stávajícího vědeckého poznání, včetně dodržování základních zásad vědecké práce a objektivitu v oblasti heuristiky a epistemologie. Tento požadavek v praxi znamená důkladné zvažování tématu výzkumu a důsledné odborné přípravy na jeho provádění, používání odpovídajících metod a technik výzkumu, nezasahování do povahy, kvantity a kvality etnografických dat, a vedení odpovídající

⁶² Příklad písemného formuláře *Souhlas se zapojením do etnologického výzkumu*, vytvořený pro potřeby Filozofické fakulty Masarykovy univerzity je k dispozici jako Příloha č. 4; viz též internetové stránky ÚEE FF MU. Dostupné z: <http://www.phil.muni.cz/wuee/home/studium>. K etickým otázkám výzkumu detailněji Hendl, Jan: *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2012, s. 153–155.

⁶³ Etický kodex České národopisné společnosti je dostupný na jejich internetových stránkách. Dostupné z: www.ceskanarodopisnaspolecnost.cz.

dokumentace umožňující zpětné ověření výzkumu. Při vytváření výstupu z výzkumu je pak nutné dodržovat zásady vědecké publikační činnosti včetně explicitního odkazování na relevantní publikovanou literaturu, dodržování správných citačních úzů a norem a zákazu plagiátorství a vyhýbání se účelové publikační činnosti např. autocitacemi či umělým rozdělováním textů na více částí.

V rámci *vztahu ke zkoumaným lidem a skupinám* je během výzkumu bezpodmínečně nutné za všech okolností zachovávat důstojnost a práva informátorů, v co největší možné míře je seznamovat s cílem, účely a postupy výzkumu, zvažovat etické následky společenských vztahů jdoucích nad rámec výzkumu, usilovat o získání poučeného souhlasu informátorů s prováděním výzkumu, realizovat maximálně transparentní výzkum a minimalizovat provádění skrytého výzkumu, který je možné provádět jen v eticky neproblematizovaných případech.

Další návodné postupy použitelné při provádění etnografického terénního výzkumu obsahují etické kodexy relevantních příbuzných profesních organizací (např. *Etický kodex ICOM – International Council of Museums*, *Etický kodex České asociace orální historie*, *Etický kodex České asociace pro sociální antropologii*) a institucí, v rámci kterých či/a pro které je daný výzkum prováděn (např. *Etický kodex akademických a odborných pracovníků Masarykovy univerzity*).⁶⁴

I přes svoji detailnost představují etické kodexy pouze jakási obecná nezávazná doporučení. Praxe etnografického výzkumu s sebou totiž občas přináší dilemata a problémy, které v nich nejsou anticipovány. Při řešení těchto problémů je vhodné mít neustále na mysli názor amerického folkloristy Williama Hugh Jansena, podle kterého je etika etnografického výzkumu primárně založena na „...odpovědnosti rovnoměrně rozložené mezi požadavky akademické disciplíny, informátorů a čtenářů publikovaných odborných textů.“⁶⁵ Podle Jansena jsou „*Etické požadavky kladené na etnologii složité, ale ve své podstatě se příliš neliší od těch, které jsou kladeny na jiné společenské či humanitní vědy. Pevně věřím, že pokud budou etnologové při svých výzkumech aktivně zohledňovat kontext etnografických situací, mají větší šanci tyto eticko-společenské problémy pochopit a vyřešit než badatelé*

⁶⁴ K problematice vytváření, revize a aplikace antropologických etických kodexů viz např. Fluehr-Lobban, Carolyn: *Revize Etického kodexu Americké antropologické asociace z roku 1998*. CČKSA 1, 2009, s. 72–80; či Fassin, Didier: *Nad rámec etických pravidel: Zamyšlení nad etnografickým výzkumem praktik zdravotní péče v Jižní Africe*. BČKV 49, 2009, s. 25–41.

⁶⁵ Jansen, Hugh W.: *Ethics and the Folklorist*. In: Dorson, Richard M. (ed.): *Handbook of American Folklore*. Bloomington: Indiana University Press, 1986, s. 534.

v oblasti jiných sociálních a humanitních věd. Pokud je tento názor založen na pevném základě, možnosti etnologů přispět k mezikulturní komunikaci jsou obdivuhodné.“⁶⁶

Vhodným vodítkem je se proto neustále držet premisy dalšího amerického folkloristy Barre Toelkena, podle nějž je zcela základním obecným etickým požadavkem etnografického terénního výzkumu „citlivé zacházení s etnografickými daty a jejich producenty a konzumenty“. Lidské promluvy, chování a výtvořiny totiž můžeme zkoumat jen a díky vzájemné důvěře a porozumění s lidmi, kterým doopravdy náleží.⁶⁷

Tabulka 4. Etnografický terén

<i>Kultura</i>	
definovaná:	prostorově tematicky kombinací prostoru a tématu
nebo	
<i>Dílčí kulturní jevy</i>	
definované:	kombinací prostoru a tématu
<i>Etický rámec výzkumu</i>	
<i>Obecná pravidla vědecké etiky</i>	
<i>Právní rámec výzkumu</i>	
<i>Zákony a vyhlášky platné na teritoriu výzkumu</i>	

Témata a typy etnografického výzkumu

Témata etnografického výzkumu

Témata etnografického výzkumu jsou stejně bohatá jako etnologická věda samotná, která od svého vzniku nabízí obrovské množství námětů ke studiu lidských kultur a společností, množství, jakým se může pochlubit jen málo srovnatelných vědeckých disciplín.

⁶⁶ *Tamtéž*, s. 538.

⁶⁷ Toelken, Barre: *The Dynamics of Folklore*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1979, s. 293.

Etnografický výzkum může být definován jak *místně*, tak *tematicky*, ale nejčastěji kombinací obou těchto faktorů. Z logiky věci je etnografický výzkum vždy prováděn v badatelově současnosti, ale ve většině případů je vhodné výzkum definovat i *časově*, *chronologicky*, s cílem zachytit minulý stav (a někdy i budoucí proměny) studované problematiky.

Etnografické výzkumy se v minulosti často zaměřovaly na esteticky definované, výjimečné a občas až kuriózní fenomény, kterými disponovali „ti druzí“ (ať už šlo o venkovský „lid“ nebo exotické „divochy“) a které v kulturách a společenských vrstvách, ze kterých pocházeli etnologičtí badatelé, do jisté míry absentovaly. Tyto fenomény byly většinou interpretovány jako předchozí vývojová nebo naopak úpadková stadia, či jako zajímavé paralely kultur a společenských vrstev, ze kterých etnologové pocházeli. Tato esteticky a sociálně redukcionistická premisa už v etnologii dávno neplatí. Témata současných etnografických výzkumů se naopak stále častěji zaměřují na všední, každodenní a především *typické* fenomény etnografického terénu, které mají pro etnologická bádání většinou vyšší výpovědní hodnotu. Současná etnologie se tak zabývá širokým spektrem fenoménů tohoto typu, které mají obvykle podobu kulturních jevů, sociálních procesů a kolektivně předávaných hodnot a znalostí.⁶⁸

Obr 7

Klára Hodačová a Martin Sítek při výzkumu dětského folkloru, Šluknov (okr. Děčín), 2012, foto V. Steklý. Soukromý archiv.

Z nepřehledného množství témat etnografického výzkumu uvádíme několik **základních výzkumných trendů a tematických oblastí bádání**, na které se v posledních sto letech zaměřovala česká etnologie. Vybrané celky představují jak tematické oblasti zaměřené na výzkum jednoho přesně určeného kulturního jevu nebo souboru takovýchto jevů, tak i lidských společenství definovaných lokálně, sociálně či kulturně, popřípadě jejich kombinací. Tento přehled výzkumných trendů rozhodně nelze považovat za výlučný ani vyčerpávající – některé výzkumné trendy a tematické oblasti totiž v jistých obdobích dominovaly, aby později ustoupily do určité marginality; jiné se objevily teprve nedávno a výrazněji se prosadí (nebo neprosadí) až v budoucnu. Všechny jsou ale v domácí etnologii stále přítomné, aktuální a

⁶⁸ Lozoviuk, Petr: *Témata a problémy aneb jak napsat etnologickou studii*, c. d., s. 27.

především badatelsky produktivní. I ta nejtradičnější a zdánlivě neaktuální témata lze navíc aktualizovat, problematizovat a uplatňovat na ně nový úhel pohledu.⁶⁹

Předložený výběr také rozhodně nelze chápat dogmaticky; v etnologii, možná více než v jiných humanitních a sociálních vědách, je totiž naštěstí stále ještě možné přijít se zcela novým tématem výzkumu. Stejně jako u ostatních vědeckých disciplín ale platí, že nejvhodnější téma výzkumu je to, které nějakým způsobem *koresponduje s dlouhodobě analyzovaným výzkumným tématem*, navazuje na již provedený výzkum – nebo s nimi naopak polemizuje.

- 1) **Píseň, hudba a tanec** stály u samotných počátků etnografického terénního výzkumu a jsou úspěšně zkoumány i v současnosti. Moderní folkloristické výzkumy se zaměřují nejen na „autentický“ folklor určitých sociálních skupin či lokalit, ale i na jeho sekundární existenci v podobě takzvaného *folklorismu* využívaného folklorem hnutím, či na jeho prolínání s uměleckou a populární kulturou.⁷⁰
- 2) **Ústní slovesnost**, tedy orálně tradované prozaické texty, také patří ke „klasickým“ tématům etnografického výzkumu. Vedle sběru archaických pohádek a pověstí se dnešní etnologové stále více zaměřují na aktuální folklorní žánry, jako jsou „městské legendy“ (současné pověsti), fámy, anekdoty, a široká oblast dětského folkloru. Moderní výzkumy zkoumají vedle ústně šířeného folkloru třeba i nápisy na zdech či projevy elektronického folkloru na internetu a sociálních sítích.⁷¹
- 3) **Orální historie**, tedy výzkum lidských vzpomínek a životních příběhů, patří k nejdynamičtěji se rozvíjejícím tématům současné etnologie. Bádání nad individuální

⁶⁹ *Tamtéž*, s. 24.

⁷⁰ Z množství prací všimajících si výrazněji terénních aspektů problematiky můžeme zmínit např. knihu Vladimíra Úlehly *Živá píseň* (Úlehla, Vladimír: *Živá píseň*. Praha: Fr. Borový, 1949), k současnému stavu včetně přiblížení povahy etnomuzikologické terénní práce např. Toncrová, Marta: *Lidová píseň a současná zpěvnost (na příkladech Moravy a Slezska)*. In: Tyllner, Lubomír – Uherek, Zdeněk (eds.): *Kultura – Společnost – Tradice I*. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie. Praha: EÚ AV ČR, 2005, s. 145–182. K problematice etnomuzikologického výzkumu je k dispozici souborná práce Lubomíra Tyllnera *Tradiční hudba: Hledání kořenů* (Tyllner, Lubomír: *Tradiční hudba. Hledání kořenů*. Praha: EÚ AV ČR, 2010), k významné postavě domácí etnochoreologie Zdenky Jelínkové viz Pavlicová, Martina: *Cestami lidového tance. Zdenka Jelínková a česká etnochoreologie*. Brno: ÚEE FF MU, 2012, k tématu folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku Táž – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997.

⁷¹ Přehled domácích slovesně folkloristických výzkumů podává souhrnná publikace Šrámková, Marta: *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000: (přehled, vývoj, témata, bibliografie)*. Praha: EÚ AV ČR, 2008. Z novějších výsledků terénních výzkumů v této práci neuvedených viz např. prezentace profesního repertoáru v Sokolovách, Gabriela: *Hornická lidová slovesnost Ostravska-Karvinska*. Opava: SZM – SÚ, 2006, pro příklad moderní konceptualizace prozaického folkloru Janeček, Petr: *Černá sanitka a jiné děsivé příběhy. Současné pověsti a fámy v České republice*. Praha: Plot 2006; pro (nejen) prozaický folklor dětí např. Pospíšilová, Jana (ed.): *Rajče na útěku. Kapitoly o kultuře a folkloru dnešní mládeže s ukázkami*. Brno: Doplněk – EÚ AV ČR, 2003.

a kolektivní paměti vázanou na určité osoby, kolektivy, lokality či historické události může být, stejně jako výše zmíněný výzkum písňového, hudebního, tanečního či slovesného folkloru, hlavním tématem výzkumu, nebo pouze jeho součástí a doplňkem.⁷²

- 4) **Výroční obřadnost**, tedy obyčeje, zvyky, rituály a slavnosti spjaté s průběhem kalendářního, zemědělského či církevního roku patří k tematickým oblastem, které je v terénu vhodné zkoumat kombinací několika výzkumných metod. Etnografické výzkumy si všímají jak komplexních kulturních projevů, jako jsou výroční cykly a jejich dílčí manifestace (fašank/masopust, Velikonoce, letniční obřadnost, hody/dožínky, adventní a vánoční obřadnost), tak i regionálně, lokálně a kulturně specifických, včetně těch relativně nového data.⁷³
- 5) **Rodinná obřadnost**, tedy kulturně a sociálně specifické přechodové rituály souvisejících s narozením, vstupem do dospělosti, svatbou a smrtí jedince, jsou dalším tradičním tématem etnografického terénního výzkumu. Současná globalizovaná a dynamicky se proměňující multikulturní společnost nabízí mnoho příležitostí ke studiu jejich vývoje, proměn a k jejich mezikulturní komparaci.⁷⁴
- 6) **Sídlo, dům a bydlení** byly – díky slavné České chalupě představené na Všeobecné zemské jubilejní výstavě v Praze roku 1891 a „výstavní vesnici“ na Národopisné výstavě československé v Praze roku 1895 – jedněmi z prvních složek materiální kultury, které upoutaly pozornost etnologů. Problematika architektury, bydlení, hospodářských, technických a sakrálních staveb, včetně širší problematiky zástavby a

⁷² Příklad výstupu z oral historických výzkumů např. Nosková, Jana: *Reemigrace a usidlování volyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury*. Brno: ÚEE FF MU, 2007. K souvisejícím tématům se vyjadřuje Hlůšková, Hana: *Individuální a kolektivní historická paměť. (Vybrané folkloristické aspekty)*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2008; dále např. Šrámková, Marta: *Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození*. NA 12, 1975, s. 1–22; Táž: *Vzpomínkové vyprávění jako pramen poznání života pohraničí*. ČL 70, 1983, s. 154–161; a řada dalších studií těchto autorek.

⁷³ Zásadní práci k tématu výroční obřadnosti představuje především Václavík, Antonín: *Výroční obyčeje a lidové umění*, c. d.; dále pak např. Tomeš, Josef: *Masopustní, jarní a letní obyčeje na moravském Valašsku*. Strážnice: Ústav lidového umění, 1972; k novější vrstvě pak Frolec, Václav (ed.): *Výroční obyčeje. Současný stav a proměny. Lidová kultura a současnost, svazek 8*. Brno: JKNV, 1982. Souhrnný pohled na problematiku výroční obřadnosti přináší Frolcová, Věra: *Folklor a obřad v kalendářním cyklu*. In: Tyllner, Lubomír – Uherek, Zdeněk (eds.): *Kultura – Společnost – Tradice I. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha: EÚ AV ČR, 2005, s. 75–114.

⁷⁴ Základním historickým dílem je Bartoš, František: *Moravská svatba*. Praha: F. Šimáček, 1892. Souhrnný pohled na část přechodových rituálů přináší Navrátilová, Alexandra: *Téma narození a smrti v české etnologii*. In: Tyllner, Lubomír – Uherek, Zdeněk (eds.): *Kultura – Společnost – Tradice I. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha: EÚ AV ČR, 2005, s. 35–74 (a další souhrnné práce této autorky). Dobová sumarizace jejich stavu pak např. Frolec, Václav (ed.): *Svatební obřad. Současný stav a proměny. Lidová kultura a současnost, svazek 9*. Brno: Blok, 1983.

kulturní krajiny, je dnes zkoumána nejen ve venkovském, ale stále častěji i městském prostředí.⁷⁵

- 7) **Oděvní kultura** patří k tradičním tématům domácí etnologie, a to nejen etnografické muzeologie a aplikované etnologie v oblasti folklorismu; i současný etnografický terén stále přináší zajímavá data o tradičním oděvu, textilu a šperku, který zdaleka není uzavřenou záležitostí kulturně-historického studia. Zkoumáno je např. chápání „kroje“ jako vyjádření lokální identity nebo oděvní strategie sociálně a kulturně definovaných specifických skupin, jako jsou hudební subkultury.⁷⁶
- 8) **Výtvarná kultura** je širokým termínem zahrnujícím nejrůznější výtvarné projevy, které měly v minulosti vedle estetické a dekorativní funkce celou řadu funkcí dalších. Podobným způsobem je dnes možné zkoumat i soudobé „domácí umění“ v jeho širším sociálním a kulturním kontextu.⁷⁷
- 9) **Zemědělství** patří k etnologickým tématům úspěšně zkoumaným až od 20. století, kdy bylo interdisciplinárně analyzováno jak etnografickými terénními výzkumy, tak přístupy historických, geografických, přírodních i technických věd. Vedle tradičního polního hospodářství a chovu hospodářských zvířat se etnologové věnovali a věnují např. i procesům kolektivizace vesnice a dalším fenoménům ovlivňujícím tento způsob subsistence a podnikání.⁷⁸
- 10) **Rukodělná výroba** patří k tématům, kterými se dlouhodobě zabývá jak základní, tak aplikovaný etnologický výzkum. Tato oblast lidské činnosti dnes zažívá nebyvalou

⁷⁵ Přehled o domácích výzkumech lidové architektury podává první publikace z edice *Etnologické příručky* Doušek, Roman: *Etnologický výzkum tradičního stavitelství*, c. d.

⁷⁶ Případová studie k prostředí Moravy např. Jeřábková, Alena: *Kroj a odívání*. In: Jeřábek, Richard a kol.: *Proměny jihomoravské vesnice. Národopisné studie z Brumovic*. Brno: UJEP, 1981, s. 85–100; Frolec, Václav: *Oděv*. In: Frolec, Václav – Holý, Dušan – Jeřábek, Richard: *Hornácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno, Blok, 1966, s. 153–196. Ze starších výzkumů připomeňme ty Josefa Klvani, jejichž shrnujícím výstupem byla kapitola Klvaňa, Josef: *Lidové kroje na Moravském Slovensku*. In: Niederle, L.[ubor] (red.): *Moravské Slovensko. Svazek I., c. d., s. 97–252. K interpretaci oděvní kultury, stojící na výzkumech mj. zmiňovaného Klvani, Bogatyrev, Petr: *Funkcie kroja na moravskom Slovensku*. Turčianský Svätý Martin: Matica slovenská, 1937 (mimočodem, jedna z mála domácích etnologických prací publikovaných v angličtině ve Spojených státech amerických jako Týž: *The Functions of Folk Costume in Moravian Slovakia*. Hague: Mouton, 1971). Metodický text k výzkumu oděvu srov. Plessingerová, Alena: *Studujeme lidový oděv. Příspěvek k metodice terénní práce*. ČL 42, 1955, s. 170–179.*

⁷⁷ K problematice lidové výtvarné kultury terminologicky především Jeřábek, Richard: *Lidová výtvarná kultura. Dvacet dva příspěvků k teorii, metodologii, ikonografii a komparatistice*. Brno: ÚEE FF MU, 2011; ze souhrnných publikací např. Staňková, Jitka – Baran, Ludvík: *Lidové umění z Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Panorama, 1987.

⁷⁸ K problematice (nejen) zemědělství viz kolektivní monografie Válka, Miroslav a kol.: *Agrární kultura. O tradičních formách zemědělského hospodaření a života na vesnici*. Brno: ÚEE FF MU, 2007. Pro komplexní pohled na širší problematiku sociokulturní změny na moravském venkově viz Týž: *Sociokulturní proměny vesnice. Moravský venkov na prahu třetího tisíciletí. Etnologické studie 8*. Brno: ÚEE FF MU, 2011.

renesanci; stejně tak existují i mladší příbuzné aktivity, jako je např. domácí kutilství.⁷⁹

obr 10

Etnografka Helena Mevaldová při rozhovoru s košíkářem Kuthanem při terénním výzkumu tradiční rukodělné výroby, Lochovice (okr. Beroun), 1986. Soukromý archiv PhDr. Heleny Mevaldové.

- 11) **Strava** představuje etnografický fenomén, který je úzce spjat jak se způsobem obživy a sociálním statutem, tak kolektivní identitou. Jako základní lidská potřeba je antropologickou univerzálií, projevující se na našem území v množství lokálních, regionálních i kulturně specifických variantách.⁸⁰
- 12) **Sociální vztahy** jsou etnografickými výzkumy zkoumány na mnoha různých úrovních; vedle výzkumu sociálních institucí typu rodiny jako socioekonomické jednotky, sousedských vztahů a podobných formálních i neformálních sociálních interakcí zažívá v poslední době renesanci i tradiční antropologické téma interdisciplinárně zkoumaného příbuzenství.⁸¹
- 13) **Kolektivní identita** různých domácích kultur je jedním z hlavních témat etnologického výzkumu obecně, ať už jde o kolektivní identitu společenství definovaných *profesně*, tedy způsobem obživy (např. rukodělných výrobců, horníků, pracovníků v IT technologiích); *lokálně*, tedy společně sdíleným žitým prostorem (obyvatel konkrétního domu, obce, etnografického regionu); či společně sdíleným

⁷⁹ Z novějších publikací např. rozsáhlá publikace Bajer, Vojtěch et al.: *Beskydy: Zdroj práce a obživy*, Třinec: WART, 2012, pro konkrétní menší geografické celky pak např. Jarošová, Barbora – Lid'ák, Petr – Michalička, Václav: *Tradiční a současnost rukodělné výroby v regionu Moravské Valašsko*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v Rožnově pod Radhoštěm, 2011; Pavlišník, Karel: *Dřevo, proutí, sláma v tradiční rukodělné výrobě na Podřevnicku*. Zlín: Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně – Klub H + H, 2011. Neocenitelná je souhrnná řada výstupů z videodokumentárního projektu *Lidová řemesla a lidová umělecká výroba v ČR*, realizovaného Národním ústavem lidové kultury ve Strážnici, věnovaných celé řadě různých technologií výroby a doplněných doprovodnými publikacemi s popisy technologií, fotografiemi a kresbami. Dostupné z: <http://www.nulk.cz/Informace.aspx?sid=200>.

⁸⁰ K problematice lidové stravy např. Úlehlová-Tischová, Marie: *Česká strava lidová*. Praha: Družstevní práce, 1945; Ludvíková, Miroslava: *Lidová strava na Brněnsku*. Brno: Moravské muzeum, 1961; Táž: *Lidová strava na Kloboucku a Ždánicku*. Mikulov: Okresní vlastivědné muzeum – Okresní archiv, 1967; Štika, Jaroslav: *Lidová strava na Valašsku*. Ostrava: Profil, 1980.

⁸¹ Viz např. Švecová, Soňa: *Kopanické sídla a dedina (Národopisná studia o společenských vztazích mezi obyvateli jednej slovenskej obce)*. Praha: UK, 1975. K problematice příbuzenství obecně pak Skupnik, Jaroslav: *Antropologie příbuzenství. Příbuzenství, manželství a rodina v antropologické perspektivě*. Praha: SLON, 2010.

způsobem trávení volného času (štamgastů, trampů, příslušníků hudebních subkultur).⁸²

14) **Etnicita, migrace a interetnické vztahy** jsou dalším dominantním tématem etnologických výzkumů, které na tomto místě pouze pracovníě oddělujeme od souvisejícího výzkumu kolektivních identit. Etnologie se ve svých počátcích většinou zabývala konkrétními, v dobových představách uzavřenými etnickými definovanými kulturami. To už ale dnes dávno neplatí. Navíc hovořit o uzavřených svébytných kulturách je v současných multikulturních, globalizovaných a komplexních společnostech poměrně obtížné. Dnešními etnology jsou proto zkoumány jak lokální etnické kultury, tak etnické menšiny na území multikulturních států, včetně jejich migrací a konstruování, udržování, proměn a zániku jejich etnických identit.⁸³

Výše uvedený výčet témat rozhodně nelze považovat za vyčerpávající – stranou byla ponechána např. důležitá součást tradičních etnografických výzkumů, tedy komplexní *lokální a regionální monografie*, bádání v oblasti *obchodu, trhu*, některé subsistenční formy jako např. *lov a rybolov*, v domácí etnologii významné téma *etnografie dělnictva*, problematika *komunikace a transportu*, výzkum *festivit a slavnostních příležitostí, her a trávení volného času, lidového léčitelství, magických praktik, religiózní a socioprofesní obřadnosti*, a *desítek* dalších témat zpracovávaných současnými etnografickými výzkumy. Výše uvedená témata jsou navíc ve značné části výzkumů kombinována, popřípadě je s nimi pracováno jako s výchozími zdroji dat pro výzkum symbolických systémů, sociálních hodnot, norem a dalších sociokulturních regulativů.

Pro detailnější přehled o tématech etnografických výzkumů je doporučováno konzultovat základní přehledové práce oboru, především monumentální trojdílné kompendium *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* z roku

⁸² Viz např. rozsáhlé monografie Fojtík, Karel – Sirovátka, Oldřich (red.): *Rosicko-Oslavansko. Život a kultura lidu v kamenouhelném revíru*. Praha: NČSAV, 1961; Skalníková, Olga (red.): *Kladensko. Život a kultura lidu v průmyslové oblasti*. Praha: ČSAV, 1959. K některým současným subkulturám viz Janeček, Petr (ed.): *Folklor atomového věku. Kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*. Praha: NM – FHS UK, 2011 či Pospíšilová, Jana (ed.): *Rajče na útěku. Kapitoly o kultuře a folkloru dnešní mládeže s ukázkami*, c. d.

⁸³ K problematice výzkumu etnicity přehledově Eriksen, Thomas H.: *Sociální a kulturní antropologie. Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*, c. d., s. 315–372. Z velkého množství novějších prací viz např. Uherek, Zdeněk: *Češi v Bosně a Hercegovině. Antropologické pohledy na společenský život české menšiny v zahraničí*. Praha: EÚ AV ČR, 2011. K souhrnnému historickému pohledu na domácí teorie etnicity nověji např. Lozoviuk, Petr (ed.): *Etnicita a nacionalismus v diskursu 20. století*. Brno: CSDK, 2012.

2007⁸⁴ a odpovídající díly *Československé vlastivědy* (z let 1933 a 1936⁸⁵ a z roku 1968⁸⁶), pro rychlou orientaci v oborové terminologii pak *Malý etnologický slovník* z roku 2012.⁸⁷

Pro sumarizující pohled na tematické oblasti výzkumů na Moravě je neocenitelná precizní přehledová příručka *Lidová kultura na Moravě*.⁸⁸ Čechy syntézu tohoto typu postrádají a disponují pouze dílčími paralelami věnovanými jižním⁸⁹ a západním⁹⁰ Čechám.

Dějinám poválečné domácí slovesné folkloristiky, plasticky prezentujícím tematickou širší prováděných etnografických výzkumů, se věnuje kniha folkloristky Marty Šrámkové *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000: (přehled, vývoj, témata, bibliografie)*,⁹¹ pro obor jako celek takováto práce bohužel zatím chybí.⁹²

Rámcové seznámení se základními tematickými celky, které se mohou stát náplní etnografických výzkumů, především těch aplikovaných, nabízí i publikace *Identifikace a dokumentace tradiční lidové kultury v České republice*, redigovaná Janem Blahůškem.⁹³

Typy etnografického výzkumu

Etnografické výzkumy můžeme vedle jejich tématu formálně dělit na různé typy podle jejich povahy, délky, způsobu jejich provádění, a jejich oborového zaměření.⁹⁴ Zcela bazální klasifikace dělí etnografické výzkumy dle jejich *povahy* na *základní* a *aplikovaný výzkum*.

⁸⁴ Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 1–3*. Praha: Mladá fronta, 2007.

⁸⁵ *Československá vlastivěda. Díl II. Člověk*. Praha: SFINX, 1933; *Československá vlastivěda. Řada II. Díl III. Národopis*. Praha: SFINX, 1936.

⁸⁶ Melicherčík, Andrej (red.): *Československá vlastivěda III. Lidová kultura*. Praha: Orbis, 1968.

⁸⁷ *Malý etnologický slovník*. Strážnice: NÚLK, 2011.

⁸⁸ Jančář, Josef a kol.: *Lidová kultura na Moravě*. Strážnice – Brno: Ústav lidové kultury – Muzejní a vlastivědná společnost, 2000. Dále viz Kubíček, Jaromír – Kubíček, Tomáš: *Národopis na Moravě a ve Slezsku: Výběrová bibliografie. Bibliografie a prameny k vývoji Moravy, svazek 25*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1996.

⁸⁹ Robek, Antonín – Vařeka, Josef a kol.: *Jihočeská vlastivěda. Národopis*. České Budějovice: Jihočeské nakladatelství, 1987.

⁹⁰ *Západočeská vlastivěda. Národopis*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1990.

⁹¹ Šrámková, Marta: *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000: (přehled, vývoj, témata, bibliografie)*, c. d.

⁹² Standardní přehled o počátcích domácích národopisných bádání přináší Horák, Jiří: *Národopis československý. Přehledný nástin*, c. d.; nověji stručně např. Pavlicová, Martina: *Etnologie v proměnách historických a společenských východisek*. In: Táž: *Lidová kultura a její historicko-spoločenské reflexe (mikrosociální sondy)*. Etnologické studie 3. Brno: ÚEE FF MU, 2007, s. 9–22. Alternativu představují dobovou ideologií částečně poznamenané, ale pro protovědecké počátky oboru zajímavé výukové texty Antonína Robka (Robek, Antonín: *Nástin dějin české a slovenské etnografie*. Praha: SPN, 1964 a Týž: *Dějiny české etnografie*. Praha: SPN, 1976). Pro počátky etnologických bádání na Moravě úhlem pohledu dobových textů viz Jeřábek, Richard: *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786–1884*, c. d. Dílčí příspěvky k dějinám domácí etnologie viz např. Pospíšilová, Jana – Nosková, Jana (eds.): *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu AV ČR*. Brno: EÚ AV ČR, 2006; či kritický příspěvek Kandert, Josef: *Poznámky k dějinám národopisu/etnografie v českých zemích: soupeření „etnografie“ s „etnologií“*. In: Holubová, Markéta – Petráňová, Lydia – Woitsch, Jiří (eds.): *Česká etnologie 2000*. Praha: EÚ AV ČR, 2002, s. 157–178.

⁹³ Blahůšek, Jan (ed.): *Identifikace a dokumentace tradiční lidové kultury v České republice*. Strážnice: NÚLK, 2006.

Základní výzkum je badatelskou činností, jejímž smyslem je věda samotná, tedy rozšíření etnologického poznání. Cílem základního výzkumu je shromáždit nová etnografická data a z nich abstrahované poznatky a na jejich základě formulovat nové hypotézy, případně teorie. Základní výzkum je charakterizovatelný svojí objektivitou a hodnotovou neutralitou. Většina etnografických výzkumů realizovaných v našem prostředí má povahu základního výzkumu.

Aplikovaný výzkum je druhem výzkumu, jehož smyslem je bezprostřední využití nashromážděných etnografických dat k praktické činnosti. Na rozdíl od základního výzkumu bývá aplikovaný výzkum tematicky úžeji vymezen a jeho cílem je formulace hypotéz, které směřují k praktickému řešení určitých problémů; z tohoto důvodu bývá často reakcí na aktuální společenskou, politickou či ekonomickou poptávku. Typickými příklady aplikovaných výzkumů mohou být např. *záchranné výzkumy* kultury obcí ohrožených výstavbou přehradní nádrže či dálnice, nebo *angažované, akční a aktivistické výzkumy* prováděné v romských osadách, které si kladou za cíl zkvalitnění sociální a ekonomické situace jejich obyvatel.

Nejčastějšími typy etnografických výzkumů dle jejich *zaměření* jsou *sondážní výzkum*, *dokumentační výzkum*, *tematický výzkum* a *komplexní výzkum*.

Sondážní výzkum, zvaný též *orientační výzkum* či *předvýzkum*, představuje – spíše než samostatný typ výzkumu – jeho přípravnou fázi. Typicky je prováděn před zahájením vlastního výzkumu v určitém etnografickém terénu, aby ověřil jeho vhodnost pro tento výzkum, popřípadě zjistil přítomnost relevantních etnografických dat. Hlavním cílem sondážního výzkumu je tedy badatelova rekognoskace budoucího výzkumného terénu, při které jsou např. předem vytipovány klíčové osoby, které by mohly sloužit jako budoucí informátoři, stejně jako praktické aspekty pobytu v daném terénu. Důležitý je i fakt akceptace badatele zkoumanou komunitou; americký folklorista Richard M. Dorson při svých výzkumech afroamerického folkloru v Michiganu vždy, ještě před samotným sondážním výzkumem, neformálně navštěvoval zvolený etnografický terén, aby si na něj místní obyvatelé zvykli a přesvědčili se, že ve skutečnosti není tajným policistou.⁹⁵ Provedení sondážního výzkumu výrazně usnadní provádění dalších typů výzkumu a mělo by být proto realizováno s dostatečným časovým předstihem před samotným etnografickým výzkumem –

⁹⁴ K dalším možnostem klasifikace etnografických výzkumů viz Leščák, Milan – Sirovátka, Oldřich: *Folklór a folkloristika (O ľudovej slovesnosti)*, c. d., s. 98–100.

⁹⁵ Toelken, Barre: *The Dynamics of Folklore*, c. d., s. 294.

ne vždy je to ale samozřejmě z praktických důvodů možné. Během sondážního výzkumu se nejvýrazněji uplatňuje metoda *systematického pozorování*.

obr.4

Gabriela Formánková a Ivana Šišperová provádí systematické pozorování zábavního odpoledne v rámci oslav 90. výročí založení místního SDH, Komárno (okr. Kroměříž), 2010, foto M. Kristek. Soukromý archiv.

Dokumentační výzkum neboli *inventarizační výzkum* představuje poměrně častý typ etnografického výzkumu, který se zaměřuje na terénní dokumentaci výskytu a frekvence určitých předem definovaných etnografických dat (např. určitého druhu folklorních textů či artefaktů). Díky tomuto předchozímu zúžení tématu je při jeho provádění možné použít velké množství jak kvalitativních, tak kvantitativních výzkumných metod, vedle *systematického pozorování* nejčastěji *dotazníků* a *strukturovaných* nebo *polostrukturovaných rozhovorů*. Dokumentační výzkumy mají často povahu aplikovaného výzkumu. Typickým příkladem takového typu výzkumu jsou plošné dotazníkové akce prováděné pomocí sítě dopisovatelů České národopisné společnosti nebo podobné aktivity realizované Národním ústavem lidové kultury.⁹⁶

Tematický výzkum neboli *výběrový výzkum* představuje komplexnější typ dokumentačního výzkumu, během kterého badatel zkoumá širěji definovaná etnografická data s větším důrazem kladeným na jejich kulturní a sociální kontext. Tato skutečnost přitom obvykle ovlivňuje kvalitativnější strategie dokumentace, analýzy a interpretace etnografických dat. Tematický výzkum je vedle dokumentačního výzkumu nejčastěji prováděným typem výzkumu. Jeho typickým příkladem může být např. většina výzkumů folkloru, zvykosloví nebo materiální kultury.

Komplexní výzkum neboli *všestranný* či *holistický výzkum* se zaměřuje na celistvou dokumentaci, analýzu a interpretaci určitých sociálních a kulturních celků, typicky lokálních společenství nebo svébytných kultur či subkultur. Z tohoto důvodu patří k nejnáročnějším typům výzkumu a v tradici evropské etnologie bývá proto obvykle prováděn širším týmem badatelů. Typickými příklady komplexních výzkumů mohou být předválečné výzkumy

⁹⁶ Detaily a bibliografické odkazy na tyto výzkumy jsou k dispozici v závěrečné subkapitole věnované stěžejním etnografickým výzkumům a jejich výstupům.

konkrétních obcí a etnografických regionů či poválečné týmové výzkumy hornických oblastí či dělnického folkloru.⁹⁷

Dle průběhu a způsobu jejich provádění můžeme etnografické výzkumy dělit na *stacionární výzkum, průběžný výzkum, návratný výzkum a etnografický experiment*.

Stacionární výzkum neboli *pobytový výzkum* vyžaduje badatelovu dlouhodobou účast ve zkoumaném etnografickém terénu, ve kterém pobývá po dobu několika týdnů či měsíců, v ideálním případě dokonce i let. Dlouhodobý pobyt badateli umožní seznámit se s etnografickými daty, která zůstávají badatelům používajícím kratší typy výzkumů obvykle skrytá, a je nejideálnějším typem výzkumu pro aplikaci metody *zúčastněného pozorování*. Stacionární výzkum je jakýmsi svatým grálem a „královskou cestou“ etnologického výzkumu,⁹⁸ jeho realizace je ale z časových, ekonomických a dalších praktických příčin často výrazně omezena.

Průběžný výzkum neboli *sériový výzkum* je oproti stacionárnímu výzkumu častějším typem etnografického výzkumu, během kterého je daný etnografický terén zkoumán sice dlouhodobě, ale nikoli zcela kontinuálně. Bádání jsou přerušována na několik dní, týdnů, měsíců či v extrémním případě i let. Tento typ provádění výzkumu má jak své nevýhody (především nemožnost plně registrovat veškerá etnografická data v určitých časových úsecích), tak výhody (především registrace historických a společenských proměn etnografických dat a pravidelné vytváření „odstupu“ od terénu, které umožňuje redefinici výzkumných otázek); v etnologii proto patří k nejčastěji používaným typům výzkumu. Typickým příkladem průběžného výzkumu jsou výzkumy etnoložky Soni Švecové zabývající se problematikou sociálních vztahů na slovenském venkově.⁹⁹

Návratný či *opakovaný* nebo *diachronní výzkum* je specifickou formou průběžného výzkumu, během kterého se badatel znovu vydává do identického terénu s velkým časovým odstupem od dříve zde prováděného výzkumu (typicky několika generací). U návratného výzkumu nejde tedy ani tak o navázání na dřívější výzkum jako o jeho revizi či zjištění aktuálního stavu etnografického terénu, který byl zkoumán před delší dobou, velice často dokonce jiným badatelem. Návratný výzkum jde tak „ve stopách“ již dříve realizovaného výzkumu, přičemž se snaží o dokumentaci identických etnografických dat stejnými či alespoň podobnými metodami a technikami etnografického výzkumu. Typickým příkladem domácího

⁹⁷ Viz pozn. 96.

⁹⁸ Soukup, Václav: *Antropologie. Teorie člověka a kultury*, c. d., s. 243.

⁹⁹ Např. Švecová, Soňa: *Kopanícové sídla a dedina (Národopisná studia o spoločenských vzťahoch medzi obyvateľmi jednej slovenskej obce)*, c. d.

návratného výzkumu je folkloristický výzkum repertoáru bývalého „Českého koutku“ v polském Kladsku, který provedl folklorista Jaromír Jech několik desítek let po výzkumech, které zde realizoval významný terénní badatel Josef Štefan Kubín.¹⁰⁰

Etnografický experiment je relativně vzácným typem etnografického výzkumu, během kterého badatel uměle vytváří konstruovanou, „laboratorní“ situaci v etnografickém terénu, většinou s cílem ověřit dílčí hypotézu o určité vlastnosti či povaze konkrétních etnografických dat. Etnografický experiment není v etnologii, na rozdíl od psychologických a obecně sociálních věd, příliš často používán, a to především z etických, ale i heuristických důvodů – etnolog chce totiž většinou zachytit etnografická data v co nejpřirozenějším kontextu, nikoli tento kontext uměle narušovat. Jedním z mála příkladů může být metodický postup některých amerických folkloristů, kteří vypustili do ústního podání uměle vytvořenou fámu s cílem zjistit její proměny a funkce jejího šíření ve společnosti.¹⁰¹

Jednotlivé subdisciplíny etnologie používají i částečně *specifická oborová zaměření etnografických výzkumů*, související s druhy zkoumaných etnografických dat, tématy výzkumu a metodami speciálních vědních disciplín, kterými se při své terénní práci inspiroují. Dle *tématu a oborového zaměření* dělíme tyto typy výzkumů na *folkloristický výzkum*, *kontextuální výzkum artefaktů* a *antropologický výzkum*.

Folkloristický výzkum se inspiroje a při své terénní práci zohledňuje metody humanitních a filologických věd, především literární, hudební a divadelní vědy. Vedle samotných folklorních textů, pro které jsou používány nejrůznější techniky záznamu (např. dialektologický zápis, notový zápis, folkloristický zápis) se zaměřuje především na dokumentaci a analýzu performancí, tj. dílčích interpretačních (vypravěčských, zpěváckých) vystoupení, vztahu folklorního textu, kontextu a komunikačních prostředků, a v neposlední řadě jejich funkcí, smyslem a významem v celku kultury.¹⁰²

Kontextuální výzkum artefaktů patří k nejvíce interdisciplinárním typům výzkumu. Při analýze formy, podoby a technologie zkoumaných předmětů totiž zohledňuje metody širokého spektra vědních disciplín: historiografie, archeologie, dějin umění a muzeologie,

¹⁰⁰ Viz závěrečná kapitola věnovaná stěžejním etnografickým výzkumům a jejich výstupům. Nejčastěji uváděným zahraničním příkladem je návratná revize etnografických výzkumů amerických antropologů Margaret Meadové (1901–1978) a Roberta Redfielda (1897–1958) – viz Soukup, Václav: *Antropologie. Teorie člověka a kultury*, c. d., s. 467–469.

¹⁰¹ K tématu folkloristického výzkumu fám a současných pověstí viz Janeček, Petr: *Černá sanitka a jiné děsivé příběhy. Současné pověsti a fámy v České republice*, c. d., s. 317–341.

¹⁰² K moderně pojatému folkloristickému výzkumu zohledňující více úrovní folklorních textů viz studie předního amerického folkloristy Alana Dundese *Texture, Text and Context* (Dundes, Alan: *Texture, Text and Context*. In: Týž: *Interpreting Folklore*. Bloomington: Indiana University Press, 1980, s. 20–32).

popřípadě přírodních a technických věd relevantních k zjišťování fyzického a chemického složení zkoumaných předmětů. K zohlednění jejich sociálního užití a kulturní funkce pak využívá i poznatky demografie a dalších sociálních věd. Artefakty patří – vedle textů zkoumaných folkloristickým výzkumem – k nejzajímavějším typům etnografických dat, především díky své historicitě a propojení utilitárních, estetických a symbolických funkcí. Na rozdíl od písemných a do jisté míry i orálních pramenů také vypovídají o daleko širším sociálním segmentu lidských společností. Pro určité společnosti a historická období jsou navíc jedinými prameny, které máme k dispozici.¹⁰³

Antropologický výzkum zaměřený na komplexní, holistický popis celku určité kultury se tradičně specializoval na analýzu sociálních vztahů a jejich funkce. Původně byl zaměřený na výzkum sociálně nekomplikovaných společností, dnes zohledňuje především sociologické metody a obecně metody sociálních věd. Novější interpretativně laděné výzkumy se inspiroují i filozofií a literární vědou a vedle funkce společenských vztahů tak analyzují i jejich smysl a význam.¹⁰⁴

Tabulka 5. Typy etnografického výzkumu

Typy dle povahy výzkumu
Základní výzkum Aplikovaný výzkum
Typy dle charakteru výzkumu
Sondážní výzkum Dokumentační výzkum Tematický výzkum Komplexní výzkum
Typy dle průběhu výzkumu

¹⁰³ Inspirativní pohled na kontextuální etnografický výzkum artefaktů viz Glassie, Henry: *Folkloristic Study of the American Artifact: Objects and Objectives*. In: Dorson, Richard M. (ed.): *Handbook of American Folklore*. Bloomington: Indiana University Press, 1983, s. 376–383. Obecnější pohled přináší dnes již klasická práce Appadurai, Arjun (ed.): *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. (Cambridge Studies in Social and Cultural Anthropology). Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

¹⁰⁴ K antropologickému výzkumu viz Soukup, Martin: *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*, c. d.; a doporučená literatura v závěru tohoto textu.

Stacionární výzkum
Průběžný výzkum
Návratný výzkum
Etnografický experiment
Typy dle tématu výzkumu
Folkloristický výzkum
Kontextuální výzkum artefaktů
Antropologický výzkum

Fáze etnografického výzkumu

Z obecného pohledu metodologie vědy není etnografický výzkum ničím jiným než rozšiřováním či zpřesňováním určitého systému poznatků, se kterými badatel do terénu vstupuje, konkrétně pak dokumentací, analýzou a interpretací etnografických dat získaných v terénu skrze zvolené teoretické a metodologické koncepty.¹⁰⁵ Tento proces může být realizován pomocí *deduktivního postupu* (myšlenkový postup postupující od obecného k zvláštnímu, kdy badatel vstupuje do terénu s předem jasně vymezeným teoretickým aparátem, hypotézami a výzkumnou otázkou ke zvolenému tématu; v terénu pak zkoumá jednotlivá předem definovaná dílčí etnografická data v jejich vzájemných vztazích a díky tomu odhaluje nové souvislosti) nebo *induktivního postupu* (myšlenkový postup postupující od nacházení dílčích a jedinečných empirických faktů v podobě etnografických dat, na jejichž základě je teprve konstruována hypotéza a výzkumná otázka, či se dochází k obecným závěrům). Většina etnografických výzkumů oba tyto přístupy v praxi kombinuje. Badatelé se totiž na jednu stranu jen málokdy vydávají do terénu, o jehož povaze dopředu nic nevědí, a na stranu druhou často formulují hypotézy teprve na základě nasbíraných dat. Deduktivní postupy se proto většinou uplatňují v přípravné fázi výzkumu, zatímco v jeho realizační fázi převažuje indukce (dokumentace a klasifikace etnografických dat) a v analytické a interpretační fázi pak

¹⁰⁵ Dovedně strukturovaný návodný text k realizaci etnografického výzkumu přináší stručná stať Lozoviuk, Petr: *Témata a problémy aneb jak napsat etnologickou studii*, c. d. K širším teoretickým, metodologickým a metodickým aspektům sociálněvědního výzkumu z pohledu metodologie vědy viz Hendl, Jan: *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*, c. d., s. 25–42; přehledně Disman, Miroslav (ed.): *Jak se vyrábí sociologická znalost: Příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum, 2000, s. 11–30; Bernard, Harvey R.: *Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches*. London: Sage Publications, 2013, s. 5–26; či Týž: *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches*. Lanham: Altamira Press, 2006, s. 1–27. Konkrétně k etnografickému sociálněvědnímu výzkumu viz např. Hammersley, Martyn – Atkinson, Paul: *Ethnography. Principles in Practice*. London – New York: Routledge, 1995, s. 1–22; prakticky Brewer, John D.: *Ethnography. Understanding Social Research Series 2*. Buckingham: Open University Press, 2000. K filozofickým aspektům této problematiky viz např. Fay, Brian: *Současná filosofie sociálních věd. Multikulturní přístup*. Praha: SLON, 2002.

dedukce kombinovaná s indukcí (na základě analýzy a interpretace shromážděných etnografických dat dochází k jejich teoretickému zobecnění).¹⁰⁶

Každý etnografický výzkum je díky mnohosti badatelských témat a specifčnosti výzkumného terénu do určité míry unikátní. Dokumentace dat v terénu je navíc vždy do jisté míry intuitivní činností, při které hraje velkou roli improvizace, pohotovost, připravenost a především schopnost „být ve správnou dobu na správném místě“.

Při pobytu v terénu se nicméně díky zkušenostem minulých badatelů většinou osvědčuje dodržet následující postup přípravy a provádění výzkumu. Dodržení tohoto postupu totiž badatele přinejmenším metodicky navádí a napomáhá mu orientovat se v prvotním zdánlivém sociálním a kulturním chaosu etnografického terénu.

Typický etnografický terénní výzkum by se měl schematicky sestávat ze čtyř na sebe chronologicky navazujících fází:

1) Přípravná fáze výzkumu

Během přípravné fáze etnolog vybírá téma a lokalitu výzkumu, seznamuje s dostupnou teoretickou a metodologickou literaturou a připravuje se po všech dalších stránkách na vstup do terénu. Přípravná fáze výzkumu se typicky sestává z fází

Definice tématu (a prostoru) výzkumu

Teoretická příprava a výběr výzkumného modelu

Formulace výzkumné otázky

Výběr metod terénního výzkumu

Výběr technik terénního výzkumu

2) Realizační fáze výzkumu

Během realizační fáze se badatel pohybuje ve vlastním terénu, kde dokumentuje a analyzuje etnografická data; typicky se sestává z fáze

Dokumentace etnografických dat

a někdy

Analýza etnografických dat

Interpretace etnografických dat

¹⁰⁶ Tomandl, Miloš: *Metody terénního výzkumu. Sylabus k předmětu „Metody a techniky terénního výzkumu“*. Praha: Ústav etnologie Filozofické fakulty UK, 2013.

3) Interpretační fáze výzkumu

Tato fáze nastává po návratu z terénu. Badatel během ní vyhodnocuje získaná etnografická data; typicky v ní pokračují nebo začínají, a jsou finalizovány fáze

Analýza etnografických dat

Interpretace etnografických dat

4) Publikační fáze výzkumu

Finální završení výzkumu, během kterého dojde k volbě výstupu z výzkumu, sepsání písemného výstupu z výzkumu, a jeho publikování nebo archivování. Skládá se z fází

Volba výstupu z výzkumu

Publikování výzkumu

Detailněji si pak průběh typického etnografického výzkumu můžeme přiblížit takto:

Přípravná fáze výzkumu

1) *Definice tématu výzkumu*

Před samotným počátkem výzkumu etnolog určí *výzkumné téma* či *problém*, kterému se chce ve svém výzkumu věnovat, tedy „co“ a/nebo „koho“ bude zkoumat.

Etnografický terénní výzkum kvůli své primárně deskriptivní povaze směřuje spíše k řešení dílčích témat, nikoli široce definovaných, univerzálních problémů (vhodné téma etnografického výzkumu je tak např. revitalizace fašankových obchůzek v jedné konkrétní obci na východní Moravě po roce 1989, nikoli revitalizace fašankových a masopustních obchůzek v České republice po roce 1989). Čím obecněji je totiž badatelské téma definováno, tím vhodnější je použití jiného typu výzkumu, než je etnografický – především kvantitativních, např. sociologických statistických metod.¹⁰⁷

U značné části etnografických výzkumů je již v této fázi jasné i určení *výzkumného prostoru*, tedy lokality, „kde“ bude etnolog dané téma zkoumat. U některých volněji definovaných témat (či u těch, jejichž terén je pro badatele zatím neznámý nebo uzavřený), však konkrétní výzkumný prostor určí až následné fáze.

V této fázi etnolog také obvykle dospívá k rozhodnutí, zda bude provádět *základní výzkum* (sloužící k rozšíření teoretických znalostí dané problematiky) nebo *výzkum*

¹⁰⁷ Fetterman, David M.: *Ethnography. Step By Step. Applied Social Research Methods Series, Volume 17*, c. d., s. 3.

aplikovaný (s praktickým dopadem na zkoumanou problematiku, někdy prováděný na zadání určité instituce). Zadavateli základního výzkumu jsou v našem prostředí nejčastěji vědecké, vědecko-pedagogické a odborné instituce (např. ústavy Akademie věd, univerzity a vysoké školy, muzea, pracoviště památkové péče). Témata aplikovaného výzkumu mohou zadávat jak tyto instituce (např. muzeum za účelem doplnění určité části sbírkového fondu), tak i státní instituce, složky samosprávy, spolky a občanská sdružení (např. muzejní a vlastivědní spolky, folklorní soubory, krúžky, baráčníci, místní spolky) a samozřejmě i další právnické a fyzické osoby.

2) ***Teoretická příprava a výběr výzkumného modelu***

V této fázi etnolog nastuduje veškerou *relevantní teoretickou a metodologickou literaturu ke zvolenému tématu*, shrnující základní poznatky a přístupy badatelů, kteří dané téma či problém zkoumali před ním, přičemž by měl zvolit jeden *teoretický model*, který bude pro jeho bádání určující. Ačkoli byly některé etnografické výzkumy minulosti, především v protopozitivistickém období, prováděny napůl intuitivně, bez explicitního využití některé etnologické teorie, teoretické zázemí umožní etnologovi minimálně uvědomit si svoji badatelskou pozici v terénu. Většina současných teoretických uchopování etnografických dat osciluje mezi *pozitivistickým* (realistickým, naturalistickým) přístupem, postulujícím existenci objektivní vnější reality, kterou je možné empiricky zachytit a racionálně zkoumat, a *konstruktivistickým* přístupem, chápajícím etnografická data jako unikátní fenomény vytvářené konkrétními lidmi, společnostmi a kulturami, které je možné pouze interpretovat.¹⁰⁸ Není ale samozřejmě vždy nutné sahat po „velkých“ či dobově módních etnologických teoriích – před vstupem do terénu je ale vždy prospěšné si minimálně sumarizovat vlastní implicitní předvedění o dané problematice či alespoň představu o tom, jak daný terén ve skutečnosti „funguje“.¹⁰⁹

Nezbytnou samozřejmostí je i důkladné seznámení etnologa s *praktickými aspekty zvoleného terénu* – především jazykem, historií a kulturou dané lokality, které mu následně výrazně usnadní práci v terénu.

3) ***Formulace výzkumné otázky***

Někdy též nazývaná *výzkumný záměr* nebo *návrh* představuje mezifázi, během které etnolog určuje svoji *výzkumnou strategii*, tj. formuluje *základní hypotézu* a její konkrétní

¹⁰⁸ Bernard, Harvey R.: *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches*, c. d., s. 2–3; Lozoviuk, Petr: *Témata a problémy aneb jak napsat etnologickou studii*, c. d., s. 27.

¹⁰⁹ Fetterman, David M.: *Ethnography. Step By Step. Applied Social Research Methods Series, Volume 17*, c. d., s. 5–8.

aplikaci na zvolené téma a terén; tedy stanoví, jaký typ etnografických dat bude primárně dokumentovat a za jakým účelem.

V praxi to znamená především explicitní formulování *výzkumné* neboli *badatelské otázky* (či *otázek*), na kterou (či které) se bude snažit najít v terénu odpověď.

*Formulace výzkumné otázky je nejdůležitějším aspektem každého etnografického výzkumu. Bez její řádné formulace by se badatel do terénu vydávat neměl.*¹¹⁰

4) **Výběr metod terénního výzkumu**

Etnolog na základě svého výzkumného modelu a své výzkumné otázky zvolí nejvhodnější *metodu terénního výzkumu*, které během svého sběru dat použije.

Většina etnografických výzkumů využívá nikoli jednu, ale větší množství metod. Může použít jak kvalitativní, tak kvantitativní metodické postupy, může použít jednu nebo více metod, ale poměrně časté bývá využití jejich kombinací. Kombinace různých metod je pro kvalitu terénního výzkumu často klíčová, neboť umožňuje potvrdit (nebo naopak vyvrátit) výpověď etnografických dat získaných odlišnými výzkumnými metodami.

Většina etnografických výzkumů v současnosti proto kombinuje metody *pozorování* (systematického a zúčastněného) s formálnější metodou *rozhovorů* (nejčastěji polostrukturovaných), časté je i použití *dotazníků*.

5) **Výběr technik terénního výzkumu**

Na základě zvolených metod terénního výzkumu etnolog zvolí nejvhodnější *dokumentační techniky* k jejich provádění.

Realizační fáze výzkumu

6) **Dokumentace etnografických dat**

Realizace etnografického výzkumu, během které etnolog zkoumá jím zvolené téma v jím zvoleném terénu pomocí aplikace svého výzkumného modelu a metod a technik dokumentace etnografických dat – na základě přímých a nepřímých etnografických pramenů. Snaží se získat co největší množství těchto dat k budoucímu zodpovězení své výzkumné otázky, tato data doplňuje pasportizací a snaží se zachytit jejich sociální a kulturní kontext.

¹¹⁰ Eriksen, Thomas H.: *Sociální a kulturní antropologie. Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*, c. d., s. 44; Lozoviuk, Petr: *Témata a problémy aneb jak napsat etnologickou studii*, c. d., s. 24–25.

Ideální chování etnologa v etnografickém terénu výstižně popisuje americký expert na materiální kulturu Henry Glassie, podle kterého stráví badatelé při pobytu v terénu často zbytečně mnoho času přemítáním, zda mají či nemají dokumentovat určitá etnografická data. Podle Glassieho by mělo být v terénu dokumentováno *vše*, co se etnologovi zdá na první pohled relevantní. Většina etnografických dat totiž s sebou přináší hodnotné informace, a ta nadbytečná jsou pak následně přirozeně eliminována během jejich analýzy.¹¹¹

Interpretační fáze výzkumu

7) *Analýza etnografických dat*

Etnografická data dokumentovaná v terénu (např. v podobě zápisků, záznamů rozhovorů, fotografií, kreseb, filmových záznamů, či vyplněných dotazníků) jsou v klidu pečlivě utříděna, zpracována a vyhodnocena podle badatelových kritérií.

Tato fáze typicky probíhá až po návratu z terénu, ale může částečně probíhat simultánně během vlastního terénního výzkumu. Analyzovaná data totiž mohou etnologovi napovědět, s čím zajímavým se v terénu setkal (či naopak a častěji – co v terénu *opomenul*) ještě v okamžiku, kdy se v něm stále nachází, a může tak chybějící data ještě bez problémů doplnit.

Postupy analýzy etnografických dat odpovídají zvolené teoretické a metodologické pozici etnologa – od nejčastěji používané *deskripce* a *výčtu* zjištěných skutečností přes *komparaci* získaných dat s jinými prostorově, časově či obsahově odlišnými daty, nebo *statistické zhodnocení* jejich výskytu, až k speciálním kvalitativním postupům jako je *obsahová analýza*, *mapování sociálních sítí* a *prostorových vztahů*, *genealogická metoda*, *diskursivní analýza*, či *analýza kulturních domén*. Někteří badatelé dnes k analýze dat používají specializované počítačové programy formátu *CAQDAS* (*Computer Assisted Qualitative Data Analysis*), jako je např. *Atlas.ti*, či starší, ale stále využitelné programy typu *Anthropac*. Detailní informace o těchto sofistikovaných postupech jsou k dispozici v doporučené literatuře v závěru tohoto textu.

8) *Interpretace výsledků*

Analyzovaná data z terénu jsou porovnána s výzkumnou otázkou či otázkami; vyhodnocená data tak podpoří či naopak vyvrátí hypotézy, se kterými etnolog do terénu vstupoval, odpoví (či neodpoví) na jeho výzkumnou otázku (nebo otázky), popřípadě se

¹¹¹ Glassie, Henry: *Folkloristic Study of the American Artifact: Objects and Objectives*, c. d., s. 378.

může stát, že data vydají o zvoleném tématu a terénu výpověď, která nebyla na počátku výzkumu předpokládána.

Kvalitní interpretaci badatelských výsledků charakterizuje soulad zvoleného výzkumného modelu s interpretací etnografických dat. Etnology často používaná úsměvná metafora přirovnává kvalitní interpretaci dat z výzkumu k vaření pokrmu z dušeného králíka a slona, kde malý králík představuje výzkumný model a teoretické zázemí badatele a obrovský slon velké množství analyzovaných etnografických dat získaných v terénu. „Správně uvařený“ pokrm se skládá z naporcovaného maličkého králíka a velkého slona, ale musí „chutnat“ jako králík.¹¹²

Publikační fáze výzkumu

9) *Volba výstupu z výzkumu.*

Základními typy výstupů etnografického výzkumu jsou, jak je ve vědeckém prostředí obvyklé, publikované *odborné texty*, potenciálně doplněné fotografickými či obrazovými přílohami. Ty můžeme dělit na *zprávy z výzkumu*, *sbírky* či *edice* v terénu nasbíraných pramenů, *odborné studie* publikované ve vědeckých časopisech a knižní *monografie*. Svěbytnou formu výstupu představuje jeho prezentace v podobě muzejní či jiné *výstavy* nebo *expoze*, či ve formě referátu, *přednášky* či prezentace. V posledních desetiletích se můžeme setkat s výstupy využívajícími modernější typy audiovizuální komunikace, jako je *fotografie*, *film* či *internet*.

Většina etnografických výzkumů má svůj výstup jasně definovaný před jeho samotným začátkem. Někdy ale mohou získaná data etnologa přivést ke zjištění, že by bylo vhodné formu výstupu pozměnit, aby lépe odpovídala získaným etnografickým datům. Tak např. během výzkumu, který si za svůj hlavní výstup původně zvolil odbornou studii, může nastat situace, kdy nasbíraný audiovizuální materiál, původně zamýšlený jen jako pomocný doplněk k textu, disponuje tak velkou výpovědní hodnotou, že se jako vhodnější ukáže forma etnografického filmového dokumentu, popřípadě jeho kombinace s tradiční psanou studií.

Na formu výstupu mají často vliv i požadavky jeho zadavatele, aktuální společenská objednávka a vědní politika, které v dané době preferují určité typy výstupů před jinými (např. v České republice jsou v současné době preferovány knižní monografie a odborné

¹¹² Eriksen, Thomas H.: *Sociální a kulturní antropologie. Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*, c. d., s. 44–45.

studie před filmovými záznamy, daty publikovanými na elektronických nosičích či na internetu a muzejními výstavami, i když je vědecký přínos těchto výstupů často srovnatelný s tradičními psanými texty).

Důvody ke změně formy výstupu mohou být i morálně motivované (např. zkušenost se špatnými ekonomickými podmínkami zkoumané sociálně vyloučené komunity přivedou etnologa k myšlence původně teoretický výstup v podobě odborné studie změnit na praktický aplikovaný výstup v podobě memoranda, které přinese konkrétní návrhy, jak situaci zkoumané komunity zlepšit).

Všechny výstupy etnografického výzkumu musí obsahovat *standardní náležitosti odborných textů*, mezi které patří především *seznam použité sekundární literatury* (popřípadě i *pramenů*), ze kterých autor čerpal či které bezprostředně využil při psaní svého výstupu, *seznam (anonymizovaných) informátorů* doplněný jejich co nejpodrobnější pasportizací, *poznámkový aparát*, *řádně popsání přílohy* a *uvedení všech relevantních okolností vedoucích k co největší transparentnosti textu* (např. informace o finanční podpoře výzkumu ze strany určité instituce a *poděkování* osobám, které se zasloužily za jeho vznik).

Výstup z výzkumu by měl také dodržovat *standardní strukturu* textů tohoto typu, tedy začínat *úvodem* definujícím téma výzkumu, shrnujícím předchozí bádání v této oblasti, popisujícím výzkumný záměr včetně výzkumných otázek, a uvádějícím informace o použitých metodách a technikách výzkumu a zkoumaném vzorku pramenů (etnografických datech). *Základní část textu* detailně prezentuje průběh a výsledky výzkumu stručně shrnutého v *závěru*, který obsahuje zhodnocení výzkumného záměru a zodpovězení výzkumných otázek. Rozsáhlejší texty je vhodné dělit na kapitoly a subkapitoly, případně doplnit obsahem či rejstříky.

Součástí výstupu je i jeho „žánr“, tedy styl, kterým je napsán. Většina výstupů je psána ve formě, kterou etnologové nazývají *realistická*, tedy snažící se o nezaujatý a co „nejobjektivnější“ popis etnografického terénu a interpretaci v něm získaných dat. V posledních desetiletích nabývají na významu i texty, které více zohledňují osobní prožitek a zkušenosti badatele v terénu a texty, které mají umělečtější povahu literárního díla; začínajícím badatelům je ale obvykle doporučováno přidržovat se realistického stylu, který je ve vědeckém prostředí nejobvyklejší.¹¹³

¹¹³ Zajímavou příručkou zohledňující různé styly psaní výstupů z etnografického výzkumu je publikace van Maanen, John: *Tales of the Field. On Writing Ethnography. Second Edition*. Chicago: The University of Chicago Press, 2011, která rozlišuje tři základní etnografické „žánry“: *realistic tales*, *confessional tales* a *impressionist*

V případě realizace zprávy z výzkumu pro potřeby atestace v rámci univerzitních kurzů je nutné dodržet požadavky její formální úpravy, často včetně dodání textu zprávy i obrazových příloh na přiloženém datovém nosiči, tak aby mohla být archivována.¹¹⁴

10) **Publikování výstupu z výzkumu.**

Dokončený výstup z etnografického výzkumu je cílem, ke kterému směřuje každý projekt tohoto typu. Ne všechny výstupy z výzkumů jsou ale nutně publikovány – řada z nich je uložena v paměťových institucích, jako jsou archivy, knihovny a muzea, popřípadě předána zadávající instituci či zkoumané komunitě. Na jejich vědecké hodnotě to samozřejmě nic nemění.

Vedle výstupu z výzkumu je vhodné uchovat do budoucna i veškerou související *projektovou dokumentaci* (terénní zápisky, poznámky, fotografie), která umožní jeho výsledky v budoucnu revidovat.¹¹⁵

Obr 9

Vladimír Bouček při výzkumu u řezbáře Josefa Heji, Halenkov (okr. Vsetín), 1976, foto M. Drgová. Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, sbírka ÚLUV, ev. č. 24749.

Tabulka 6. Fáze etnografického výzkumu

Přípravná fáze
1. Definice tématu a prostoru výzkumu
2. Teoretická příprava a výběr výzkumného modelu
3. Formulace výzkumné otázky
4. Výběr metod terénního výzkumu
5. Výběr technik terénního výzkumu

tales, u nás ne zcela přesně překládané jako *realistická vyprávění*, *vyprávění jako svědectví* a *kritická vyprávění*.
Hendl, Jan: *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*, c. d., s. 325.

¹¹⁴ Vzor titulního listu zprávy z terénního výzkumu pro potřeby ÚEE FF MU je dostupný z: <http://www.phil.muni.cz/wuee/home/studium>.

¹¹⁵ Příklad návrhu a realizace vzorového etnografického výzkumu přináší Příloha č. 1.

Realizační fáze
6. Dokumentace etnografických dat
Interpretační fáze
7. Analýza etnografických dat
8. Interpretace etnografických dat
Publikační fáze
9. Volba výstupu z výzkumu
10. Publikování výzkumu

4. Poprvé v terénu

Praktické potíže etnologa při prvním vstupu do terénu, pro který je typický střet původních romantických představ s realitou, přibližuje v povídce věnované svým badatelským začátkům folklorista Adam Votruba z Národního muzea. Anekdotický příběh zároveň s nadhledem ukazuje nutnost metodického zamyšlení před zahájením etnografického výzkumu i u bádání nad tak *zdánlivě* nekomplikovaným tématem, jako je sběr místních pověstí:

„Poprvé mě myšlenka na sběr pověstí napadla na chalupě v Jiřetíně pod Jedlovou. Jiřetín je krásná vesnice v Lužických horách, s mnoha roubenými chalupami, se zříceninou hradu a křížovou cestou. Vnímavému pocestnému stačí jediný pohled, aby pochopil, že každé toto místo musí být opředeno mnoha tajuplnými příběhy, že se stačí jen zaposlouchat do ševelení listů ve stromech a člověk by si mohl všechny ty příběhy vymyslet.

Byl jsem tehdy student Filozofické fakulty, měl jsem prázdniny a trávil jsem své dny v této vsi. Zdálo se, že není nic snazšího než zaklepat na okénko nějaké chalupy, kde žijí staří lidé, a zeptat se: ‚Dobrý den, dobří lidé. Já se zajímám o pověsti zdejšího kraje. Nemohli byste mi vyprávět starobylé příběhy, které si zde předáváte z pokolení na pokolení?‘

A tak se stalo. Tedy, abych to upřesnil, nezaklepal jsem na okénko, ale zazvonil na zvonek a řekl jsem něco jako: ‚Dobrý den. Já jsem student historie a zajímám se o místní pověsti a historii. Mohu se vás zeptat, jestli znáte nějaké zdejší pověsti?‘

Problém byl ten, že všichni odpovídali na mou otázku záporně. Nic neznají. To se musím obrátit někde jinde. Třeba tam u Nováků nebo u Procházků nahoře, ti by mohli vědět. Jenže Novákovi ani Procházkovi nic nevěděli a posílali mě někam jinam, za někým, kdo toho určitě ví víc než oni. Jinde mi řekli: ‚Jo, měli jsme tady takovou knížku, ale už nevím, kam přišla.‘

Takto jsem chodil po vesnici několik hodin sem a tam. Obec Jiřetín leží ve svahu kopce, takže to bylo pěkné chození stále nahoru dolů. Jediný výsledek byl ten, že mi v jednom domě půjčili oxeroxovaný strojopis několika místních pověstí. To mě ale nemohlo uspokojit. Já jsem chtěl sbírat pověsti z ústního podání.

Chtěl jsem zachytit to, co žije v lidu. Jenže nic nežilo.“¹¹⁶

Jak pokračovaly obtíže mladého badatele v etnologickém terénu, se dozvíme **v následujícím rámečku č. 5 na**

Praxe etnografického výzkumu

Žádná, byť sebelepší metodická příručka nemůže nahradit vlastní zkušenost se vstupem do etnografického terénu. Každý etnografický výzkum je totiž do značné míry jedinečnou záležitostí a především individuální zkušeností; díky jeho bytostně empirické a radikálně proměnlivé povaze, a především vztahu k přirozeně žité sociální a kulturní realitě, nemůže

¹¹⁶ Votruba, Adam: *Jak jsem sbíral pověsti a jiné pověsti*. Praha: Adam Votruba, 2013, s. 5–7.

jeho provádění plně naučit žádná příručka – podobně jako je tomu u milostných praktik či výchovy dětí. K takovýmto a podobným částečně intuitivním činnostem, které se zlepšují především praxí a rozvíjením vlastního talentu (jako je např. zručnost v určitém řemesle), je ostatně některými etnology přirovnáván.¹¹⁷

Existují ale i přesnější přirovnání: bádání etnologa v terénu je podle kulturního antropologa Davida Fettermana v lecčem podobné práci kvalitního investigativního novináře. I etnolog provádí během svého výzkumu rozhovory na předem určená témata s lidmi, které si vytipoval nebo ke kterým získal přístup, pořizuje zvukové nahrávky a filmové záznamy s výpověďmi, a neustále srovnává získaná data, která nakonec po důkladném prošetření zveřejní. Hlavní rozdíl mezi investigativním novinářem a terénním etnografem je – vedle odlišné metodiky – především tematický. Zatímco novináře obvykle zajímají nezvyklé skutečnosti vymykající se běžným společenským normám, které jsou navíc většinou konceptualizovány jako problémové (např. kriminalita, korupce, zneužívání drog), popřípadě bulvární témata atraktivní pro co nejširší veřejnost, etnografický výzkum je naopak většinou zaměřen na seriózní popis běžného, každodenního života nebo pro danou společnost typických etnografických dat.¹¹⁸ Podobnou paralelu rozvíjí i přední britský antropolog Chris Hann, který na námitky, podle kterých by etnografický výzkum mohli místo etnologů provádět kvalitní investigativní novináři (nebo kvalitativně orientovaní sociologové), reaguje poukázáním na fakt, že jedině etnologové obvykle disponují širší znalostí historického kontextu studované problematiky, a na rozdíl od někdy povrchních novinářů či sociologů vždy berou v potaz sílu *tradice* a *kulturní continuity*, které jsou s etnografickými daty neodmyslitelně spjaty.¹¹⁹

„*Etnografický výzkum je zároveň vědou i uměním popisu lidské skupiny či kultury*“,¹²⁰ tvrdí dále David Fetterman, a skutečně, čistě racionální přístup k etnografickému výzkumu je v terénu vždy vhodné doplňovat kreativními postupy, typickými spíše pro oblast umění. Jelikož etnografický výzkum zkoumá živou, pulsující skutečnost, nikoli život sevřený v experimentálních podmínkách laboratoře nebo odlidštěných statistických šetření, sebelépe připravený projekt terénního výzkumu musí brát v úvahu nepředpokládané skutečnosti, se kterými se etnolog může v terénu setkat.

¹¹⁷ Bernard, Harvey R.: *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches*, c. d., s. 1–2.

¹¹⁸ Fetterman, David M.: *Ethnography. Step By Step. Applied Social Research Methods Series, Volume 17*, c. d., s. 1.

¹¹⁹ Hann, Chris: *Rozmanité časové rámce antropologie a její budoucnost ve střední a východní Evropě*, c. d., s. 19–20.

¹²⁰ Fetterman, David M.: *Ethnography. Step By Step. Applied Social Research Methods Series, Volume 17*, c. d., s. 1.

Jednou z těchto skutečností mohou být i nepříliš přátelské reakce informátorů a celkový prvotní chaos zkoumaného terénu, jak s nadsázkou uvádí britský antropolog Níger Barley (1947) ve své knize *Antropologie se nepočítá mezi nebezpečné sporty*, podle kterého je etnolog „...snad nejhorší host na světě. U sebe na návštěvě bych ho nechtěl mít ani za nic. Přichází bez pozvání, vnutí se dál a dovádí hostitele k šílenství přihlouplými otázkami. Navíc zprvu nemá ani matnou představu, co by chtěl zjistit. Jak se dá vůbec zachytit podstata nám neznámého života? Antropologové se doslova nedokážou shodnout ani mezi sebou, jakou kořist to vlastně loví – jestli ji mají hledat v hlavách lidí, nebo v konkrétních faktech vnější reality, nebo v obojím či ani v jednom. Jiní by antropologické poznatky vnímali jako fikci, která se vytváří kdesi mezi pozorovatelem a pozorovaným a závisí na nerovnocenném vztahu mezi nimi. Člověk nakonec dojde k tomu, že mu nezbyvá než se do toho pustit a zpětně pak analyzovat to, co mu z toho vyjde.“¹²¹

Potenciálním negativním reakcím informátorů badatel nejlépe předejde otevřeným, upřímným, ohleduplným a přátelským přístupem, co nejvíce zohledňujícím jejich očekávání a přání, kombinovaným s osvědčenými konverzačními technikami navozování správného kontextu a získávání etnografických dat.¹²²

V etnografickém výzkumu samozřejmě hraje – vedle důsledné teoretické přípravy a množství trpělivé, pilné práce – stejně velkou roli i vynalézavost, a v neposlední řadě i náhoda a štěstí. Etnolog by proto měl do terénu vždy vstupovat s myslí otevřenou novým podnětům a být neustále připravený nacházet nové zdroje etnografických dat, nové výzkumné otázky či dokonce celé nové etnografické terény, se kterými před zahájením výzkumu nepočítal.

Otevřenou mysl je během terénního výzkumu vhodné udržovat i pro případ řady problémů, které během něj mohou nastat. I při sebelépe připraveném výzkumu mohou nastat nepředpokládané komplikace: od nedostupnosti terénu či etnografických dat způsobenými vnějšími vlivy (např. kvůli nedostatku či neochotě klíčových informátorů, nebo selhání dokumentačních techniky) či částečně vinou výzkumníka (nepřekonání jazykové, kulturní či sociální bariéry, kulturní šok či zdravotní problémy).

5. Klíčový informátor

Potíže mladého etnologa při jeho prvním pobytu v terénu pokračují; vyřeší je díky kombinaci své vytrvalosti, náhody a štěstí, které jej dovedou k jeho *klíčovému informátorovi*, o kterém se dozvíme více v následující kapitole:

„Nakonec začalo být zřejmé, že pokud chci zůstat živý já, budu muset zajistit svému tělu brzy přísun potravy a rozhodně to neodkládat až na dobu, kdy se mi podaří získat první folkloristický úlovek. V takovém případě bych snadno mohl zajít hlady před některou roubenou chaloupkou. Dostal jsem hlad a navíc začalo poprchávat. Zamířil jsem tedy

¹²¹ Barley, Nigel: *Antropologie se nepočítá mezi nebezpečné sporty*. Kutná Hora: Tichá Byzanc, 2010, s. 148.

¹²² Toelken, Barre: *The Dynamics of Folklore*, c. d., s. 293–297.

rezignovaně domů.

Cestou okolo jednoho stavení, kde jsem asi před hodinou marně zvonil, mě napadlo, že bych to tady mohl pro formu zkusit ještě jednou: „Poslední pokus a pak si jdu něco uvařit. Stejně nebudou doma,“ pomyslel jsem si.

Zazvonil jsem a k mému překvapení mi tentokrát někdo otevřel. Objevil se pán, kterému mohlo být něco přes šedesát, s rozčuchanými černými, trochu prošeďivými vlasy.

Řekl jsem mu svou obligátní větu: „Dobrý den, já jsem student historie a zajímám se o místní historii a pověsti.“

On se tomu zasmál a povídá: „No tak pojd' dál.“

U pana Vlka, tak se totiž ten pán jmenoval, jsem seděl něco přes hodinu a on mi vyprávěl řadu historek o tom, co se kdy mělo v Jiřetíně stát. Poté, co jsem se s ním rozloučil, jsem spěchal domů a podle paměti si všechno ihned zapsal, bylo to asi devět stránek formátu A4. Můj sen se splnil: získal jsem místní pověsti.

Byly to sice takové hospodské historky, jak se někdo opil a dostal se někam, kam se dostat nechtěl, vůbec neodpovídaly představě, kterou jsem si o pověstech udělal, nebyli v nich žádní loupežníci, rytíři ani bílá paní, musel jsem ale sám pro sebe připustit, že to pověsti nejspíš jsou.

Byla to šťastná náhoda, že jsem narazil na pana Vlka. Jinak by možná veškerý sběr pověstí, který jsem v životě provedl, skončil dříve, než vůbec začal.¹²³

I když se badatel v etnografickém terénu neustále snaží o maximální distanci a objektivitu, svojí přítomností zároveň vždy ovlivňuje tento terén více, než by to mohlo na první pohled vypadat. Zcela objektivní výzkum tak není možný, už z toho prostého důvodu, že samotný vstup badatele do etnografického terénu způsobuje jeho nenávratnou změnu. Uvědomování si tohoto procesu, ústící v reflexivní a subjektivizující trendy v etnologii, je v teoretickém uvažování o terénním výzkumu znatelné především v posledních čtyřiceti letech a neustále nabývá na významu.¹²⁴

I bez detailní znalosti těchto myšlenkových směrů si každý terénní badatel musí minimálně uvědomit, že od své osoby v terénu nemůže nikdy zcela abstrahovat, a že jeho samotná přítomnost ovlivňuje výpovědi a chování informátorů. Hlavními faktory, které tyto výpovědi a chování ovlivňují a od kterých je v podstatě *nemožné* při výzkumu abstrahovat, bývá pohlaví, věk a deklarovaná sociální role či profese badatele.¹²⁵

Současná etnologie chápe etnografický výzkum jako ve své podstatě interaktivní prostředí, ve kterém badatel situaci vždy ovlivňuje i v případě své relativní „pasivity“ – kvůli své vlastní práci s etnografickými daty, znalosti, nebo naopak neznalosti jejich sémantiky či

¹²³ Votruba, Adam: *Jak jsem sbíral pověsti a jiné pověsti*, c. d., s. 7–9.

¹²⁴ K těmto trendům v mezinárodní etnologii viz přehledově Pfliegerová, Mariana: *Antropologie subjektivity. Panoráma antropologie biologické – sociální – kulturní. Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných oborů“ 31*, c. d., konkrétní příklad z praxe viz např. Ryška, Tomáš: *Angažovaná antropologie. Dar i jed*. ČČKSA 1, 2, 2010, s. 27–47.

¹²⁵ Folkloristé klasifikují faktory ovlivňující etnografický výzkum na ty *týkající se badatele*, které dále dělí na a) badatelovy znalosti včetně vzdělání, předchozích terénních zkušeností a profesního zázemí, b) badatelovu obeznámenost s komunikačním systémem zkoumané komunity, c) citlivé používání nahrávacích zařízení a d) badatelovo pohlaví, věk a osobnostní charakteristiky; a na faktory *týkající se zkoumané komunity*, které dále dělí na: a) sebekontrolu interpreta, b) společenskou kontrolu zkoumané komunity, c) vliv místní autority, d) rivalitu mezi informátory a e) vliv rodinných příslušníků na informátorův repertoár. Viz Korb, Anu: *On Factors Affecting Folkloristic Fieldwork: On the Example of Estonians in Siberia*. Folklore. Electronical Journal of Folklore 27, s. 101–132.

kontextu¹²⁶ či reflektováním vlastní sociální pozice k informátorovi.¹²⁷ Pokud ale nemá být etnologie pouhou biograficky-reflexivní disciplínou či uměleckou textotvorbou (ke které se některé její odnože skutečně blíží),¹²⁸ etnologovým hlavním úkolem v terénu by měla být snaha prezentovat etnografická data co nejlépe podobně, v jaké existují v daném terénu – úkol vpravdě sysifovský a téměř nemožný, ale o to zajímavější.¹²⁹

Soudobé přístupy k provádění etnografického výzkumu zpochybňují používání termínů „sběr“ či „dokumentace“ u získávání etnografických dat a preferují spíše termíny „konstruování“ či „vytváření“¹³⁰ – data totiž nejsou v terénu přítomna esenciálně, jakoby „přirozeně“, ale „objeví se“ tam v okamžiku, kdy si teoreticky a prakticky definujeme nejen náš terén, ale především náš výzkumný model a výzkumné otázky.¹³¹

6. Vliv badatele na povahu terénu

Základní úroveň vlivu etnologa na povahu zkoumaného etnografického terénu názorně vysvětluje rozhovor s předním švýcarským etnologem českého původu Milanem Stankem:

„...zásadní věc, kterou musí tazatel (výzkumník, etnolog) pochopit: že on je ten hlavní kontext. Většinou etnologů není tohle vždy jasné. Mnozí se domnívají, že kontextem je kulturní gramatika nebo ekonomická situace, ale nechápou, že právě oni jsou významným kontextem. Jedná se o základní rozšíření vědomí tazatele (etnologa) ve chvíli, kdy si uvědomí, že je důležitou částí kontextu. Nejen v tom smyslu, že informátorovu výpověď a chování ovlivňuje. Nejedná se o to, že by svou přítomností něco zfalšoval. Takové úvahy, které se stále ptají po tom, co je objektivní, jsou falešné. Kde chcete tu objektivitu hledat, v kterém obchodním domě? Prostě není. Jedinou cestou k určitému stupni zvýšené objektivitě je, že si uvědomíte svoji roli.

Například mladá tazatelka se starším pánem, kterého v jeho stáří těší, že se může bavit s mladou inteligentní ženou: Tazatelka si musí uvědomit, že se nachází právě v takové situaci a musí se naučit nějakým způsobem s tím zacházet – praxí, ne nějakými poučkami.

Nebo mladý, ale už jaksi urostlý, dospělý muž, který se baví s osmnáctiletým mladíkem, by si měl uvědomit, že mladík může mít z jeho otázek strach. Když si ten tazatel neuvědomí, že dotyčný mladík z něho má strach a respekt, snad i

¹²⁶ Hlôšková, Hana: *Individuální a kolektivní historická paměť. (Vybrané folkloristické aspekty)*, c. d., s. 20.

¹²⁷ Nosková, Jana: *Tazatel, dotazovaný – dočasný „přítel“?* BČKV 35, 2004, s. 121–126.

¹²⁸ Tento trend je v mezinárodní etnologii spojován s vydáním publikace redigované dvojicí amerických antropologů Jamese Clifforda a George Marcuse *Writing Culture* (Clifford, James – Marcus, George (eds.): *Writing Culture The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press, 1986).

¹²⁹ Jansen, Hugh W.: *Ethics and the Folklorist*, c. d.; Toelken, Barre: *The Dynamics of Folklore*, c. d., s. 296.

¹³⁰ Toušek, Laco: *Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie*, c. d., s. 25.

¹³¹ Pavlásek, Michal – Nosková, Jana: *Výzkumník v poli kvalitativního terénního výzkumu – dilemata a otázky*. In: Tíž (eds.): *Když výzkum, tak kvalitativní. Serpentinami bádání v terénu. Etnologické studie 14*. Brno: ÚEE FF MU – EÚ AV ČR, 2013, s. 7–20.

*obdiv, ale především respekt a strach, a proto mlčí a odpoví jen tehdy, když je tázaný, když si tohle tazatel neuvědomí, nepodaří se mu přestrukturovat danou situaci do příznivější polohy.*¹³²

Požadavky etnografického výzkumu

Ačkoli je provádění etnografického výzkumu často prezentováno jako esoterická činnost, úspěšně realizovatelná jen za pomoci důkladného seznámení se s desítkami návodných příruček, ve skutečnosti nemusí jeho adepti podporovat příjmy akademických nakladatelství, chrlicích jednu příručku o etnografickém výzkumu za druhou, tak snaživě.¹³³

Aktivita podobné etnografickému výzkumu totiž provádí každý z nás, a to intuitivně – po celý svůj život. I enkulturace do naší vlastní kultury během našeho dětství a dospívání totiž probíhala za pomoci intuitivně používaných činností, které se nápadně podobají etnografickým metodám *systematického a zúčastněného pozorování* a různě formalizovaných *rozhovorů* (jediná základní etnografická metoda, kterou většina lidí během svého dětství a dospívání nepoužívá příliš často, bývají *dotazníky*). Od intuitivně používaných metod uchopování sociální a kulturní reality se etnografický výzkum tak v podstatě liší pouze svojí výraznější *systematičností*.

Etnografický terénní výzkum proto může provozovat téměř každý, kdo je schopen a ochoten hovořit s neznámými lidmi na témata často vzdálená běžné konverzaci. Dobově květnatými slovy tuto skutečnost vyjádřila již v roce 1936 přední česká etnografka Drahomíra Stránská: „*Předností lidopisné práce je, že shromažďováním i velmi důležité látky může přispět každý bez zvláštní přípravy, jen má-li dobrou vůli a lásku k věci a chce přijmout dobrou radu.*“¹³⁴

Základní požadavky pro provádění etnografického výzkumu je možné sumarizovat na základě jeho hlavních cílů. Těmi je v první řadě úspěšné *proniknutí do zvoleného terénu*, dále schopnost v něm *navazovat interakce s informátory*, a nakonec úspěšné *získání a zhodnocení etnografických dat*.

Aby byly tyto tři základní cíle splněny, musí být badatel v první řadě obeznámen *s jazykem a kulturou* zvoleného etnografického terénu tak, aby se v něm mohl alespoň částečně orientovat. Seznámen by měl být i s jeho společenskými, právními, ale i

¹³² Pfliegerová, Mariana: *Etnologický výzkum (o projektu prof. Stanka)*. CČKSA 1, 1999, s. 43.

¹³³ Komentovaný soupis početné doporučené literatury je přesto k dispozici v závěrečné subkapitole tohoto textu.

¹³⁴ Stránská, Drahomíra: *Příručka lidopisného pracovníka*, c. d., s. 8.

geografickými či environmentálními specifiky, aby se do terénu vůbec úspěšně dostal a mohl v něm efektivně fungovat.

Během svého pobytu musí badatel navazovat kontakty s informátory; přitom mu napomáhají ve vhodných příležitostech citlivě používané sociální dovednosti jako *empatie* a *asertivita*. Důležitá je i badatelova sebe prezentace, která výrazně ovlivňuje navázání vztahů s informátory: badatel musí být vnímán jako *zajímavá* (ale nikoli nutně důležitá, vážená, nebo dokonce zábavná) osoba pohybující se v jejich okolí, se kterou je vhodné navazovat konverzační kontakty. I tohoto cíle se nejlépe dosahuje získáním důvěry informátorů.

Při pobytu v terénu jsou důležité i psychické dovednosti jako *dobrá paměť* (pro zapamatování si etnografických dat v situaci, kdy není možné si je zaznamenat) a *psychická odolnost*; ta fyzická není od věci nikdy.

Během provádění etnografického výzkumu se badatel nepohybuje ve vzduchoprázdnu tvořeném pouze jeho osobou, informátory a etnografickými daty. Měl by proto být vždy schopný *sebereflexe* své úlohy v terénu: tedy být v první řadě schopen *vysvětlit cíle a účely výzkumu* všem, kteří by s nimi měli být obeznámeni, a všem, kteří se jej na to zeptají, a v neposlední řadě *zhodnotit právní, ale i sociální, ekonomické či morální důsledky svého výzkumu* pro daný etnografický terén.

Mnoho esoterických aspektů zkoumaného etnografického terénu je samozřejmě možné uchopit jen a pouze praxí, bez ohledu na jeho typ a povahu se vždy osvědčuje opatrné, citlivé a empatické jednání s informátory. Mnohé etnografické terény, a to i u nás, se totiž mohou řídit na první pohled nepostřehnutelnými sociálními a kulturními normami a nepsanými pravidly, které se vyjeví až v průběhu samotného výzkumu.

7. Empatie při etnografickém výzkumu

Příkladem sebereflexe během provádění etnografického výzkumu mohou být zkušenosti studentů etnologie (někdejší katedry etnografie a folkloristiky) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, kteří se na počátku 70. let zúčastnili týmového výzkumu v „nových“ Lidicích, obci postavené vedle vesnice zničené nacisty během druhé světové války.

Studentští výzkumníci se při rozhovorech opakovaně setkávali s odměřeným postojem místních informátorů, kteří se studenty viditelně nechtěli příliš komunikovat. Studenti tuto neochotu zprvu přičítali skutečnosti, že se o obyvatele Lidic zajímá velké množství novinářů, a proto jsou z přemíry návštěv cizích lidí unaveni.

Jedna empatická studentka nakonec zjistila pravou příčinu této neochoty. Studenti se totiž ve volných chvílích setkávali na schodech místního kulturního domu, na kterých sedávali a vyměňovali si své zkušenosti z výzkumu. Sezení na schodech veřejné budovy, v Praze zcela běžné, bylo místní komunitou vnímáno jako neúcta a znesvěcení místního stánku kultury, který byl obyvatelům Lidic darován českou společností. Studenti si tak uvědomili, jakou úctu cítí místní obyvatelé k veřejné budově, kterou dostali od státu, a své chování rychle napravili.

Toto zjištění jim zároveň napomohlo porozumět smyslu mnoha sociálních praktik provozovaných v obci, například skutečnosti, že některé domácnosti žehlily prádlo zásadně pouze ve sklepě nebo na zahradě svých domů; byli totiž tak

vděční za darované domy, že je touto činností nechtěli symbolicky „znečistit“.

Díky citlivému přístupu k informátorům a tomuto klíčovému zjištění se tak zkoumaný etnografický terén vyjevil ve zcela novém světle.

Tabulka 7. Požadavky etnografického výzkumu

Praktické dovednosti
Znalost jazyka Znalost kulturního kontextu Paměť Psychická odolnost
Sociální dovednosti
Empatie Asertivita Zajímavost
Kontextuální dovednosti
Schopnost sebereflexe Vysvětlení cíle a účelu výzkumu Zhodnocení právních důsledků výzkumu

Aspekty etnografického výzkumu

Každý etnografický terén, bez ohledu na téma etnografického výzkumu v něm prováděného či povahu zkoumaných etnografických dat, je během jeho zkoumání „složen“ z několika klíčových aspektů, které představují jakési neuralgické body jeho interakce s badatelem. Tyto zásadní aspekty etnografického terénu můžeme schematicky rozdělit na *osoby pohybující se v terénu*, se kterými badatel navazuje kontakty kvůli provádění výzkumu (*informátoři a respondenti, klíčový informátor, interlokutor*), postupy, díky kterým badatel získává přístup k zdrojům etnografických dat a datům samotným (*účelový výběr, řetězový výběr a příležitostný výběr*), a v neposlední řadě i samotný *badatel* se vším svým očekáváním, předsevzetím a předveděním, které je nutné uvést do souladu s terénem (pomocí *triangulace, kontextualizace* a překonání případného *kulturního šoku*).

Informátoři (někdy též zvaní *informanti*) jsou typičtí členové studované komunity, kteří jsou pro badatele jedním z hlavních zdrojů etnografických dat.¹³⁵ Informátorem může být v podstatě jakákoli osoba s relevantní kulturní kompetencí, která je schopná a ochotná o etnografických datech komunikovat. Hlavní „úlohou“ informátorů je dodávat badateli informace o běžných aktivitách etnografického terénu, které nemůže pozorovat pomocí metody *systematického pozorování* a na kterých nemůže z různých (např. časových) důvodů participovat pomocí metody *zúčastněného pozorování*, popřípadě svými výpověďmi korigovat jeho dokumentaci, analýzu a interpretaci aktivit, které sám pozoruje či kterých se sám účastní.

Informátor by měl splňovat následující základní požadavky: 1) být plnohodnotným a aktivním členem zkoumané komunity či dlouho znát texty, participovat na aktivitách nebo být obeznámen s artefakty, které badatele zajímají, 2) disponovat časovými i osobnostními možnostmi se věnovat badateli a 3) příliš zbytečně nekomentovat sdělované informace o etnografických datech ze svého vlastního pohledu (pokud to badatele výslovně nezajímá).¹³⁶

Termín *informátor* jako by naznačoval jednostranný vztah, v rámci kterého badatel v terénu získává od informátora pouze informace, které si vyžádá, a implikoval tak jeho podřízené, pasivní postavení. Jak uvádí americký folklorista Barre Toelken, tou skutečně *důležitou* osobou v terénu je ale *vždy* informátor, nikoli badatel: pouze informátor totiž může badateli poskytnout etnografická data, ke kterým má přístup.¹³⁷ Slovo *informátor* také není v mnoha jazycích, jak uvádí další americký folklorista William Hugh Jansen, příliš daleko od slov označujících konfidenta či donašeče, a symbolicky tak snižuje osobnosti, které dodávají badatelům tak cenné údaje, na úroveň nízkých udavačů vlastní kultury.¹³⁸

Současní badatelé proto od termínu informátor někdy ustupují; folkloristé např. hovoří o *nositelích tradice*, orální historie zase o *narátorech*, antropologové o *konzultantech*, *spolupracovnících* či dokonce *spoluautorech*. V některých, etnology často navštěvovaných, především exotických terénech se dokonce jako s určitou paradoxní kuriozitou můžeme setkat s „profesionálními etnografickými informátory“, kteří jsou experty na danou kulturu a za spolupráci s etnologem vyžadují odměnu, většinou finanční povahy.¹³⁹

¹³⁵ Bernard, Harvey R.: *Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches*, c. d., s. 170–174; Týž: *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches*, c. d., s. 196–209.

¹³⁶ Spradley, James P.: *The Ethnographic Interview*, c. d., s. 46.

¹³⁷ Toelken, Barre: *The Dynamics of Folklore*, c. d., s. 292–293.

¹³⁸ Jansen, Hugh W.: *Ethics and the Folklorist*, c. d., s. 538.

¹³⁹ Eriksen, Thomas H.: *Sociální a kulturní antropologie. Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*, c. d., s. 40.

8. Informátoři před sto lety

Jak na badatele v terénu reagovali jeho *informátoři* před více než sto lety, přináší dnes již historická vzpomínka předního domácího etnografa Josefa Klvaňi (1857–1919), který prováděl své etnografické výzkumy na jihovýchodní Moravě. Jak by asi popsal své interakce s informátory dnes?

„*Mne lákala však odedávna i forma, v níž lid názory svoje o všech věcech mně sděloval, protože jsem v ní spatřoval neobyčejnou sílu rázovitosti jeho. I zapisoval jsem si sdělení lidová tak, jak mně byla učiněna.*

Sbíratí dle mého názoru slušno nejen zvyky, obyčeje, pověsti, pohádky, říkadla, přísloví, atd., než všechno, co k životu lidu se vztahuje, sdělení učiněná lidem ústně, zápisky lidové, listy soukromé i listiny, účty obecní apod. Tím možno pak sestrojiti soustavu názorů filozofických i sociálních našeho lidu nejbezpečněji.

Dobře se zapisuje z úst stařenek nebo starců; i mluvné ženy ochotně povídají, méně mužové. Ještě skoupější bývají na výklady děvčata, zvláště pokud se týče jejich důvěrných záležitostí srdečných. Nejnemluvnější jsou synkové (šohajé) naši. Ti v uzavřené hrdosti jakési nedají na jevo takměř nikdy to, co v nich vášní tak často vře až ke krveprolití. Jen vojenské záležitosti a snad poměry hospodářské poněkud jim ústa rozvážou. Proto zvláštní ceny jsou vzácná sdělení synkův a děvčic. Než i dětské výroky a promluvy musíme zapisovati, majíť i ony svoji rázovitost.“¹⁴⁰

Respondenti jsou alternativním označením pro informátory používaným v sociálních vědách, především sociologii. Hlavní rozdíl mezi informátorem a respondentem je v míře jejich aktivní participace na výzkumu. Zatímco informátoři jsou díky své aktivitě do značné míry spolutvůrci nejen dokumentace, ale i analýzy a interpretace etnografických dat, typický *respondent* je osoba pouze pasivně odpovídající na předem připravené přímé otázky badatele – např. během *strukturovaného rozhovoru* nebo aplikace metody *dotazníku*. Respondent je tak pouhým zdrojem etnografických dat, se kterým badatel nevstupuje do výraznější a dlouhodobější verbální interakce. S respondenty se proto setkáváme především u plošných dokumentačních výzkumů zabývajících se dílčími a přesně definovanými aspekty daného terénu či při kvantitativních šetřeních, během kterých badatel rozesílá dotazníky poštou či pomocí internetu, a není tak s osobami, které na ně odpovídají, v přímém kontaktu.

Klíčový informátor je osoba, která badateli umožní vstup do etnografického terénu a je schopná a ochotná badateli definovat a popsat jeho klíčové aspekty. Typický klíčový informátor je *lokální expert*, tedy osoba dobře znalá svého terénu, která je obeznámena se všemi jeho relevantními fenomény, a která se plně podílí na jeho fungování. Najít klíčového informátora je pro úspěšný výzkum často *klíčovou* záležitostí. Stejně častým problémem ale je, že osoby, které se ke spolupráci s badatelem nabízejí příliš ochotně, jimi ve skutečnosti nejsou – v mnoha případech může jít o excentriky, lidi stojící na okraji dané komunity (např. osoby duševně nemocné či osoby zneužívající alkohol a jiné drogy), osoby sledující specifické a pro badatele kontraproduktivní zájmy (zvýšení své prestiže, „ochrana“ komunity

¹⁴⁰ Klvaňa, Josef: *Jak a co vše zapisovati při studiu lidopisném?* ČL 6, 1897, s. 81–85.

před příliš intruzivním badatelem, či prosté „vodění za nos“ badatele) apod. Klíčový informátor proto musí být vybraný skutečně pečlivě, ideálně během sondážního výzkumu či během počátků výzkumu, přičemž jím často není první osoba, která se pro tuto roli nabídne. Ideální proto bývá, když je jako klíčový informátor využívána osoba, se kterou badatele pojí alespoň minimální předchozí osobní či pracovní vztahy.

Zvláštním případem klíčového informátora je *expertní* neboli *specializovaný informátor*, který disponuje zvláštními a podrobnými znalostmi o určitém konkrétním aspektu daného etnografického terénu, který badatele zajímá.¹⁴¹ Může se jednat např. o amatérského sběratele folkloru či artefaktů, místního kronikáře, vlastivědného nadšence; obecně tedy o osoby disponující specializovaným, pro etnografa důležitým věděním.

V některých studiích je možné se setkat i s anglickým termínem *gatekeeper* – jde o specifický typ klíčového informátora, který stojí u pomyslného „vstupu“ do terénu a který badateli umožní do něj nejen vstoupit, ale i se v něm smysluplně pohybovat. Tento přírůstek není zcela od věci – „vrátný“, např. na základní škole, totiž nejen kontroluje všechny, kdo do její budovy vcházejí či z ní vycházejí, ale často ví o tom, co se v ní děje, daleko více než samotní učitelé či dokonce její ředitel (včetně toho, že děti na toaletách běžně tajně kouří, vyprávějí vtipy o učitelích a vyvolávají duchy ze zrcadla, tedy provádějí aktivity pro etnografický výzkum nepochybně zajímavé). Vědět všechno o všem a o všech je ostatně charakteristika vrátných zřejmě ve všech institucích všude na světě.

Interlokutor neboli *prostředník* je zvláštním typem klíčového informátora plně srozuměného s cílem a účely etnografického výzkumu. S interlokutorem badatel většinou navazuje užší, často dokonce přátelský vztah, a interlokutor pak v rámci komunikace s ostatními informátory aktivně napomáhá při realizaci jeho bádání. Interlokutoři jsou využíváni především ve folkloristickém výzkumu, kdy cíleným, ale přirozeně působícím směřováním rozhovoru či verbálním ovlivňováním performance inspirují ostatní informátory k vytváření či komentáři etnografických dat, např. folklorních narácí, které chce badatel zachytit. Díky intervenci interlokutora, který je typickým členem dané komunity a znalý pravidel daných situací, je tak badatel získá v daleko přirozenějším kontextu, než kdyby o ně žádal ostatní informátory sám.

V širším slova smyslu je pak interlokutorem každý klíčový informátor, který badateli výrazněji pomáhá při realizaci etnografického výzkumu.

¹⁴¹ Toušek, Laco: *Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie*, c. d., s. 90.

9. Sociální dovednosti při etnografickém výzkumu

Etické požadavky na etnografický výzkum jsou historicky proměnlivé a závisejí na dobovém vnímání vědecké etiky.

Používání skrytého nahrávacího zařízení, které využila přední česká folkloristka Dagmar Klímová (1926–2012) při svých výzkumech lidových vyprávění na slováckém Hornácku v 50. a 60. letech 20. století, by bylo dnes vnímáno jako eticky sporné. Následující ukázka ale především demonstruje nutnost improvizace a využití *sociálních dovedností* v etnografickém výzkumu:

„Snažila jsem se vždy poznat, kdy a proč se vypráví, brzy jsem se přesvědčila, že ‚pro zápis‘ se lidé staví do pózy, cenzurují details, aby byly vhodné pro veřejnost, apod.

Když jsem v polovině let padesátých měla možnost používat první magnetofony – respektive náš ústavní ‚drátofon‘, zvolila jsem si důvěrníka, který mi pomohl přístroj zamaskovat a zaváděl řeč, kam jsem potřebovala. Tak se mi např. podařilo nahrát nepřístupnou tetku Mináříčku, aniž tušila, že ji nahrávám. Poláci-dialektologové nazvali takového prostředníka ‚interlokutorem‘.

Bývala jsem smluvena se svou paní domácí – to nebyla vypravěčka, ale dovedla vhodně otočit konverzaci. V období nahrávek to byla Běta Psíková, téměř moje vrstevnice, takže nebylo nápadné, že jsme chodily na besedu společně.

Okolnost, že jsem postupovala po přirozených vypravěčských okruzích, způsobila, že jsem toho co do kvanta nesebrala tolik, co někdo, kdo systematicky a bezohledně chodí dům od domu, avšak zato mi bylo jasné, kdo od koho se místní verzi učil, jak se měnila v čase atp.“¹⁴²

Dalším důležitým aspektem etnografického terénu při provádění výzkumu je *způsob, jakým badatel získává přístup ke zdrojům etnografických dat* (např. informátorům) a samotným *etnografickým datům*, která jej zajímají, tedy proces, pomocí kterého vznikne *výzkumný vzorek*, který před svým výzkumem určí či během svého výzkumu vytvoří. Z většího množství způsobů výběru etnografických dat vybíráme trojici těch základních a nejčastěji používaných. Detailní informace o metodice výběru dat jsou pak k dispozici v příslušné metodologické literatuře.¹⁴³

Účelový výběr neboli *cílený výběr* označuje způsob vyhledávání, při kterém jsou zdroje dat či data samotná vybrána ještě před zahájením výzkumu na základě analytické volby badatele – nejčastěji ovlivněné tématem jeho výzkumu či použitou teorií. Při použití účelového výběru badatel předem ví, kde v terénu etnografická data vlastně chce získat a jaké budou povahy. Příkladem použití účelového výběru při etnografickém výzkumu může být např. výzkum vzpomínek několika rukodělných výrobců v určité konkrétní obci, kteří jsou již badateli

¹⁴² Klímová, Dagmar – Hlůšková, Hana: *Rozhovor s PhDr. Dagmar Klímovou, CSc.* In: Klímová, Dagmar: *To všechno jsem já. Ohlédnutí při příležitosti osmdesátin folkloristky Dagmar Klímové.* Liberec: Nakladatelství Bor, 2005, s. 225–226.

¹⁴³ K typům výběru výzkumných dat především viz pátá kapitola práce Disman, Miroslav (ed.): *Jak se vyrábí sociologická znalost: Příručka pro uživatele*, c. d., s. 92–117; pro etnologický výzkum stručně a přehledově Lozoviuk, Petr: *Témata a problémy aneb jak napsat etnologickou studii*, c. d., s. 26; a především Toušek, Laco: *Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie*, c. d., s. 89–100.

předem známi, a při výzkumu tak nebude vyhledávat další, protože ze studia příslušné literatury či vlastní znalosti ví, že v dané obci prostě nejsou.

Zvláštní případ účelového výběru představuje *kvótní výběr*, při kterém je cíleně vybrán menší počet sledovaných zdrojů etnografických dat, nejčastěji informátorů, v určitém segmentu etnografického terénu na základě určitých kritérií (např. zaměstnání, věk, pohlaví), která je možné dle badatele kvantitativně i kvalitativně vztáhnout na celek etnografického terénu. Příkladem použití kvótního výběru může být provedení rozhovorů s několika výše zmíněnými vybranými rukodělnými výrobci v dané obci, jejichž výpovědi pak budou vztaženy na všechny rukodělné výrobce v daném regionu.

Řetězový výběr, též nazývaný *referenční výběr* nebo *metoda sněhové koule*, je jedním z nejčastěji využívaných způsobů získávání přístupu k datům. Bývá používán v případech, kdy se badatel vydává do relativně neznámého terénu, kde disponuje jen málo či dokonce žádným informátorem. Postupuje pak pomocí „nabalování“ dalších a dalších informátorů, kdy získá od prvního informátora kontakt na dalšího a jejich počet tak získáváním dalších referencí neustále zvětšuje. Příkladem může být badatelův příjezd do výše zmíněné obce, kde získá adresu pouze jednoho jediného rukodělného výrobce; od něj ale získá doporučení na dalšího, a tak může nakonec úspěšně dokumentovat všechny rukodělné výrobce ve zkoumaném terénu.

Příležitostný výběr, neboli *nahodilý* či *náhodný výběr*, je způsobem získávání přístupu ke zdrojům etnografických dat či datům samotným, kdy badatel interaguje pouze s těmi, které má zrovna k dispozici. Tento typ výběru je používán především při zodpovídání dílčích výzkumných otázek etnografického výzkumu.

Poslední skupinu aspektů etnografického terénu představuje jeho *vliv na osobu samotného badatele*, který může výsledek etnografického výzkumu často velice výrazně ovlivnit.

Triangulizace je procesem, který řeší případné nepřesnosti či negativní vlivy získávání etnografických dat jedním badatelem. Tímto pojmem, převzatým původně z oblasti zeměměřičství, je metaforicky označováno *zaměření terénu* (v našem případě etnografického) *ze dvou či více různých míst*.

„Místy“ rozumíme jak různé *metody výzkumu*, které badatel používá, aby ověřil validitu získaných etnografických dat (např. při výzkumu lidové architektury použije metodu systematického pozorování určitých staveb, kterou následně doplní strukturovanými rozhovory s jejich obyvateli), použití několika *paralelních výzkumných technik* (zkoumané stavby vyfotografuje, nahraje na videozáznam a popíše do terénních poznámek), *vyhledávání různých zdrojů srovnatelných dat* (své hypotézy o povaze lidové architektury ve zkoumaném etnografickém terénu si ověří průzkumem dalších obcí), nebo dokonce *aktivity většího množství badatelů* provádějících výzkum v identickém terénu (k provádění výzkumu si přizve své kolegy).¹⁴⁴

Kontextualizace je metodickým postupem, pomocí kterého badatel zasazuje v terénu získaná etnografická data primárně do chronologického a geografického kontextu, tj. definuje, kdy a kde byla získána. Kontextualizace probíhá nejčastěji pomocí *pasportizace* získaných textů či artefaktů, ale měla by být chápána i v širším smyslu jako zasazování získaných etnografických dat a aktivit samotného výzkumníka do širších souvislostí.

Kontextualizace je totiž hlavní obranou výzkumníka před pomyslným „ztracením se v terénu“, které může vyústit v konstruování esoterických hypotéz vyplývajících pouze z představ samotného výzkumníka či relativně izolovaných terénních dat. Je proto nutné si za všech okolností uvědomovat, že každý etnografický terén je vždy součástí širšího celku sociální a kulturní reality, a především se neustále historicky proměňuje.

Kulturní šok je označením pro krátkodobý stav psychické dezorientace, který etnologové občas zažívají během výzkumu v konfrontaci s odlišným kulturním prostředím zkoumaného etnografického terénu. Kulturní šok se většinou dostavuje při výzkumech prováděných v kulturách a společnostech, které se radikálně liší od těch badatelových, a především při stacionárních, dlouhodobých výzkumech.

Nejčastějšími symptomy kulturního šoku jsou nechuť k informátorům, jejich promluvám, chování a artefaktům, pocit, že je jimi badatel obtěžován a nechtějí jej mít mezi sebou, obecná touha být ponechán o samotě, nebo dokonce terén opustit a vrátit se zpět domů, do „bezpečí“ své vlastní kultury.

S termínem kulturní šok přišla poprvé americká kulturní antropologie; zažít jej je ale možné nejen v exotických zemích, ale i v relativně blízkých prostředích, kde bychom to na

¹⁴⁴ K triangulaci obecně viz Hendl, Jan: *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*, c. d., s. 147–148.

první pohled nečekali. Při výzkumech prováděných na našem území nejsou jeho nejčastějšími spouštěcími mechanismy odlišné způsoby stravování, chápání čistoty, osobní hygieny či intimity jako v radikálně odlišných kulturách, jako spíše na první pohled ne tak razantně odlišné konceptualizace témat a pravidel konverzace, názorového a politického přesvědčení, kulturního (např. hudebního) vkusu, či způsobů trávení volného času.

Kulturní šok je přirozenou kulturní reakcí na pobyt v cizím prostředí. Každý badatel by ale měl jeho působení registrovat a reflektovat, aby zbytečně neovlivnil průběh jeho výzkumu a povahu dokumentovaných etnografických dat.¹⁴⁵

Tabulka 8. Hlavní aspekty etnografického terénu

Lidé v terénu
Informátoři Respondenti Klíčový informátor Interlokutor
Přístup k datům a výběr etnografických dat
Účelový výběr Řetězový výběr Příležitostný výběr
Badatel v terénu
Triangulace Kontextualizace Kulturní šok

Metody etnografického výzkumu

Etnografický výzkum, tedy badatelská interakce s etnografickým terénem, je vždy do jisté míry vstupem do nového a neznámého prostředí. Aby se badatel v tomto novém prostředí rychle zorientoval, musí svůj pobyt, jehož účelem je v první řadě dokumentace etnografických dat, strukturovat použitím vhodných výzkumných metod. Ty mu pobyt v terénu usnadní a zaručí efektivitu získávání dat.¹⁴⁶

¹⁴⁵ K symptomům kulturnímu šoku přehledně Soukup, Martin: *Základy kulturní antropologie*. Praha: Akademie veřejné správy, o. p. s., 2009, s. 166–169.

¹⁴⁶ K definici tří úrovní etnografických výzkumných metod: epistemologie, výzkumných metod, a výzkumných technik, viz Bernard, Harvey R.: *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches*, c. d., s. 3.

Metody etnografického výzkumu můžeme rozdělit na *kvalitativní*, zaměřené na práci s „měkkými“ (kulturními, často narativními) daty, která jsou nositeli určitého významu vyžadujícího interpretaci, a *kvantitativní*, zaměřující se na „tvrdá“, statisticky operacionalizovatelná data jako jsou numericky vyjádřitelné údaje či měrné jednotky, které by měly být získány standardizovaným způsobem a mít reprezentativní a srovnatelnou povahu. K nejpoužívanějším kvalitativním metodám patří metody *systematického* a *zúčastněného pozorování*, nejrůznější druhy *rozhovorů* (především *polostrukturovaný* a *nestrukturovaný*) a některé typy *dotazníků*. Ke kvantitativním metodám patří další typy *dotazníků* a především *statistické metody*.

Většinu metod etnografického výzkumu lze použít jak kvalitativně, tak kvantitativně; proto bývá přesnější hovořit nikoli o kvalitativních a kvantitativních metodách, ale *přístupech* k práci s nimi.

Následující stručný přehled rámcově seznamuje se základními metodami nejčastěji využívanými při etnografických výzkumech, přičemž se zaměřuje především na v etnologii častěji využívané kvalitativní metody. Jeho cílem je především nástin metodických možností etnografického výzkumu, proto je do jisté míry simplifikován s účelem co největší přehlednosti a srozumitelnosti, především co se počtu, popisu a klasifikace metod týče.

Detailní přehled o konkrétních výzkumných metodách podávají další doporučené publikace, uvedené v závěrečné kapitole tohoto textu.

Pozorování

K tradičním metodám etnografického výzkumu patří *pozorování*, které dělíme na *systematické pozorování* a *zúčastněné pozorování*. Obě tyto metody, které spočívají v *záměrné a metodické registraci etnografických dat přímo a bezprostředně pomocí základních lidských smyslů a jejich technologických extenzí v jejich přirozeném kontextu*, jsou široce používány v mnoha typech etnografických výzkumů. *Systematické pozorování* je spojeno se zrodem moderního vědeckého empirismu a bylo odedávna používáno ve velkém množství humanitních a sociálních věd, v oblasti našeho zájmu pak bylo v posledních desetiletích precizováno především v evropské etnologii. *Zúčastněné pozorování* bylo tradičně typické pro kulturní a sociální antropologii; dnes je používáno v mnoha dalších, především sociálních vědách včetně evropské etnologie.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Mezi oběma metodami není v reálné výzkumné praxi výrazný rozdíl. Ve skutečnosti totiž není možné ani zcela nezúčastněné, distancované a objektivní pozorování, ani zcela zúčastněné, participativní pozorování – obě metody jsou tak spíše jakýmsi ideálními typy či virtuálními extrémami, se kterými se v praxi nesetkáme. Většina

Podle amerického kulturního antropologa Conrada Phillipa Kottaka je hlavní předností metody pozorování badatelova registrace zcela základních skutečností zkoumaného etnografického terénu, které se při použití metody rozhovoru často nevyjeví, především proto, že si informátoři jejich přítomnost neuvědomují nebo o nich z různých důvodů nehovoří. Skutečnosti tohoto typu vyjevuje především systematické pozorování, během kterého hrají velkou roli badatelovy prvotní dojmy, které při použití dlouhodobého zúčastněného pozorování logicky absentují.¹⁴⁸

Systematické pozorování

Systematické pozorování neboli *přímé, vnější, vlastní* či *osobní pozorování*, v určitých případech také *standardizované pozorování*, je tradiční metodou etnografického výzkumu, používaného především v evropské etnologii, ale i sociologii a dalších sociálních vědách, především těch zkoumajících lidské chování.¹⁴⁹ Při systematickém pozorování etnolog v terénu vyhledává a dokumentuje etnografická data, aniž by na jejich vzniku či průběhu výrazně participoval, včetně kontaktů s jejich nositeli a producenty. Přitom se snaží v terénu zaujmout neutrální a co nejobjektivnější badatelskou pozici a jen minimálně do něj zasahovat. Metoda systematického pozorování tak staví badatele v ideálním případě do zcela nezúčastněné pozice cizince zvnějšku, který dokáže registrovat etnografická data s odstupem a nadhledem, kterého nejsou jejich nositelé a producenti často schopni. Tento badatelský odstup etnografovi umožňuje jednak jeho teoretický aparát, tak znalost širšího historického a kulturního kontextu daného terénu, a v neposlední řadě i možnost a schopnost komparace s příbuznými jevy v jiném prostředí. Ta bývá v terénu často zcela klíčová, neboť právě srovnávání umožňuje badateli zdržet se ukvapených závěrů vyplývajících z jeho předvzdělení.¹⁵⁰

etnologů se při svých etnografických výzkumech pohybuje mezi oběma těmito extrémními polohami, s větší či menší participací na zkoumaném terénu. Navíc je nutné si uvědomit, že pozorování i zúčastněné pozorování výzkumnými metodami v pravém smyslu z jistého úhlu pohledu vlastně *nejdou*: jde spíše o *přístupy* či *strategie pohybu* v etnografickém terénu, v rámci kterých badatel aplikuje vlastní metody, jako jsou *rozhovory* či *dotazníky*.

¹⁴⁸ Kottak, Conrad Phillip: *Anthropology. The Exploration of Human Diversity*. New York: McGraw-Hill, 1994, s. 22–23.

¹⁴⁹ K metodě systematického pozorování v etnografickém výzkumu viz např. Beer, Bettina: *Systematische Beobachtung*. In: Beer, Bettina (ed.): *Methoden ethnologischer Feldforschung*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 2008, s. 167–189; Bernard, Harvey R.: *Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches*, c. d., s. 361–390; Týž: *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches*, c. d., s. 413–450; Vodáková, Alena: *Pozorování přímé*. In: Velký sociologický slovník. Praha: Karolinum, 1996, s. 822–824; Disman, Miroslav (ed.): *Jak se vyrábí sociologická znalost: Příručka pro uživatele*, c. d., s. 164.

¹⁵⁰ Beneš, Bohuslav: *Úvod do folkloristiky*, c. d., s. 66–67.

Systematické pozorování můžeme z chronologického hlediska formálně rozdělit na *kontinuální pozorování*, během kterého jsou etnografická data dokumentována po delší dobu (tento typ je nejvhodnější pro výzkum lidských skupin a jejich chování) a *sondážní pozorování*, kdy je dokumentaci etnografických dat věnována doba kratší (tento typ je nejvhodnější při dokumentačních výzkumech dílčích výseků kulturní reality, jako je např. dokumentace některých artefaktů bez nutnosti poznávání jejich kulturního kontextu).

Svébytnou podskupinu systematického pozorování představuje *nepřímé pozorování*, během kterého jsou lidské chování, texty a artefakty studovány na základě jejich historických záznamů – např. fotografických (fotografie ze stavění máje ze 40. let 20. století) nebo filmových (videonahrávka velikonoční občůzky z minulého roku); i na data tohoto typu je samozřejmě možné v terénu narazit. Pokud jsou živou součástí aktuálního sociálního a kulturního kontextu, badatel je samozřejmě také analyzuje.

Metoda systematického pozorování je obecně nejvhodnější pro *dokumentaci izolovaných etnografických dat* neboli *dílčích kulturních fenoménů* – např. folklorních textů či materiálních artefaktů, u kterých je jejich povaha a význam v dané kultuře badateli již předem jasná a nemá v plánu se přímo v terénu výrazněji zabývat jejich kulturním a sociálním kontextem. Ve folkloristických výzkumech zaměřených na dokumentaci předem určených a jasně definovaných folklorních textů je proto pro systematické pozorování používán termín *přímý zápis* – badatel v terénu registruje a zapisuje fenomény, jejichž výskyt zde očekává a jejichž status mu je předem znám (např. se vydává do brněnské restaurace nasbírat nové verze anekdoty reagující na aktuální politický skandál, kterou již předtím zaslechl v zaměstnání či četl na internetové sociální síti).¹⁵¹ Využívaná je ale např. i u výzkumu ritualizovaných praktik a obecně všech typů lidského chování a expresivní kultury, s jejichž významem a smyslem je již badatel předem částečně obeznámen, a proto dobře ví, kde a jak je v terénu hledat. Výrazně používaná je i u pozorování lidského chování v dílčích, časově i prostorově definovaných sociálních situacích (např. pozorování chování personálu a zákazníků v konkrétním stánku „vietnamské“ tržnice v konkrétním městě).

Výraznou výhodou systematického pozorování je jeho časová ekonomičnost; patří totiž do značné míry k „nejrychlejším“ metodám terénního výzkumu. Při jeho aplikaci je proto možné nasbírat značné množství etnografických dat v relativně krátkém čase. Podobně jako *dotazníková metoda* etnografického výzkumu je proto používáno především při krátkodobých výzkumech, plošných dokumentačních výzkumech a obecně výzkumech

¹⁵¹ Leščák, Milan – Sirovátka, Oldřich: *Folklór a folkloristika (O ľudovej slovesnosti)*, c. d., s. 96–97.

s časovým či jiným omezením, při kterých je nutné dokumentovat co největší množství dat v co nejkratším možném čase.

Zúčastněné pozorování

Zúčastněné pozorování představuje klíčovou metodu především pro výzkum sociálních vztahů a je tradičním typem výzkumu v kulturní a sociální antropologii. V evropské etnologii bývá pro tuto metodu používáno synonymum *vnitřní pozorování*,¹⁵² ve folkloristice zase *aktivní zúčastněné pozorování*.¹⁵³

Metoda zúčastněného pozorování spočívá v přímé účasti badatele na každodenním životě zkoumané kultury nebo společnosti. Přináší nejcennější výsledky především při stacionárním, tedy dlouhodobém výzkumu.¹⁵⁴ Badatel se během zúčastněného pozorování snaží do co největší míry zapojit do života studované komunity tak, aby byl schopen uvažovat, vnímat a chovat se jako její běžný člen, ale zároveň musí být schopen toto své „ponoření do kultury“ reflektovat a hodnotit z analytického, vědeckého odstupu. Jak píše americká antropoložka Hortense Powdermakerová ve své knize *Stranger and Friend: The Way of an Anthropologist* z roku 1966, podstatou metody zúčastněného pozorování je zapojení i odstup od studované kultury *zároveň*. Tato dichotomie je obsažena i v samotném názvu této metody, kde slovo *pozorování* implikuje pozici badatele stojícího vně studované etnografická data, zatímco *zúčastňovat se* znamená být součástí jejich produkování.¹⁵⁵

Podle folkloristy Bohuslava Beneše je hlavní devizou zúčastněného pozorování přirozené splynutí výzkumníka se sociálním prostředím, které ústí v nenásilnou kumulaci většího množství často neočekávaných etnografických dat; např. při badatelově spoluúčasti v pracovním procesu u vykonávání běžných domácích prací lze díky této jeho solidaritě

¹⁵² Beneš, Bohuslav: *Úvod do folkloristiky*, c. d., s. 66–67.

¹⁵³ Leščák, Milan – Sirovátka, Oldřich: *Folklór a folkloristika (O ľudovej slovesnosti)*, c. d., s. 97.

¹⁵⁴ Kulturní antropologie historicky tradičně vyžadovala několikaměsíční, ideálně více než roční kontinuální a stacionární pobyty ve zkoumané společnosti, které měly být po určité době opakovány, tak aby byl zachycen např. celý její kalendářní či zemědělský cyklus, což je ale v drtivé většině případů z praktických časových a ekonomických důvodů komplikované. Veřejným etnologickým tajemstvím proto je, že jen malé množství výzkumníků *ve skutečnosti* studuje své komunity takto dlouho (snad jedině s výjimkou amerických univerzitních antropologů, u kterých je roční stacionární výzkum hrazený z univerzitních prostředků častým požadavkem pro absolvování doktorského stupně studia). I samotný mytizovaný zakladatel metody zúčastněného pozorování Bronisław K. Malinowski strávil v jednom konkrétním etnografickém terénu „pouhých“ osm měsíců (celkově ale 26 měsíců). K dlouhodobému zúčastněnému pozorování viz Soukup, Václav: *Antropologie: Teorie člověka a kultury*, c. d., s. 251–252; Bernard, Harvey R.: *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches*, c. d., s. 342–386.

¹⁵⁵ Citováno dle Soukup, Martin: *Základy kulturní antropologie*, c. d., s. 165–166.

zkoumat jak používané artefakty (např. pracovní nástroje), tak může být tato participace spouštěcím mechanismem např. vzpomínkového vyprávění.¹⁵⁶

Badatel provádějící zúčastněné pozorování může v etnografickém terénu vystupovat v několika základních rolích. Pokud je badatel „insiderem“, který zkoumá vlastní prostředí, je označován za *pozorujícího účastníka* (např. student Masarykovy univerzity bydlící na kolejích, který tam zkoumá folklor místních vysokoškolských studentů). Pokud je „outsiderem“, bývá označován za *účastníka se pozorovatelem* (např. výše zmíněný student Masarykovy univerzity zkoumající folklor pracovních migrantů, který se pro účely tohoto výzkumu přechodně ubytuje na ubytovně pro zahraniční dělníky).¹⁵⁷ Obě tyto role jsou pro etnografický výzkum stejně hodnotné, a ačkoli v historii disciplíny tradičně převažovala druhá z nich, provádět výzkum ve vlastní kultuře a známém prostředí není již dlouho považováno za handicap – pokud je ovšem výzkum prováděn s dostatečnou reflexí vlastní badatelské úlohy.

Metoda zúčastněného pozorování je nejvhodnější pro *výzkum sociálních norem, postojů a hodnot*, tak jak se projevují v lidském chování a jednání, především společenských interakcích, emocionálních reakcích a expresivních interpretacích okolní reality. Metoda zúčastněného pozorování je sice většinou používána pro výzkum behaviorálních fenoménů, její specifický typ ale představuje analýza dílčích kulturních fenoménů – textů či artefaktů v širším živém terénním kontextu, kdy je bytostný *antropocentrismus* této metody nahrazen *textocentrismem* (např. u výzkumu tzv. ekologie folkloru) či *reicentrismem* (u analýzy hmotného předmětu v kontextu). V těchto případech je použití této metody nejvhodnější především při výzkumu folklorních performancí, festivit a interpretačních situací, především těch hromadných, jako jsou výroční obyčeje, slavnosti či vypravěčská příležitost.

Někteří, především antropologicky orientovaní badatelé přisuzují zúčastněnému pozorování větší význam, než jaké pro terénní výzkum skutečně má.¹⁵⁸ V praxi je totiž nezbytně *nutné* tuto víceméně intuitivní metodu doplňovat použitím cílenějších a formálnějších metod etnografického výzkumu, především rozhovory, které badatelé objasní

¹⁵⁶ Beneš, Bohuslav: *Úvod do folkloristiky*, c. d., s. 67.

¹⁵⁷ Bernard, Harvey R: *Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches*, c. d. 313; pro větší množství rolí badatele v rámci pozorování viz Hendl, Jan: *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*, c. d., s. 191–192 a Disman, Miroslav (ed.): *Jak se vyrábí sociologická znalost: Příručka pro uživatele*, c. d., s. 306–308. Některé role, při kterých se badatel pohybuje v terénu pod skrytou identitou, přičemž nikdo neví, že zde provádí výzkum, jsou v etnologickém výzkumu většinou považovány za problematické.

¹⁵⁸ Dle norského antropologa Thomase Hyllanda Eriksena slouží termín zúčastněné pozorování, „neurčitě definovaná výzkumná metoda“ v určitých případech dokonce jako „...příhodný zastřešovací termín skrývající etické i metodologické nedostatky samotného výzkumného procesu“. Eriksen, Thomas H.: *Sociální a kulturní antropologie. Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*, c. d., s. 42.

význam určitých etnografických dat, který mu pouhou participací na jejich produkci či užívání nemusí být zcela přístupný, nebo který může snadno dezinterpretovat. Svoji aktivní participací navíc badatel používající zúčastněné pozorování terén výrazně ovlivňuje a může tak docházet ke značným změnám jeho běžného fungování, které nejsou při aplikaci jiných metod tak výrazné.¹⁵⁹

Skryté pozorování

Systematické i zúčastněné pozorování je možné provádět *zjevně* a explicitně, tedy s veřejnou deklarací vlastní badatelské role dalším účastníkům etnografického terénu, kdy je všem jasná identita badatele a jeho záměr zde provádět etnografický výzkum, nebo jako *skryté* neboli *tajné pozorování*, kdy je některým nebo dokonce všem osobám v terénu zatajena pravá úloha badatele a nahrazena jinou (např. při výzkumu protestujících občanských aktivistů badatel vystupuje jako člen příslušného občanského sdružení, při výzkumu pracovníků v určité firmě v roli brigádníka. Stejná situace může nastat i u eticky komplikovaného využití techniky skrytého nahrávání). Při použití tohoto postupu se zkoumaní lidé chovají zcela přirozeně, nemají tendenci se před badatelem jakkoli předvádět či naopak cokoli skrývat či zamlčovat, ale zároveň je tento postup většinou považován za eticky problematický.¹⁶⁰ Výraznější tradici má skrytý výzkum především ve folkloristice, která reflektovala jeho eticky sporné body již v sedmdesátých letech 20. století.¹⁶¹

Skryté pozorování může přinést velice zajímavá etnografická data, ale obecně není příliš doporučováno vzhledem k etickým problémům jeho provádění. Obecně je skryté pozorování akceptovatelné především v případech, kdy badateli a zkoumaným osobám či jejich majetku hrozí nějaká újma. Některé oborové autority akceptují provádění skrytého pozorování i v případech delikátního tématu výzkumu (např. bádání v oblasti protizákonných či společensky neakceptovaných aktivit), kdy by jinak hrozilo výrazné zkreslení informací poskytovaných od informátorů a tím i etnografických dat.

Rozhovory

Rozhovory neboli *interview* jsou další tradiční a často využívanou metodou etnografického výzkumu; na rozdíl od systematického a zúčastněného pozorování badatel při jejich použití

¹⁵⁹ *Tamtéž*, s. 41–42; Doušek, Roman: *Etnologický výzkum tradičního stavitelství*, c. d., s. 38–39.

¹⁶⁰ Bernard, Harvey R.: *Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches*, c. d., s. 361.

¹⁶¹ Janeček, Petr: *K diskuzi o etice v etnologii. Etický kodex domácí etnologie?* Národopisná revue 21, 2011, s. 144–148.

vstupuje do cílenější interakce s etnografickým terénem, resp. producenty a nositeli etnografických dat (*informátory*).¹⁶²

Kvůli faktu, že badatel během aplikace této metody přichází do verbální interakce s informátory, s sebou tato metoda přináší jak specifické výhody, tak nevýhody. Hlavní výhodou rozhovorů je, že pomocí cílených otázek se může badatel velice rychle dobrat podstatných etnografických dat a získat v relativně krátkém čase odpověď na své výzkumné otázky. Určité nevýhody představuje nutnost předchozí přípravy osnovy u formalizovanějších rozhovorů, ale především nutnost vyrovnávat se s nečekanými reakcemi zpovídáných. Nevhodně vedený rozhovor totiž může snadno zkreslit data, která by se při použití jiných metod, např. systematického pozorování, vyjevila snadněji a „přirozeněji“. Formální atmosféra nebo necitlivě zvolené otázky rozhovoru mohou navíc informátora odradit a v extrémních případech dokonce badateli zcela uzavřít vstup do etnografického terénu. V úvahu je také třeba vzít efekt *sociální žádoucnosti*, na základě kterého informátoři často odpovídají tak, jak si myslí, že to od nich badatel očekává.¹⁶³

Jednotlivé typy rozhovorů se odlišují především větší či menší mírou formalizace, způsobem jejich vedení (ovlivňovaným *osnovou* čili *scénářem* nebo také *návodem* rozhovoru) a někdy i povahou etnografických dat, která jsou jejich pomocí od informátorů dokumentována. Rozhovory (podobně jako metody etnografického výzkumu obecně) tak můžeme dělit na *kvalitativní*, které se tážají především po narativních, vysvětlujících datech souvisejících se sociálním a kulturním kontextem etnografických dat (typicky *nestrukturovaný* a *polostrukturovaný rozhovor*), a *kvantitativní* (typicky *strukturovaný rozhovor*), tážající se častěji po kvantifikovatelných datech.

Kvalitativní rozhovory jsou neformálně a volněji strukturovány a prováděny. V případě nutnosti je při jejich vedení možné některé otázky dokonce vynechat; oproti tomu při vedení kvantitativního rozhovoru je nezbytně nutné všechny kladené otázky vždy položit.

Povaze rozhovorů odpovídá většinou formulace otázek: u kvalitativních rozhovorů jsou laděny obecněji a informátor má volnější pole působnosti v jejich zodpovídání; u kvantitativních rozhovorů je tomu naopak. Oba přístupy také vyžadují poněkud odlišné typy odpovědí: u kvalitativně zaměřeného výzkumu jsou většinou vyžadovány detailní, dlouhé a

¹⁶² K problematice provádění rozhovorů (především polostrukturovaných a nestrukturovaných) prakticky Bernard, Harvey R.: *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches*, c. d., s. 210–250; nejnověji pak Týž: *Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches*, c. d., s. 181–214.

¹⁶³ Identické problémy s sebou přináší i příbuzná metoda *dotazníků*, diskutovaná dále; dotazníky totiž ve své podstatě nejsou ničím jiným než materializovaným typem strukturovaných rozhovorů prováděných bez přímé asistence badatele. *Tamtéž*, s. 215–260; Týž: *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches*, c. d., s. 251–298.

významově bohaté odpovědi; u kvantitativně zaměřeného výzkumu naopak odpovědi stručně a rychle zodpovídané, tak aby šly následně snadněji zpracovávat.

Rozdíly mezi těmito přístupy částečně odpovídá často uváděná dichotomie *přímých* a *nepřímých otázek* – *přímé otázky* vyžadují konkrétní kvantifikovatelné odpovědi, často ve formě *ano/ne/nevím* (např. „*Jsou ve vaší obci nějaké drobné sakrální památky?*“), *nepřímé otázky* jsou obecnější povahy a je nutné na ně odpovídat celou větou (např. „*Mohl byste mi prosím popsat křížovou cestu ve vaší obci?*“). Kvalitativní i kvantitativní rozhovory pracují s oběma těmito typy otázek. Při provádění rozhovorů je třeba dbát na to, aby nebyly přímé otázky používány příliš často za sebou, protože podvědomě navádějí informátory k odpovídání holými, stručnými větami, a informátoři si pak mohou připadat jako obvinění vyslychaní policejním vyšetřovatelem, nikoli jako dobrovolní účastníci etnografického výzkumu.¹⁶⁴

Kvalitativní rozhovory mohou být prováděny opakovaně; informátoři při nich mohou být zpovídati několikrát na identické téma, tak aby byla získána co nejbohatší etnografická data s co nejširším kontextem. U kvantitativního jsou informátoři většinou zpovídati jednorázově.

Rozdíl mezi kvalitativně a kvantitativně zaměřenými rozhovory je nejzřetelnější na důrazu, který kladou na osoby se jich účastníci. Kvalitativně laděné rozhovory kladou větší *důraz na informátory*: jejich mínění a názory, umožňují vyjevit to, co dotazovaný požaduje za významné, a to i za cenu pružného situačního odchýlení se od seznamu a pořadí předem připravených otázek. Kvantitativně laděné rozhovory naopak kladou větší *důraz na badatele*: jeho výzkumné otázky a obecně výzkumný záměr a jakékoli odchýlování se od předem připravených otázek je při jejich vedení nejen nevhodné, ale i heuristicky nepřijatelné. Výrazně, často negativně, totiž ovlivní celkový výsledek výzkumu.

Rozhovory, ať už kvalitativní či kvantitativní, je vhodné vždy aplikovat na míru příslušnému terénu a především jeho informátorům a respondentům. Obecně ale platí, že časové limity *půl hodiny* (u *strukturovaných, polostrukturovaných a nestrukturovaných* rozhovorů) či *hodina* (u *skupinových rozhovorů a orálně historických rozhovorů*) představují *ideální maximální dobu*, během které je možné získat většinu požadovaných smysluplných etnografických dat a zúčastněné přitom přespříliš nevytížit.

Jelikož je rozhovor formálnější procedurou než jiné metody etnografického výzkumu, badatel by si měl dobře předem připravit a domluvit jak vhodné místo a čas jeho provádění,

¹⁶⁴ Toušek, Laco: *Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie*, c. d., s. 68–69.

tak nahrávací zařízení. V úvodu rozhovoru by měl jasně vysvětlit cíl svého výzkumu, možnosti anonymizace informátora a explicitní *poučený souhlas* k nahrávání rozhovoru a zodpovědět veškeré jeho potenciální otázky.

Jako základní strategie při vedení rozhovorů se ukazuje zamezení přítomnosti dalších osob, které mohou působit rušivě, ujištění informátorů, že při rozhovoru neexistují „dobré“ ani „špatné“ odpovědi, formulace otázek vlastními slovy (tedy nikoli jejich čtení), ponechávání informátorům dostatečné množství času na formulaci odpovědí (tedy neskákání jim do řeči), pružné přizpůsobování pořadí otázek podle tématu, které informátor zrovna rozvíjí (ale zároveň jeho směřování zpět k tématu, pokud se od něj odchýlí přespráliš), a obecně přizpůsobování se informátorovi ohledně použitého způsobu řeči a neverbální komunikace.¹⁶⁵

Badatel by se měl při rozhovoru vyhýbat pokládání příliš osobních, společensky kontroverzních, problematických a zbytečně složitých otázek, popřípadě otázek, které odvedou pozornost informátora špatným směrem. Během vlastního rozhovoru by se měl také chovat co nejvíce neutrálně, aby nevnesl do odpovědí nějaké předsudky nebo nepřesnosti. Cílem je především vybudování důvěry mezi tazatelem a dotazovaným. V úvodu i závěru rozhovoru je proto dobré hovořit na neutrální konverzační témata, popřípadě témata, která informátora zajímají, tak aby byla celá situace ze společenského hlediska co nejpřirozenější.

Rozhovory by měly začínat (a končit) relativně obecnými a nenáročnými otázkami, přičemž ty pro výzkum skutečně *důležité* je ideální pokládat až po několika minutách rozhovoru, kdy si informátor a respondent na badatele a vedení rozhovoru zvykne. Obvykle bývá doporučován minimální časový interval *deseti* nebo *patnácti minut*.

10. Efekt sociální žádoucnosti

Působení efektu sociální žádoucnosti (a přítomnosti badatele) na formu a obsah etnografických dat získaných metodou *rozhovoru* demonstruje na základě kritického zhodnocení domácí terénní dokumentace pověstí folklorista Jan Luffer:

„V přirozené, nenucené vypravěčské situaci je vyprávění spontánní. Vypravěč se sice přizpůsobuje požadavkům a reakcím svého publika, ale nepodřizuje se autocenzuře.

Jiná situace nastává, když situaci uměle vyvolá cizí člověk, typicky sběratel folkloru nebo dialektu. Informátor se může začít snažit mluvit spisovně, jak dokládá např. záznam hovoru dialektologa Antonína Kašíka, který se informátorky ptá, zda u nich opravdu říkají ‚žlutý‘, a dostane odpověď: ‚Tož my tu pravíme žúlté, ale dyž z nejakým pánem mluvím, tož musím inač.‘

¹⁶⁵ *Tamtéž*, s. 69–70.

Vypravěč také pozměňuje styl vyprávění, aby vyhověl domnělému vkusu sběratele. Jeden z našich nejlepších terénních sběratelů lidové prózy Josef Štefan Kubín uvádí, že jména hrdinů se mění podle posluchače – je-li jím ‚pán‘, mají lidé tendenci je, stejně jako nářeční mluvu, vylepšovat: ‚Ejhle, mezi svými jmenuje bez okolků Vaška, Frantu..., ale před ‚pánem‘ je to již Bohumil, Bohuslav...‘

Jsou-li vyprávění přítomny děti, vypravěč obvykle retušuje pasáže s motivy vyměšování nebo erotiky. Např. jeden Kubínův kladský vypravěč zaobaleně popisuje hrdinův koitus s princeznou: ‚Bylo něco mimochodem (ale sou tu bosí lidi [tj. děti], dál nemožem hovořit) a už mu neutekla, a vostala u něj v samý rozkoši do rána. [...] A dyž ji tu chudinku zas potrápil, až se potila (co to je? – inu, šak sem poudal, že tu sou bosí lidi!)‘¹⁶⁶

Strukturovaný rozhovor

Strukturovaný rozhovor neboli řízený, *standardizovaný* či *formální rozhovor* je formalizovanou metodou etnografického výzkumu, během které má badatel připravenou předem určenou *osnovu* (*scénář* neboli *návod*) jeho vedení, tedy sérii otázek, které informátorům klade v předem připraveném pořadí. Standardizovány a předem připraveny jsou často i možnosti odpovědí informátorů. Ty většinou obsahují variabilní hodnoty vztažitelné k jedné nebo více proměnným, které se vztahují k výzkumné otázce.

Strukturované rozhovory umožňují díky své standardizaci použití při výzkumech, které se tážají po kvantitě nějakého jevu, jejich výsledky totiž mohou být snadno kvantifikovány a poměřovány mezi sebou.

Při vedení strukturovaných rozhovorů je důležité se neustále držet jejich osnovy, tedy zachovávat předem stanovené znění a pořadí kladených otázek, formulovat je *přesně* tak, jak byly badatelem připraveny, stejně jako zachovávat identický kontext jejich kladení, tak aby byla dodržena srovnatelná spolehlivost jejich odpovědí. Více než u jiných typů rozhovorů je při aplikaci strukturovaných rozhovorů nezbytně nutné nejen klást otázky přesně dle připraveného seznamu, ale také co nejpečlivěji zaznamenávat odpovědi informátorů.

Díky své formalizaci mohou být strukturované rozhovory použity i plošně více badateli (tazateli) najednou, či dokonce pokládány pomocí telefonu a dalších technologických zařízení.

Hlavní výhodou metody strukturovaného rozhovoru představuje jeho relativní rychlost a možnost pokrytí velkého množství etnografických dat i terénů zároveň, nevýhodou je určitý odstup od informátorů a velká možnost ovlivnění informátora tazatelem či nevhodně zvolenými otázkami (známého jako *haló efekt*).

Strukturovaný rozhovor je nejvhodnější použít pro sběr „tvrdých“, tedy kvantifikovatelných dat jako jsou počty a frekvence výskytu určitých jevů, nebo již předem

¹⁶⁶ Luffer, Jan: *Katalog českých démonologických pověstí*. Praha: Academia, 2014 (v tisku, upraveno).

definovaných etnografických dat; není naopak vhodný pro tázání se po jejich kulturním a sociálním kontextu.

Přípravenou osnovu rozhovoru (což platí nejen u strukturovaného, ale u všech typů rozhovorů) je vhodné si ještě před jejím užitím vyzkoušet, a to jak etnologové či dalšími odborníky na dané výzkumné téma, kteří mohou posoudit kvalitu, formu a strukturu připravených otázek, tak lidmi, kteří by mohli být potenciálními informátory – ti zase nejlépe posoudí obsahovou stránku otázek.

Polostrukturovaný rozhovor

Polostrukturovaný rozhovor neboli *částečně řízený rozhovor*, *semistrukturovaný rozhovor* či *zaměřovaný rozhovor*, je další často využívanou kvalitativní metodou etnografického výzkumu, možná dokonce tou nejvyužívanější.¹⁶⁷

Představuje totiž jakousi „zlatou střední cestu“ mezi nestrukturovaným a strukturovaným rozhovorem: badatel má při jeho použití připravenou sérii otevřených otázek na určitá specifická témata, které chce informátorovi klást, které ale pokládá v libovolných sekvencích podle přirozeného průběhu rozhovoru. Díky této relativní nenásilnosti a faktu, že na rozdíl od strukturovaného rozhovoru jsou otázky většinou kladeny relativně obecně, je tato metoda mezi etnologové velice oblíbená: přináší totiž na jednu stranu velké množství cenných etnografických dat, především těch týkajících se předem nepředpokládaného kulturního a sociálního kontextu, a zároveň umožňuje udržet pozornost směřující k zodpovězení jejich hlavních výzkumných otázek.

Typický polostrukturovaný rozhovor je veden na předem připravená témata, ke kterým jsou volně přidružené otázky. Jejich pořadí a formulace mohou ale být během rozhovoru dle situace měněny, vysvětlovány, či dokonce – pokud to badatel uzná za vhodné (např. z etických důvodů) – nepokládány, popřípadě mohou být doplněny otázky zcela nové. Právě tato flexibilita a volnost, spojená s jednoduše zvladatelnou mírou organizovanosti a systematickosti, tvoří z polostrukturovaných rozhovorů velice efektivní metodu etnografického výzkumu.

Před započítím polostrukturovaného rozhovoru je nutné si vytvořit jeho *osnovu* neboli *návodný scénář*. Na rozdíl od strukturovaného rozhovoru s konkrétními otázkami by měla ale obsahovat jen seznam hlavních témat a souvisejících otázek, přičemž by si měl badatel jasně vyznačit, které otázky jsou pro jeho účely nejdůležitější, tj. *základní otázky*. Věrohodnost

¹⁶⁷ K detailnímu seznámení s metodou polostrukturovaných rozhovorů, včetně řady souvisejících aspektů, viz metodický text Toušek, Laco: *Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie*, c. d., s. 63–72.

odpovědi na základní otázky testují *dodatečné otázky*, které jsou alternativním zněním otázek na stejná témata, připravenými nejen pro ověření odpovědi, ale i pro případ, kdyby informátor základním otázkám neporozuměl. K rozvíjení témat základních a dodatečných otázek slouží pomocné *zkoumavé (sondážní) otázky* (např. v podobě vět typu „*Mohl byste mi o tom prosím říct něco více?*“),¹⁶⁸ jejichž hlavním účelem je získat více informací na dané téma. Zbytek rozhovoru je pak proložen pro samotná etnografická data nerozhodujícími *jednorázovými otázkami*, které slouží k vybudování vztahu na počátku rozhovoru a jeho ukončení.

Osnova rozhovoru by měla být obecně memorizována a odříkávána spatra, nikoli čtena z papíru či obrazovky počítače; tento postup může totiž negativně ovlivnit vnímání rozhovoru u informátorů. To platí samozřejmě nejen u polostrukturovaných, ale u všech typů rozhovorů.

Nestrukturovaný rozhovor

Nestrukturovaný rozhovor, též nazývaný *neřízený rozhovor*, *etnografický rozhovor*, *volný rozhovor*, *hloubkový rozhovor*, *neformální rozhovor*, *nestandardizovaný* nebo *intenzivní rozhovor*, je kvalitativní metodou sběru etnografických dat, který patří k poměrně často využívaným metodám etnografického terénního výzkumu. Během nestrukturovaného rozhovoru jsou etnografická data dokumentována relativně spontánně; badatel vede rozhovor neformálně v duchu přirozené konverzace. Nemá předem připravené pořadí a formulaci otázek, na které se chce informátora zeptat, resp. se jejich pořadí a formulace přirozeně mění během každého rozhovoru, „tak jak řeč plyne“, a vytváří je až na základě reakcí informátora. Během rozhovoru se badatel řídí pouze obecnou *osnovou* kladení otázek a spíše mlčí, než hovoří; hlavní tíha rozhovoru tak leží na informátorovi.

Nestrukturovaný rozhovor je díky své přirozenosti a nenásilnosti jedním z nejlepších zdrojů kvalitativních etnografických dat. Ideální je jeho použití především v případě zúčastněného pozorování a obecně v situacích, kdy je vzhledem k tématu rozhovoru a charakteru požadovaných etnografických dat vhodné zachovávat co nejpřirozenější situaci. Díky faktu, že témata nestrukturovaného rozhovoru do značné míry vytváří samotný informátor, jde tak o metodu, pomocí které je možné získat vzácná etnografická data vypovídající o skrytých dimenzích kultury, popřípadě její individuální dimenzi u konkrétních informátorů.

¹⁶⁸ K zkoumavým/sondážním otázkám a sondování obecně podrobněji viz *Tamtéž*, s. 70–72, který definuje sedm základních strategií *tichého sondování*, *sondování ozvěnou*, *povzbuzujícího sondování*, *rozvíjejícího sondování*, *sondování opisem*, *direktivního sondování* a *sondování návnadou*.

Hlavní nevýhodou nestrukturovaného rozhvoru je jeho značná časová náročnost způsobená jak jeho volným vedením, tak absencí předem připravených otázek, kvůli čemuž může informátor odvádět řeč od témat zajímavých pro výzkumníka prakticky neustále.

Skupinový rozhovor

neboli *hromadný rozhovor*, *zaměřovaný skupinový rozhovor*, *zaměřovaná diskuse*, *skupinová diskuse*, *zaměřovaná skupina* či *ohnisková skupina*¹⁶⁹ je často používanou metodou etnografického výzkumu s více účastníky. Tato forma rozhvoru má formu jakési debaty, ve které na sebe badatel bere úlohu moderátora diskuze několika účastníků z řad informátorů (které je vzhledem k jejich relativně pasivní úloze vhodnější označovat za *respondenty*). Obvyklý počet respondentů je poměrně malý, nejčastěji čtyři až osm; větší počet je již obtížně zvladatelný. Typická délka skupinového rozhvoru, která je únosná jak pro jeho moderátora, tak především jeho respondenty, bývá maximálně hodina.

Skupinový rozhovor je podobně jako jiné typy rozhvorů veden dle předem připravené *osnovy* a *zaměřen* na určité detailní, přesně definované téma, které je jeho účastníky probíráno po všech stránkách za vydatné pomoci moderátora. Vhodné je proto jeho použití např. pro dokumentaci dílčích etnografických fenoménů, jako jsou folklorní texty, které jsou pro respondenty relativně snadno objektivizované; velice se osvědčuje při komunikaci s větším množstvím klíčových informátorů, např. lokálních expertů, či jako metoda pro testování potenciálních témat pro budoucí rozhvory či dotazníková šetření v daném terénu.¹⁷⁰ Při skupinové diskuzi je kladen důraz i na skupinovou dynamiku, tedy interakce uvnitř skupiny (jejíž členové mohou např. své výpovědi navzájem revidovat) a společné vytváření konsenzu o formě a především významu diskutovaných etnografických dat.

Obr. 5

Anna Pilařová při skupinovém rozhvoru s informátory z mužského pěveckého (?) sboru, Milotice (okr. Hodonín), 2012, foto H. Vokřínková. Zpráva z Terénního výzkumu II –

¹⁶⁹ Někteří badatelé rozlišují *zaměřovaný skupinový rozhovor* (*focus group interview*) od vlastního *skupinového rozhvoru*, kterého se simultánně účastní větší množství informátorů a obvykle je zaměřen na nějaké obecnější téma, či na několik témat dílčích; z metodických důvodů je v této práci na tuto distinkci vědomě rezignováno. Hendl, Jan: *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*, c. d., s. 182–186. K detailnímu seznámení s metodou zaměřovaných skupin viz metodický text Toušek, Laco: *Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie*, c. d., s. 73–83.

¹⁷⁰ *Tamtéž*, s. 74.

Hlavní výhodou skupinového rozhovoru je možnost získání *velkého množství* etnografických dat od velkého počtu respondentů v relativně krátkém čase. Vedle dotazníkové metody jde tak o jednu z „nejplošnějších“ metod etnografického výzkumu. Data dokumentovaná skupinovou diskuzí jsou navíc simultánně *triangulována*, tedy potvrzována ze strany ostatních účastníků diskuze, popřípadě doplňována, rozvíjena či negována, což jednak zvyšuje jejich validitu, jednak badateli usnadňuje jejich následnou analýzu. Přináší s sebou i unikátní možnost sledovat kolektivní vyjednávání *významu* etnografických dat, které badateli často výrazně usnadní zodpovězení jeho výzkumné otázky. Jeho účastníci se během něj navíc chovají (nebo spíše konstruují významy) jako příslušníci skupiny než jako jednotlivci, což je pro etnologa, který se zabývá kolektivními jevy, často zajímavé.

Nevýhodou skupinového rozhovoru je jeho obtížná organizace (badatel musí sehnat a časově sladit dostatečné množství informátorů a přemluvit je k jeho provedení), realizace (badatel má často jen malou kontrolu nad tím, jak se diskuze vyvíjí); informátoři při něm navíc nejsou anonymizováni a tak se mohou před jinými lidmi obávat hovořit o určitých choulostivých tématech, a v neposlední řadě i jeho poměrně náročný záznam a přepis.

Orální historie

Orální historie a výzkum životních příběhů představuje širokou oblast specifického vedení relativně nestrukturovaných narativních rozhovorů, během kterých je informátor vyzván k vyprávění individuálních vzpomínek a vlastního komentáře na určité historické téma, se kterým má osobní zkušenost, popřípadě celého svého životního příběhu.

Orální historie představuje kvalitativní metodický postup, který se spíše než na objektivizovaná etnografická data soustřeďuje na jejich aktérskou, emickou interpretaci ze strany informátorů, a proto přináší celou řadu zajímavých údajů především o individuálním kontextu etnografických dat. Podrobné informace o provádění oral historického výzkumu přináší návazná příručka *Biografická metoda a metoda orální historie. Na příkladu výzkumu každodenního života v socialismu z pera etnoložky Jany Noskové*.¹⁷¹

Obr. 2

¹⁷¹ Nosková, Jana: *Biografická metoda a metoda orální historie. Na příkladu výzkumu každodenního života v socialismu*. Brno: EÚ AV ČR, 2014.

Klára Katolická a Melánia Chobotová při použití metody orální historie v rámci výzkumu královniček v minulosti, Velká Bíteš (okr. Žďár nad Sázavou), 2012, foto L. Schandlová. Zpráva z Terénního výzkumu II – Královničky na Velkobítešsku, 2012, archiv ÚEE FF MU, sign. 221, inv. č. 18.

Dotazníky

Dotazníky představují pravděpodobně nejvyužívanější výzkumnou metodu domácí etnologie 20. století. Dotazníky jsou v podstatě svébytnou materializovanou verzí strukturovaného rozhovoru, kdy jsou jednotlivé otázky formulovány písemnou formou za účelem jejich distribuce většímu počtu informátorů.¹⁷² Dotazníky jsou většinou vyplňovány samotnými informátory bez asistence ze strany badatele; proto musí být připraveny velice pečlivě kvůli jejich potenciální dezinterpretaci, někdy jsou však vyplňovány i s pomocí výzkumníka či jeho asistenta.

Hlavní výhodou dotazníků je možnost zachycení velkého počtu informátorů a tím i etnografických dat, nevýhodou je jejich relativně komplikovaná příprava a především hledání optimálních sítí jejich distribuce. Určitým handicapem dotazníků je také malá možnost ovlivnění jejich vyplňování, při kterém může velice často dojít k špatnému pochopení či cílenému uvádění mylných informací ze strany informátora.

Tradiční sítí šíření dotazníků etnografických výzkumů je síť dopisovatelů České národopisné společnosti, používaná již od 30. let 20. století, která umožňuje jejich distribuci semikvalifikovaným badatelům a lokálním znalcům v různých etnografických terénech.

Vedle *tištěných dotazníků*, šířených badatelem poštou či osobní roznáškou, je v poslední době stále častěji používáno dotazování pomocí *internetu*, především pomocí elektronické pošty (e-mailu), sociálních sítí jako je Facebook, či specializovaných webových stránek k tomu určených, jako jsou např. komerční servery www.vyplnto.cz nebo www.dotazniky.cz.

¹⁷² K dotazníkové metodě přehledně Bernard, Harvey R.: *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches*, c. d., s. 251–298.

Tabulka 9. Metody etnografického výzkumu

Pozorování
Systematické pozorování Zúčastněné pozorování
Rozhovory
Strukturovaný rozhovor Polostrukturovaný rozhovor Nestrukturovaný rozhovor Skupinový rozhovor Orální historie
Dotazníky
Tištěné dotazníky Internetové dotazníky

11. Citlivá aplikace výzkumných metod

Při etnografickém výzkumu se může velice často ukázat, že metody a techniky zvolené badatelem neodpovídají reálným požadavkům daného terénu. S nadhledem o tom píše (tehdy) studentský výzkumník Petr Prokopík z Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, který na konci 90. let 20. století prováděl etnografický výzkum v romské osadě na Slovensku:

„Ono se lehko řekne ‚systematický terénní výzkum‘ ... V romské osadě Svinia jsem zatím strávil něco přes šest týdnů a pokud mám o nějakých metodách a technikách vůbec mluvit, pak musím říct, že jediné metody a techniky, kterým jsem se podle svých představ systematicky věnoval, byly metody a techniky jak terénní výzkum přežít. Přesto se již teď znovu nesmírně těším na to, až se budu opět systematicky (a opět neúspěšně) snažit dozvědět se třeba to, kdy na louce dozrávají hrušky...

[...]

Pro kladení otázek se snažím využívat vhodné příležitosti. Nerad začínám hovor na citlivé téma, o kterém si nejsem jist, zdali mé přátele informátory neurazí.

[...]

Množství otázek a nesrovnalostí začne po [...] rozhovoru vždy narůstat geometrickou řadou. Uvědomil jsem si, že je důležité nepropadnout panice a nezačít na základě takto kusých a kdo ví čím vším ovlivňovaných informací rychle vymýšlet hned nějakou tu teorii. Je třeba být trpělivý a dále zúčastněně pozorovat s pevnou vírou, že jednou se ta hrozivá směs informací a otázek začne pomalu vyjasňovat.

Jedna z hlavních otázek, na kterou se snažím najít odpověď nejintenzivněji, je ta, jakou roli v tom všem vlastně hraji já.

[...]

Díky všem těmto zkušenostem jsem si uvědomil, že pro ‚práci v terénu‘ je alespoň z počátku hlavní schopnost improvizace, umění využít nabízené příležitosti, trpělivost a veselá mysl.

Při svém pobytu v osadě proto zatím nechodím za nikým určitým s žádným konkrétním tématem, o kterém se chci bavit. Raději se snažím využívat co nejpřirozeněji příležitostí, které se mi naskýtají. O tom, že bych v osadě rozhodil nějaký ten dotazník, jsem ani neuvažoval.¹⁷³

¹⁷³ Prokopík, Petr: „Metody a techniky“ terénního výzkumu v romské osadě Svinia. CČKSA 2, 1999, s. 124–127.

Techniky etnografického výzkumu

Při aplikaci metod etnografického výzkumu, který je primárně empirické povahy, jsou etnografická data registrována pomocí lidských smyslů – především zraku a sluchu. Kvůli jejich fyzickým limitům jsou při výzkumu používány i technologické extenze a média vytvářející záznamy dat těmito smysly registrovatelných (např. fotografie, film či zvukové nahrávky). Vedle těchto pro výzkum primárních smyslů jsou občas zapojovány i další – jistě si dovedeme představit situace využití chuti (výzkum lidové stravy) či hmatu (výzkum textilu a materiální kultury).

Technikami etnografického výzkumu rozumíme konkrétní detailní postupy při aplikaci výzkumných metod, včetně používání nejrůznějších pomůcek a technologických zařízení. K nejčastěji využívaným technikám etnografického výzkumu patří *manuální techniky*, jako jsou *terénní poznámky*, *terénní deník*, *kresby*, *měření* (např. délky, váhy či doby trvání určitých etnografických dat) a *statistika* (technika pracující s daty získanými měřeními přinášející informace o hodnotách jako jsou průměr, medián či modus), a *technologizované techniky*, jako je *audio záznam*, *fotografie*, *audiovizuální záznam* a *GPS lokalizace*.

Tato kapitola se stručně zabývá především obecnějšími praktickými aspekty některých z nich. Detailnější informace jsou k dispozici ve specializovaných metodických příručkách uvedených v seznamu doporučené literatury v závěru tohoto textu.

Základní metodický požadavek při používání technik etnografického výzkumu je shodný s tím doporučovaným již při aplikaci výzkumných metod: jejich *pluralita*. Kombinace výzkumných technik, např. nahrávání rozhovorů na diktafon a terénních poznámek, totiž výrazně zvyšuje přesnost a kvalitu dokumentovaných etnografických dat, včetně jejich kontextu.

Obr. 3

Královničky v roce 1958, předmět výzkumu zachyceného na předchozí fotografii. Městské muzeum ve Velké Bíteši.

Terénní poznámky prováděné perem nebo tužkou na papír do poznámkového bloku jsou po desetiletí osvědčenou technikou etnografického výzkumu; není vhodné je brát na lehkou váhu ani v éře digitálních fotoaparátů, videokamer a diktafonů. Ručně psané poznámky sice díky omezením způsobeným lidským faktorem nedovedou zachytit veškerá relevantní etnografická data přímo na místě (nemluvě o jejich kontextu), na druhou stranu ale nejsou spojeny s nutností dobíjení baterií či pravděpodobností jejich technického selhání nebo mechanického poškození. Jakkoli triviálně to zní, i těm nejzkušenějším etnologům se častěji než je vhodné stává, že si zapomenou dobít baterie, vzít si náhradní, nebo až v terénu (tedy *pozdě*) zjistí, že na místě absentuje zdroj elektrického proudu.

Terénní poznámky si vytváří každý badatel podle způsobu, jaký mu vyhovuje: jejich forma sahá od *náčrtových poznámek* rychle zapisovaných přímo během manifestace etnografických dat (např. poznámky o hlavních bodech vyprávění při poslechu ústně vyprávěné pověsti) přes *řádné terénní poznámky* zapsané bezprostředně po skončení této manifestace (přepis struktury a obsahu pověsti, vytvořený po rozloučení se s vypravěčem) a *paměťové poznámky* obsahující badatelovy dodatečné vzpomínky a reflexe (doplňující údaje o vypravěči a atmosféře vypravěčské situace, které si badatel uvědomil až později), až k obsáhlejší *poznámkovým složkám* obsahujícím všechny tyto formy poznámek najednou.¹⁷⁴

Z praktických důvodů je vhodné i třídění poznámek dle povahy dokumentovaných etnografických dat. Obvyklé bývá jejich dělení na *vlastní etnografická data* (např. text vyprávěné pověsti) a jejich *pasportizaci* neboli *dokumentaci*, čili *atribuční data* vypovídající o jejich charakteristikách (např. údaje o jejím vypravěči či vypravěčské situaci).

Hlavní výhodou terénních poznámek je fakt jejich *přímého kontextuálního vytváření badatelem*. Zapisovat si detaily o etnografických datech v chronologickém sledu znamená o nich zároveň uvažovat. Terénní poznámky jsou tak často prvním stupněm jejich analýzy a někdy i interpretace. Moment jejich zapsání v okamžiku registrace etnografických dat také často umožní daleko citlivější zachycení jejich kontextu než při použití audiovizuálních metod záznamu.

Z tohoto důvodu je vhodné si pořizovat poznámky co nejdříve, kdy je to možné, ideálně během či bezprostředně po registraci příslušných etnografických dat (většina badatelů

¹⁷⁴ K realizaci, typologii a provádění terénních poznámek s použitím zahraniční literatury souhrnně viz Soukup, Václav: *Antropologie. Teorie člověka a kultury*, c. d., s. 281–282.

doporučuje jako maximální časový limit 24 hodin; mnoho etnologů si pak ve chvílích klidu poznámky ještě doplňuje a organizuje).¹⁷⁵

Fotografie, audiozáznamy a videozáznamy jsou tradičními technikami používanými při etnografických výzkumech od počátku 20. století. V současnosti díky levným nahrávacím zařízením jako jsou digitální fotoaparáty, diktafony a videokamery, které navíc často tvoří součást multifunkčních zařízení typu mobilních telefonů, jde o techniky možná nejpoužívanější.¹⁷⁶ Při používání fotografií, audiozáznamů a videozáznamů je, možná ještě více než u použití jiných výzkumných technik, ve věku častého zneužívání odposlechů nutné získání *důvěry informátorů* spojené s ujištěním, že jejich data nebudou žádným způsobem zneužita, nejlépe v podobě *poučeného souhlasu*.

Hlavní výhodou fotografií, audiozáznamů a videozáznamů je jejich *rychlost, komplexnost a spolehlivost*. Badatel pomocí nich získá okamžitě dostupná, přehledná a detailní etnografická data, která by pomocí poznámek mohl jen obtížně zachytit.

Při aplikaci některých výzkumných metod, např. nestrukturovaného rozhovoru, je navíc psaní poznámek spíše rušivým prvkem. Důležité si je ale uvědomit, že stejně rušivě působí na značné množství informátorů přítomnost nahrávacího zařízení (nejrušivější efekt má na většinu informátorů videozáznam a fotografie; audionahrávací zařízení nebývá zdaleka tak rušivé). Někteří badatelé proto doporučují používání technologických dokumentačních a nahrávacích zařízení v pozdějších časových fázích výzkumu, až si informátoři na přítomnost badatele zvyknou, ideálně poté, co už s nimi byly provedeny rozhovory jen za použití terénních poznámek (nebo dokonce bez nich). Obecně také platí, že daleko méně rušivě než diktafon, fotoaparát či kamera působí na mnoho informátorů mobilní telefon, především při audio nahrávání. Koneckonců, většina dnešních lidí je zvyklá mít jej položený na stole nebo ve své blízkosti prakticky neustále. Kvalitu technické dokumentace etnografických dat také výrazně zvýší, když dané nahrávací zařízení používá pomocník badatele (nebo další badatel), díky čemuž se pak výzkumník může plně věnovat rozhovoru s informátorem či registraci daného kontextu.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Podrobný návod k provádění terénních poznámek přináší publikace Emerson, Robert M. – Fretz, Rachel I. – Shaw, Linda L.: *Writing Ethnographic Fieldnotes*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 2011; stručně a prakticky viz Bernard, Harvey R.: *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*, c. d., s. 387–412; a Týž: *Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches*, c. d., s. 344–359.

¹⁷⁶ K technice nahrávání viz *Tamtéž*, s. 194–197.

¹⁷⁷ Fleischhauer, Carl: *Sound Recording and Still Photography in the Field*. In: Dorson, Richard M. (ed.): *Handbook of American Folklore*. Bloomington: Indiana University Press, 1983, s. 385–386.

Badatel by měl také počítat s časově poměrně náročným přepisováním záznamů, především těch zvukové povahy. I v případě, že je použito pouze částečné přepisování obsahově relevantních částí rozhovoru, trvá přepis minimálně dvakrát tak dlouho jako samotná nahrávka. Pro případ folkloristických záznamů je doporučováno přepisu hodinové nahrávky věnovat pět až patnáct hodin.¹⁷⁸

Používání nahrávacích zařízení s sebou také přináší nutnost větší pozornosti etickým následkům výzkumu. Díky jejich extenzivitě totiž zachycují velké množství informací bez jejich předchozí selekce, přičemž mnohé z nich mohou být informátory považované za důvěrné či citlivé.

Obr 1

Lenka Schandlová při rozhovoru s informátorkou při strojení královniček, Velká Bíteš (okr. Žďár nad Sázavou), 2012, foto M. Chobotová. Zpráva z Terénního výzkumu II – Královničky na Velkobítešsku, 2012, archiv ÚEE FF MU, sign. 221, inv. č. 18.

Výzkumný deník neboli *terénní deník* není klasickou technikou etnografického výzkumu. Jde spíše o *organizační prostor*, do kterého si badatel zaznamenává veškerá získaná etnografická data, které doplňuje *pasportizací* neboli *dokumentací*, tedy veškerými relevantními údaji o jejich získání – jejich popisem a údaji, kde, kdy a od koho je získal.¹⁷⁹

Výzkumný deník má většinou podobu adresáře souborů v přenosném počítači či jiném mobilním zařízení badatele; praktická je ale i jeho tradiční písemná forma.

Pečlivé vedení výzkumného deníku je zároveň *reflexivním procesem*, který výrazně usnadňuje analýzu a interpretaci získaných etnografických dat a je podkladem pro vypracování výstupu z výzkumu.

Tabulka 10. Techniky etnografického výzkumu

Manuální techniky
Terénní poznámky
Výzkumný deník
Kresby
Měření
Statistika
Technologizované techniky

¹⁷⁸ Toelken, Barre: *The Dynamics of Folklore*, c. d., s. 304.

¹⁷⁹ Příklad pasportizovaných dat získaných pomocí technik audiozáznamu a terénních poznámek v rámci aplikace metody polostrukturovaného rozhovoru podává Příloha č. 3.

Audio záznam Fotografie Audiovizuální záznam GPS lokalizace
--

12. Intuitivní výzkumná strategie a autoetnografie

Při etnografickém výzkumu se může snadno ukázat, že metody a techniky zvolené na počátku badatelem neodpovídají reálným požadavkům daného terénu. V následující ukázce mladý terénní badatel vynalézá svoji vlastní metodu dokumentace pověstí a navíc zjišťuje, že může na dané téma provádět autoetnografii:

„O pár let později jsem si při sběru pověstí v dalších okolních vesnicích již počínal rafinovaněji. Především jsem se ptal spíš na historii než na pověsti. Pochopil jsem, že většina lidí nemá zájem pamatovat si vybájené historicky a že pravé pověsti vypráví jedině tehdy, když jim přinejmenším zčásti věří. V jednu chvíli jsem si uvědomil, že vlastně číhám na vypravěčův omyl.

[...]

To, že jsem pochopil, že pověsti nejsou mrtvé, ale žijí mezi námi stále, mělo jeden zajímavý důsledek. Zjistil jsem, že i já jsem ‚přenašečem‘ pověstí, neboť jsem mnohé z nich už vyprávěl svým kamarádům. Kromě toho jsem mohl od nynějška sbírat pověsti ve své hlavě. Stačilo putovat vzpomínkami a uvažovat nad tím, jestli jsem někdy neslyšel nějaké takové vyprávění, které bych nyní mohl označit jako pověst.

Nikoliv devadesátiletá stařenka v zapadlé podhorské visce, já sám jsem se stal objektem exkluzivního folkloristického výzkumu. Sám sebe jsem překvapil, kolik pověstí znám. Častokrát jsem si totiž myslel, že už jsem všechny své pověsti vyčerpал, a tu po delší době se zas nějaká vzpomínka vynořila a já mohl zvolat: Ecce fabula.“¹⁸⁰

Stěžejní etnografické výzkumy

Představení stěžejních etnografických výzkumů historicky realizovaných v terénu dnešní České republiky je v rámci omezeného prostoru této kapitoly poměrně obtížným úkolem. Jelikož je etnografický výzkum inherentně spojen s etnologickou disciplínou jako takovou, téměř každá studie provedená tímto typem výzkumu výrazně přispěla k prohloubení jeho metod, technik, a především témat. Následující text je proto vysoce selektivním výběrem některých prací, které se jeví jako zásadní vzhledem k jejich tématu a vazbě na proměny metodologického uchopování etnografických dat a etnografického terénu za téměř dvě století existence domácí etnologie. Výběr je z prostorových důvodů účelově výrazně omezen na *knižní monografie* publikované přibližně do roku 1989, přičemž je nutné si uvědomit fakt, že ty nejzásadnější informace o etnografických datech z terénních výzkumů lze stejně často – a možná i častěji – nalézt v časopiseckých studiích a materiálech, velkou část z nich pak v nepublikovaných textech uložených v archivech, knihovnách a muzeích.¹⁸¹

¹⁸⁰ Votruba, Adam: *Jak jsem sbíral pověsti a jiné pověsti*, c. d., s. 12–13.

¹⁸¹ Následující stručný přehled dobových proměn etnografického terénního výzkumu je zaměřen pouze na prostor českých zemí, oborově pak do značné míry na bádání v oblasti folkloristiky, která v provádění terénních výzkumů představovala zakladatelskou a do jisté míry i metodologicky nejpropracovanější subdisciplínu evropské etnologie. Chronologicky popisuje zásadní terénní výstupy z etnografických terénních výzkumů od

Domácí zájem o etnografický terén začíná, pomineme-li osvícenský sociálně-filozofický zájem o etnografická témata, podobně jako jinde ve střední Evropě v období literárního romantismu počátku 19. století, kdy do terénu pod vlivem herderiánských myšlenek vyražejí první sběratelé folkloru, sbírající většinou s ryze estetickým, uměleckým záměrem a politickou, národně-buditelskou motivací. Tito první sběratelé v terénu pracují ještě relativně nereflakovaně a intuitivně a většinou s výraznou pomocí korespondenčních pomocníků. Tematicky se zprvu jedná o sběr lidových písní, využívaných sekundárně i k literární ohlasové tvorbě (např. František Ladislav Čelakovský (1799–1852) a jeho *Slovanské národní písně*. Praha 1822–1827),¹⁸² v polovině 19. století se pak zájem domácích sběratelů obrací i k dalším folklorním žánrům, především pohádce. Práce Karla Jaromíra Erbena (1811–1870), v první řadě *Písně národní v Čechách* (Praha 1842–1845)¹⁸³ a jejich revidované vydání, *Prostonárodní české písně a říkadla* (Praha 1864),¹⁸⁴ již můžeme označit za průkopnické nejen v oblasti terénního sběru, ale i systematictější dokumentace, pasportizace a klasifikace nasbíraných etnografických dat, včetně prvních mezinárodních komparací (*Sto prostonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních*. Praha 1865).¹⁸⁵ Generaci Karla Jaromíra Erbena vedle vstupu do terénu charakterizuje i první explicitní aplikace etnologických teorií na nasbíraný materiál, v její době především grimmovské mytologické školy. Vedle Erbena je v této souvislosti nutné zmínit nejpilnějšího dobového terénního pracovníka Václava Krolmuse (1790–1861), který se vedle dokumentace celé řady etnologických a archeologických témat jako první u nás věnoval výzkumu zvykosloví (*Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy ohledem na bájesloví česko-*

počátku 19. století až do druhé poloviny 20. století, kdy byly definitivně precizovány jejich metody a techniky; k historicko-kontextuálnímu hodnocení novějších studií totiž chybí dle názoru autora ještě dostatečný časový odstup. Kritičtější laděnou alternativu k dějinám domácích etnografických výzkumů, nazíranou z částečně anachronického úhlu pohledu současných sociálních věd, představuje studie antropologa Josefa Kanderta *Etnografické výzkumné techniky v českých zemích a důsledky jejich používání* (Kandert, Josef: *Etnografické výzkumné techniky v českých zemích a důsledky jejich používání*. LM/UP 15, 2005, s. 33–51), která periodizuje vývoj pojetí etnografického výzkumu od 70. let 19. století do současnosti na čtyři základní období, definovaná především na základě dichotomie „amatérských“ a „profesionálních“ etnografů – 1. *Období amatérských, byť poučených, etnografů* (cca 1870 – cca 1914); 2. *Období, v němž působilo několik profesionálních etnografů, kteří museli řídit množství amatérských etnografů* (cca 1914 – cca 1946); 3. *Období profesionálních etnografů, v němž význam amatérských etnografů ustupoval do pozadí* (cca 1946 – cca 1990); a 4. *Období profesionálních etnografů, v němž význam amatérských etnografů skoro mizí* (cca 1990 –), ve kterých se snaží vysledovat čtyři problémové okruhy (1. *Názory na účel výzkumu*; 2. *Techniky výzkumu*; 3. *Názory na charakteristiky (vlastnosti) informátorů*; 4. *Typy (tématické okruhy) etnografických dat získaných při výzkumech*).

¹⁸² Čelakovský, Josef Ladislav: *Slovanské národní písně*. Praha: I. L. Kober, 1822–1827.

¹⁸³ Erben, Karel Jaromír: *Písně národní v Čechách*. Praha: J. Pospíšil, 1842–1845.

¹⁸⁴ Týž: *Prostonárodní české písně a říkadla*. Praha: J. Pospíšil, 1864.

¹⁸⁵ Týž: *Sto prostonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních. Čítanka slovanská s vysvětlením slov*. Praha: I. L. Kober, 1865.

slovanské. Praha 1845–1847)¹⁸⁶ a německy píšícího mytologického badatele Josefa Virgila Grohmana (1831–1919), autora dvojice na svou dobu velice precizních sbírek ústní slovesnosti a lidové víry a obyčejové tradice (*Sagen-Buch von Böhmen und Mähren, erster Theil: Sagen aus Böhmen*, 1863; *Aberglauben und Gebräuche aus Böhmen und Mähren, I. Band*, 1864),¹⁸⁷ kterého můžeme zároveň považovat za jednoho z prvních badatelů zajímajících se o tradiční lidovou kulturu jiných etnik (v jeho případě českého) – věc v národopisných studiích až do poloviny 20. století poměrně nevídaná. Především Grohmannovy sbírky představují jedny z vědecky nejspolehlivějších terénních záznamů domácí folklorní tradice 19. století; českou folkloristikou byly ale pro svůj německý původ dlouhodobě ignorovány až do konce 20. století.¹⁸⁸ Etnografický sběr těchto průkopnických badatelů probíhal většinou bez vlastního dlouhodobého vstupu do terénu, především za vydatné pomoci četných spolupracovníků, kteří jim dodávali data nejčastěji korespondenční formou. Nejvýraznější výjimky představuje výše zmíněný Erben, vytrvalý terénní pracovník Krolmus a spisovatelka Božena Němcová (1820–1862), jejíž práce vykazují na svou dobu kritický přístup ke sběru a studiu lidových pohádek (*Národní báchorky a pověsti*. Praha 1845–1847)¹⁸⁹ a která ve svých obrázcích z cest (především ze Slovenska a Chodska) přinesla jako jedna z prvních i synkretický popis mnoha stránek lidového života, především zvykosloví, lidového oděvu a dokonce i sociálních podmínek, včetně vztahů mezi rurální a urbánní populací. Díla všech těchto autorů prozrazují dovedné využití metody systematického pozorování.¹⁹⁰

Obr 13

Zápis písní Františka Sušila (1804–1868) z Lukova u Moravských Budějovic. MZA v Brně, G 10, inv. č. 548, kart. 588.

¹⁸⁶ Krolmus, Václav: *Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy ohledem na bájesloví česko-slovanské*. Praha: Karel Wetterl, 1845–1846.

¹⁸⁷ Grohmann, Josef V.: *Sagen-Buch von Böhmen und Mähren, erster Theil: Sagen aus Böhmen*. Prag: J. G. Calve, 1863; Týž: *Aberglauben und Gebräuche aus Böhmen und Mähren, I. Band*. Prag: J. G. Calve, 1864.

¹⁸⁸ Systematičtější pozornost věnovala Grohmannovi až folkloristka Dagmar Klímová (1926–2012), která jej rehabilitovala jako jednoho ze zakladatelů české slovesné folkloristiky; česky vyšly Grohmannovy sbírky téměř sto padesát let od jejich prvního německého vydání. Grohmann, Josef V.: *Pověsti z Čech*, c. d.; Týž: *Pověry a obyčeje v Čechách a na Moravě*, c. d.

¹⁸⁹ Němcová, Božena: *Národní báchorky a pověsti*. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1845–1847.

¹⁹⁰ Týž: *Slovenské pohádky; Z Uher, Zpomínky z cesty po Uhřích; Kraje a lesy ve Zvolinsku*. Praha – Litomyšl: Antonín Augusta, 1863; Týž: *Obrázek vesnický; Dlouhá noc; Selská svatba v okolí Domažlickém; Obrázky z okolí Domažlického a jiné; drobné kresby Boženy Němcové*. Praha: I. L. Kober, 1875.

Další mezníky v etnografickém výzkumu představují rozsáhlé sběratelské dílo Erbenova moravského souputníka, kněze a teologa Františka Sušila (1804–1868), které vydal ve třech samostatných sbírkách: *Moravské národní písně* (Brno 1835), *Moravské národní písně. Sbíрка nová* (Brno 1840) a *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými* (Brno 1853–1859),¹⁹¹ a nejvýznamnější dobová moravská sbírka prozaického folkloru z roku 1854 *Moravské národní pohádky a pověsti z okolí rožnovského* Beneše Methoda Kuldy (1820–1903),¹⁹² kterou charakterizuje rozpor věrného terénního zápisu etnografických dat a konzervativní ediční praxe, kdy byla z estetických a morálně-náboženských důvodů vyřazena téměř polovina dokumentovaných textů, a zbylé výrazně esteticky upraveny.

Významné jsou tematicky širší práce moravského sběratele lidových tradic, dialektologa Františka Bartoše (1837–1906), především *Nové národní písně moravské* (1882), *Národní písně moravské nově nasbírané* (1899) a *Národní písně moravské* (1900–1901),¹⁹³ který pro své spolupracovníky intuitivně rozpracoval nejen postupy sběru v terénu, ale jako jeden z prvních si všiml i nových, dnes tradičních témat výzkumu: vedle zvykoslovných praktik, zkoumaných již Krolmusem, např. vlivu nářečí a lidových technologií, a může být proto považován za domácího průkopníka snahy obsáhnout etnografický terén v celé jeho šíři. Největší kontakt s etnografickým terénem představují Bartošovy práce věnované lidovému zvykosloví a folkloru, jako jsou díla *Naše děti. Jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poesie, zábavy, hry i společné práce* (1888)¹⁹⁴ a *Moravská svatba* (1892).¹⁹⁵ Nástup modernějšího syntetičtějšího pojetí etnografické terénní práce představují pak jeho díla *Lid a národ* (Velké Meziříčí 1883–1885),¹⁹⁶ *Moravský lid* (1892),¹⁹⁷ a *Deset rozprav lidopisných* (1906),¹⁹⁸ která jsou mnohostranným popisem oblastí na moravsko-slovenském pomezí, ve kterých si jako jeden z prvních všimá i problematiky typů vsí a lidové architektury, lidového oděvu, právních obyčejů a lidové psychologie, a je tak průkopníkem jakéhosi „protoemického“ pohledu na etnografická data.

¹⁹¹ Sušil, František: *Moravské národní písně*. Brno: Vytisštěny u Jozefa Jiřího Traszlera, 1835; Týž: *Moravské národní písně. Sbíрка nová*. Brno: Tiskem vdovy Rudolfa Rohrera, 1840; Týž: *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*. Brno: Karel Winiker, 1860.

¹⁹² Kulda, Beneš Method: *Moravské národní pohádky a pověsti z okolí rožnovského*. Brno: R. Rohrer, 1854.

¹⁹³ Bartoš, František: *Nové národní písně moravské s nápěvy do textu vřaděnými*. Brno: K. Winiker, 1882; Týž: *Národní písně moravské nově nasbírané*. Praha: ČAVSU, 1899; Týž: *Národní písně moravské*. Praha: ČAVSU, 1901.

¹⁹⁴ Týž: *Naše děti. Jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poesie, zábavy, hry i společné práce*. Praha: J. Otto, 1899.

¹⁹⁵ Týž: *Moravská svatba*. Praha: F. Šimáček, 1892.

¹⁹⁶ Týž: *Lid a národ. Sebrané rozpravy národopisné a literární Františka Bartoše. Svazek první*. Velké Meziříčí: J. F. Šásek, 1883; Týž: *Lid a národ. Sebrané rozpravy národopisné a literární Františka Bartoše. Svazek druhý*. Velké Meziříčí: J. F. Šásek, 1885.

¹⁹⁷ Týž: *Moravský lid. Sebrané rozpravy z oboru moravské lidovědy*. Telč: Emil Šolc, 1892.

¹⁹⁸ Týž: *Deset rozprav lidopisných*. Olomouc: Promberger, 1906.

Prvním rozsáhlým skupinovým a metodicky vedeným etnografickým sběrem v období před Národopisnou výstavou československou byla sběratelská akce akademického literárního a řečnického spolku Slavia, jehož výsledky byly publikovány v díle *Národní písně, pohádky, pověsti, říkadla, obyčeje všeobecné a zejména právní* (1873–1874),¹⁹⁹ včetně sborníků věnovaných pouze lidové písni (*Národní písně, pohádky, pověsti, říkadla, obyčeje všeobecné a zejména právní. Řady druhé oddělení I. Národní písně*. Praha 1877)²⁰⁰ a próze (*Národní písně, pohádky, pověsti, říkadla, obyčeje všeobecné a zejména právní. Řady druhé oddělení II., Národní pohádky a pověsti*. Praha 1878).²⁰¹ Dále vyšly i publikace věnované dětskému folkloru a koledám, přičemž kritický výbor z těchto sběrů vydal folklorista Karel Dvořák pod názvem *Pohádky a pověsti našeho lidu* až v roce 1984.²⁰² Sběry spolku Slavia představují díky metodologické přípravě předních dobových odborníků významný mezník v pořádání skupinových výzkumů za účasti většího počtu badatelů (a více než čtyř stovek terénních dokumentátorů). Péči spolku Slavia byla v roce 1870 vydána první (a na dlouhou dobu jediná) metodická příručka etnografického terénního sběru s názvem *Navedení ke sbírání pohádek, pověstí, písní, a říkadel, pak obyčejů všeobecných a zejména právních mezi lidem českým*, která se v roce 1879 dočkala druhého, rozšířeného vydání.²⁰³

Pozdějším podobně koncipovaným výzkumným projektem byla rozsáhlá „wollmanovská dokumentační akce“, iniciovaná ve třicátých letech slavistou a literárním vědcem Frankem Wollmanem (1888–1969). Akce byla teritoriálně zaměřená na Moravu, Slezsko a Slovensko; do dnešní doby se však dochoval jen cenný slovenský materiál a nepatrná část slezských sběrů (vydaných až v roce 1984 folkloristou Antonínem Satkem jako součást publikace *Pohádky, povídky a humorky ze Slezska*).²⁰⁴

Přelom v metodice provádění etnografického výzkumu ve slovesné folkloristice přináší studie předního literárního vědce Václava Tilleho *Povídky sepsané na Valašsku 1888* (1901–1902),²⁰⁵ která jako první přichází s metodickým požadavkem přesného zápisu v dialektu, detailní pasportizace textů a zachycení široce chápaného repertoáru (včetně dříve

¹⁹⁹ *Národní písně, pohádky, pověsti, říkadla, obyčeje všeobecné a zejména právní. Řada I., Svazek I.* Praha: Slavia, 1873–1874.

²⁰⁰ *Národní písně, pohádky, pověsti, říkadla, obyčeje všeobecné a zejména právní. Řady druhé oddělení I. Národní písně.* Praha: Slavia 1877.

²⁰¹ *Národní písně, pohádky, pověsti, říkadla, obyčeje všeobecné a zejména právní. Řady druhé oddělení II., Národní pohádky a pověsti.* Praha: Kolář a spol., 1878.

²⁰² Dvořák, Karel: *Pohádky a pověsti našeho lidu. Z národopisných sběrů akademického spolku Slavia.* Praha: Odeon, 1984.

²⁰³ Slavia: *Navedení ke sbírání pohádek, pověstí, písní, a říkadel, pak obyčejů všeobecných a zejména právních mezi lidem českým.* Praha: Slavia, 1870.

²⁰⁴ Satke, Antonín: *Pohádky, povídky a humorky ze Slezska.* Ostrava: Profil, 1984.

²⁰⁵ Tille, Václav: *Povídky sebrané na Valašsku r. 1888.* NSČ 7, 1901, s. 45–133; 8, 1902, s. 35–108.

ignorovaných typů vyprávění), doprovázeným komparativními odkazy na další publikované sbírky a odbornou literaturu. Podobně kvalitní výsledky precizní terénní práce představuje i pozdější sbírka Františka Stavaře (1889–1951) a Josefa Tvrdeho (1877–1942) *Povídky lidu opavského a hanáckého* z roku 1916, kterou doplnil odborným komentářem literární vědec Jiří Polívka.²⁰⁶

Masovější realizace *etnografických výzkumů materiální kultury* nastává s národopisným hnutím konce 19. století, od konce 70. let spjatým např. s Vlasteneckým spolkem muzejním v Olomouci či se jménem Josefy Náprstkové (1838–1907) zabývající se především lidovým textilem; nejvýrazněji pak v souvislosti s přípravou Národopisné výstavy československé, pořádanou v Praze v roce 1895. Výzkumy začínají být prováděny takřka po celém česky hovořícím území Čech, Moravy a Slezska, přičemž rozvíjejí především dotazníkovou metodu, realizovanou za pomoci četných spolupracovníků v terénu (hlavně učitelů a vlastivědných pracovníků). Tématy výzkumů se v tomto období stávají téměř všechny složky tradiční lidové kultury.

Významnými terénními pracovníky tohoto období jsou badatelé bez systematického etnografického vzdělání, kteří ale často přinášejí objevná nová témata. Typickým příkladem může být práce Karla Václava Adámka (1868–1944) *Lid na Hlinecku* (1900), která si jako jedna z prvních všimla sociální a kulturní diferenciací venkovského společenství na základě generačních společenství,²⁰⁷ nebo práce Josefa Čapka Drahlavského *Obyčeje a zpěvy lidu moravského*, vzniklé díky přípravám Národopisné výstavy československé, resp. krajině výstavy v hanáckém Přerově.²⁰⁸

Čelným organizačním představitelem národopisného hnutí, který výrazně definoval metodiku etnografické práce, se na dlouhou dobu stává redaktor časopisu *Český lid* (založeného v roce 1891) Čeněk Zíbrt (1864–1932), dalšími významnými představiteli této orientace byli např. Renáta Tyršová (1854–1937), Jan Koula (1855–1919) a Dušan Jurkovič (1868–1947), dokumentující především hmotnou kulturu, konkrétně lidový oděv a architekturu. Dokumentace hmotné i duchovní kultury je prováděna v rámci dobové *etnické teorie* kladoucí důraz na národnostní a jazyková hlediska (výzkumy jsou prováděny pouze v česky hovořících oblastech) a hledisko regionální (důraz je kladen na území se zachovalými či bohatě rozvinutými složkami tradiční lidové kultury, později definovaná jako *etnografické regiony*). Akcent je kladen i na aplikovaný rozměr výzkumů s cílem zachytit a zachovat

²⁰⁶ Polívka, Jiří (ed.): *Povídky lidu opavského a hanáckého*. Praha: ČAVSU, 1916.

²⁰⁷ Adámek, Karel Václav: *Lid na Hlinecku*. Praha: Archaeologická kommise při ČAVSU, 1900.

²⁰⁸ Čapka Drahlavský, Josef: *Obyčeje a zpěvy lidu moravského*. Brno: MU, 2013.

etnickou specifičnost českého národa, přičemž detailnější úrovně jejich dokumentace, včetně zachycení sociálního a kulturního kontextu, stojí ještě většinou stranou pozornosti.

Obr 14

Zápis démonologické pověsti od Beneše Metoda Kuldy (1820–1903). Muzeum Brněnska, ze sbírky Muzea v Ivančicích.

Výrazný přelom v teorii a metodologii etnografických terénních výzkumů přináší následná *profesionalizace domácí etnologie* na počátku 20. století, spjatá především se jmény Karla Chotka (1881–1967), Antonína Václavíka (1891–1955) a Drahomíry Stránské (1899–1964). Toto období se nese ve znamení dodnes nepřekonaných lokálních a regionálních monografií. Karel Chotek v letech 1905 a 1906 provádí jeden z prvních etnografických terénních výzkumů, který snese i soudobá měřítka, ve slovenské obci Cerovo, který publikuje v roce 1906 pod názvem *Cerovo. Národopisná studie*,²⁰⁹ po kterém v roce 1915 následuje práce věnovaná obci Široký Důl s názvem *Široký Důl. Národopisná monografie české vesnice*. Praktická ukázka jeho návodu etnografického výzkumu lokalit *Program soupisu národopisného* vyšla v roce 1914 jak samostatně, tak i časopisecky.²¹⁰

Nejmonumentálnějšími dobovými díly jsou rozsáhlé publikace věnované etnografickým regionům, především Slovákku – v podobě několikadílné práce redigované Luborem Niederlem vydané pod názvy *Moravské Slovensko. Svazek I. Národopis lidu československého, díl 1.* v roce 1918²¹¹ a *Moravské Slovensko. Svazek II. Národopis lidu československého, díl 1.* v letech 1921–1922.²¹² Na toto úctyhodné dílo navázala v roce 1926 již ne tak komplexně pojatá práce Josefa Štefana Kubína *České Kladsko: Nástin lidopisný*, zaměřená především na jazyková a folkloristická témata,²¹³ v roce 1930 dílčí monografie Josefa Františka Svobody *Moravské Horácko. Svazek 3. Lidové umění a zvykosloví. Sešit 1. Lidové umění výtvarné: kritická studie srovnávací*²¹⁴ a poslední, podobně dílčí práce redigované Ladislavem Lábkem věnované Plzeňsku.²¹⁵ Vedle těchto obsáhlých pozitivisticky

²⁰⁹ Chotek, Karel: *Cerovo. Národopisná studie*. NVČ 1, 1906, s. 65–73, 97–102, 129–135, 161–167, 200–209, 225–234, 273–281.

²¹⁰ Týž: *Program soupisu národopisného*, c. d. V elektronické podobě viz *Elektronická knihovna ÚEE*. Dostupné z: <http://www.phil.muni.cz/wuee/home/Links/elektronicka-knihovna/>.

²¹¹ Niederle, L.[ubor] (ed.): *Moravské Slovensko. Svazek I.*, c. d.

²¹² Týž (ed.): *Moravské Slovensko. Svazek II.*, c. d.

²¹³ Kubín, Josef Štefan: *České Kladsko: Nástin lidopisný. Národopis lidu československého, díl 2.*, c. d.

²¹⁴ Svoboda, František Josef (ed.): *Moravské Horácko. Svazek 3. Lidové umění a zvykosloví. Sešit 1. Lidové umění výtvarné: kritická studie srovnávací*, c. d.

²¹⁵ Šváb, František: *Plzeňsko. Národopisné oblasti: Plzeňská, Plasská, Radnickorokycanská, Hradištská (Blovická), Chotěšovská a Stříbrská. Svazek 1. Národopis lidu československého. Díl 4*, c. d.; Karel, Miloslav:

laděných prací, pracujících v rámci dobového evolucionistického a difuzionistického paradigmatu, vyčnívají texty Antonína Václavíka, představující dodnes teoreticky nejzajímavější práce věnované domácímu etnografickému terénu – jedná se o publikaci *Podunajská dedina v Československu z roku 1925*²¹⁶ a práci *Luhačovské Zálesí: Příspěvky k národopisné hranici Valašska, Slovenska a Hané z roku 1930*.²¹⁷

Ve stejném období se objevují i první hlasy volající i po *výzkumu jinoetnických regionů*, např. z pera významného českého německy hovořícího etnografa Gustava Jungbauera²¹⁸ německy hovořícího etnografa a spisovatele Josefa Blaua, specialistu na oblast Šumavy a příbuzného známého badatele zabývajícího se Chodskem Jindřicha Jindřicha, či plzeňského muzejníka, kunsthistorika a propagátora širokého pojetí etnografického výzkumu Ladislava Lábka,²¹⁹ které byly díky přetrvávajícímu vlivu etnické teorie (a do značné míry i z politických důvodů) masověji uskutečňovány až od konce 70. let 20. století.

Při etnografické dokumentaci v terénu je v tomto období Národopisnou společností československou využívána i hustá síť *dobrovolných amatérských „krajinských referentů“*, založená v roce 1934, kteří pravidelně dokumentovali etnografická data ve svých domovských regionech.

Výrazný mezník v profesionalizaci etnologické práce představuje i založení *Národopisného věstníku československého*, od roku 1906 redigovaného předním folkloristickým badatelem Jiřím Polívkou, který – na rozdíl od dobově spíše deskriptivně zaměřeného časopisu *Český lid* – uvádí domácí etnologii do výrazného mezinárodního vědeckého kontextu, především v oblasti folkloristiky.

Další prohloubení metodiky a především intenzity *folkloristického terénního výzkumu* je spjato se jménem našeho nejdůkladnějšího terénního sběratele folkloru Josefa Štefana Kubína (1864–1965), který je vedle požadavku přesného zápisu průkopníkem i v publikování erotických a morálně problematických folklorních textů, a také prvním domácím autorem plasticky zachycujícím mnohotvárnost prozaického folklorního repertoáru. Kubínovy monumentální a dodnes nepřekonané sběry v Podkrkonoší byly publikovány pod názvem *Lidové povídky z českého Podkrkonoší. Podhoří západní (1922–1923)*²²⁰ a *Lidové povídky*

Plzeňsko. Národopisné oblasti: Plzeňská, Plasská, Radnickorokycanská, Hradištská (Blovická), Chotěšovská a Stříbrská. Svazek 2. Zemědělství. Národopis lidu československého. Díl 4, c. d.

²¹⁶ Václavík, Antonín: *Podunajská dedina v Československu*, c. d.

²¹⁷ Týž: *Luhačovské Zálesí: Příspěvky k národopisné hranici Valašska, Slovenska a Hané*, c. d.

²¹⁸ Jungbauer, Gustav: *Německý národopis v ČSR*. In: *Československá vlastivěda. II. řada. Díl III. Národopis*. Praha: SFINX, 1936, s. 341–381.

²¹⁹ Lábek, Ladislav: *O sběratelské praxi národopisné*. ČL 31, 1931, s. 161–166, 196–209.

²²⁰ Kubín, Josef Štefan: *Lidové povídky z českého Podkrkonoší. Podhoří západní*. Praha: ČAVU, 1922–1923.

z českého Podkrkonoší. *Úkrají východní* (1926).²²¹ Jeho sběry v bývalém „Českém koutku“ v Kladsku byly vydané pod názvem *Povídky Kladské* (1908–1910),²²² v moderní vědecké edici v roce 1958 jako *Kladské povídky*.²²³ Analyzované výsledky Kubínových etnografických výzkumů patří ke zlatému terénnímu fondu domácí etnologie, a to nejen kvůli kvalitně pasportizovaným stovkám textů od desítek vypravěčů, ale i fundovaným několikasetstránkovým komentářům předního folkloristy Jiřího Polívky.²²⁴

Kubínovo rozsáhlé dílo dalo podnět i k provedení zatím nejrozsáhlejšího *návratného výzkumu* v dějinách domácích etnografických bádání, kdy se do míst jeho původních sběrů v Podkrkonoší a v Kladsku vydal v 50. letech přední český folklorista Jaromír Jech (1918–1992). Zatímco v Podkrkonoší nevytěžil jeho výzkum větší množství etnografických dat, v Kladsku dokumentoval tři stovky vyprávění, které vydal v roce 1959 pod názvem *Lidová vyprávění z Kladska*.²²⁵ Tato výjimečná publikace nejen zachytila aktuální stav a proměny prozaického folkloru v této oblasti a částečně tak revidovala předchozí výzkumy, ale také zaregistrovala celou řadu cenných kontextuálních informací týkajících se historického vývoje folklorního repertoáru.

Poválečná profesionalizovaná etnologie, charakterizovaná v případě významných badatelů zabývajících se výrazněji terénní prací a narozených před druhou světovou válkou např. jmény Ludvík Baran (1920–2011), Karel Fojtík (1918–1999), Václav Frolec (1934–1992), Iva Heroldová (1926–2005), Dušan Holý (1933), Olga Hrabalová (1930), Jaromír Jech (1918–1992), Richard Jeřábek (1931–2006), Helena Johnová (1926–2006), Zdenka Jelínková (1920–2005), Dagmar Klímová (1926–2012), Jaroslav Kramařík (1923–1974), Ludvík Kunz (1914–2005), Jiří Langer (1936), Miroslava Ludvíková (1923–2005), Jaroslav Markl (1931–1985), Mirjam Moravcová (1931), Alena Plessingerová (1928), Antonín Robek (1931–2008), Vladimír Scheufler (1922–1995), Oldřich Sirovátka (1925–1992), Olga Skalníková (1922–2012), Gabriela Sokolová (1932), Jitka Staňková (1924), Jaroslav Štika (1931–2010), Jarmila Šťastná (1931), Josef Tomeš (1936–1978), Josef Vařeka (1927–2008) a další, přichází mimo jiné s novými tématy jako je etnografie dělnictva, urbánní etnologie, výzkumy sociální a

²²¹ Týž: *Lidové povídky z českého Podkrkonoší. Úkrají východní*. Praha: ČAVU, 1926.

²²² Týž: *Povídky Kladské. Část I*. Praha: SNMČ, 1908; Týž: *Povídky Kladské. Část II*. Praha: SNMČ, 1910.

²²³ Týž: *Kladské povídky. Folkloristické dílo Josefa Štefana Kubína I*. Praha: SNKLHU, 1958.

²²⁴ Vydání dalších Kubínových sběrů bohužel narušil jeho spor s literárním vědcem Václavem Tillem, který v roce 1925 Kubína zřejmě účelově našel, že všechny jím nasbírané látky jsou knižního původu, které jeho vypravěči vyčetli z kalendářů; Kubín díky tomu zničil nasbírané povídky ze severního Podkrkonoší, a později i další své cenné sběry; v souhrnu téměř polovinu jím nasbíraných textů. Tento spor tak představuje varovné memento pro další potenciální budoucí neshody mezi etnograficky (terénně) a akademicky orientovanými etnology. Luffner, Jan: *Katalog českých démonologických pověstí*, c. d. (v tisku); podobné situace zažíval na Moravě např. i František Bartoš.

²²⁵ Jech, Jaromír: *Lidová vyprávění z Kladska*. Praha: SNKLHU, 1959.

kulturní změny způsobené kolektivizací vesnice, osidlování pohraničí po odsunu německy hovořících obyvatel a později i etnická problematika.

Poválečná etnologie rozvíjí především nový typ *týmových výzkumů*, vedených v první řadě odborníky z akademie věd a univerzitních pracovišť, které jsou prováděny skupinou specialistů na různá etnologická témata v jedné konkrétní lokalitě, často i opakovaně, a které umožňují získat větší množství detailních etnografických dat z daného terénu; týmové terénní výzkumy byly doplňovány i použitím dotazníkové metody.²²⁶ Příkladem výstupů z týmových etnografických výzkumů prováděných na území Moravy, doplněných archivními a muzejními výzkumy, mohou být kolektivní monografie věnované Podluží²²⁷ a především Horňácku.²²⁸

Z dobových tematicky novátorských výstupů patří k nejzajímavějším rozsáhlé monografie věnované hornickým oblastem Rosicka-Oslavanska na Moravě²²⁹ a Kladenska v Čechách.²³⁰ Dílčí texty věnované slovesnému folkloru na Ostravsku-Karvinsku vyšly v podobě precizní folkloristické monografie teprve nedávno.²³¹

Další výrazné výstupy z týmových urbánně etnologických výzkumů představují historicky laděná monografie *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939* z roku 1981 redigovaná Antonínem Robkem, Mirjam Moravcovou a Jarmilou Šťastnou²³² a komplexněji pojatá publikace s širším historickým záběrem *Město pod Špilberkem. O lidové kultuře, tradicích, a životě lidí v Brně a v okolí*, redigovaná Oldřichem Sirovátkou a vydaná až roku 1993.²³³ Další příklady zajímavého týmového projektu pak představují výzkumy prováděné v 60. letech pracovníky Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV ve vesnicích rumunského Banátu osídlených kolonisty původem z českých zemí,²³⁴ a výše zmíněný výzkum hornického prozaického folkloru na Ostravsku-Karvinsku, který se dočkal i částečné návratné revize.²³⁵

²²⁶ Skalníková, Olga: *K otázce o studiu kultury a způsobu života českých a slovenských horníků*. ČE 1, 1953, s. 153–162.

²²⁷ Jeřábek, Richard – Holý, Dušan – Frolec, Václav: *Podluží. Kniha o lidovém umění*. Brno: Krajské nakladatelství, 1962.

²²⁸ Frolec, Václav – Holý, Dušan – Jeřábek, Richard: *Horňácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno: Blok, 1966.

²²⁹ Fojtík, Karel – Sirovátka, Oldřich (ed.): *Rosicko-Oslavansko. Život a kultura lidu v kamenouhelném revíru*, c. d.

²³⁰ Skalníková, Olga (red.): *Kladensko. Život a kultura lidu v průmyslové oblasti*, c. d.

²³¹ Sokolová, Gabriela: *Hornická lidová slovesnost Ostravska-Karvinska*, c. d.

²³² Robek, Antonín – Moravcová, Mirjam – Šťastná, Jarmila (eds.): *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*. Praha: Academia, 1981.

²³³ Sirovátka, Oldřich (ed.): *Město pod Špilberkem. O lidové kultuře, tradicích, a životě lidí v Brně a v okolí*. Brno: Doplněk, 1993.

²³⁴ Jech, Jaromír (ed.): *České vesnice v rumunském Banátě*. Praha: ÚEF ČSAV, 1992.

²³⁵ Sokolová, Gabriela: *Hornická lidová slovesnost Ostravska-Karvinska*, c. d.

V poválečném období se výrazně rozvíjí také využívání *dotazníkové metody*. V roce 1957 Národopisná společnost československá pod vedením Drahomíry Stránské a později dalších domácích etnologů vytváří a rozvíjí unikátní síť národopisných dopisovatelů, pro které začíná vydávat návodné dotazníky. Tato aktivita navazuje na předválečné dotazníkové akce sítě krajinových referentů, které ale metodicky modernizuje a díky velkému množství dopisovatelů (přes 250) a precizní přípravě dotazníků umožňuje i kvantitativní přístupy zjišťování teritoriálního rozšíření určitých typů etnografických dat. Data získaná v rámci těchto dotazníkových akcí, během kterých bylo do roku 2005 rozesláno přes dvě desítky velkých (několikastránkových) a přes padesát malých (jednostránkových) dotazníků, představují jeden z největších korpusů domácí etnografické dokumentace. Získaná data dodnes slouží jako výstupy ze sondážních výzkumů, podpora začínajících výzkumů, nástroj pro formulaci nových výzkumných projektů i vlastní výzkumné práce, např. pro tvorbu etnografických atlasů. Tato síť dopisovatelů byla před nedávnou dobou úspěšně revitalizována.²³⁶

Těžiště etnografické terénní práce prováděné na území České republiky se ve stejné době také do určité míry přesouvá na Moravu, kde vedle publikací tradičních center etnologického bádání, jako jsou muzea, muzea v přírodě, vysoké školy, a ústavy akademie věd, narůstá počet výstupů *Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech a na Balkáně* (např. subkomise pro lidové stavitelství a pro výroční obyčeje) a především v oblasti aplikovaného výzkumu *Ústavu lidové kultury ve Strážnici* (dnes *Národní ústav lidové kultury*), který v roce 1964 začíná vydávat přední domácí etnologické periodikum *Národopisné aktuality* (dnes publikuje nově koncipovaný časopis *Národopisná revue*). Jak tato komise, tak strážnický ústav produkují a organizují tvorbu nejen publikací, ale i symposií, konferencí a dalších odborných výstupů. V moravském prostředí jsou do značné míry výrazněji než v Čechách také rozvíjeny teoretické a metodologické podněty funkcionalismu a strukturalismu, aplikované jak na „tradiční“, tak nová výzkumná témata, navazující na předválečné práce etnografa Petra Bogatyreva a kunsthistorika Karla Šourka (1909–1950), znatelné především v pracích etnografů Václava Frolce a Bohuslava Beneše, které zapojovaly etnografickou terénní práci do širšího střeoevropského vývoje, především v oblasti výzkumů lidového stavitelství, obyčejové tradice a folkloru. Frolcova bádání byla prováděna kombinací několika metod etnografického terénního výzkumu, především

²³⁶ Viz internetové stránky České národopisné společnosti s digitalizovanými dotazníky. Dostupné z: <http://www.narodopisnaspolcnost.cz/dotazniky.php>. Soupis příspěvků dopisovatelů pak Šenfeldová, Helena (ed.): *Dopisovatelé České národopisné společnosti: Soupis příspěvků*. Praha: ČNS, 2010. Srov. Drápala, Daniel (ed.): *Dotazníky České národopisné společnosti*. Praha: ČNS, 2014.).

systematického pozorování v rámci průběžného výzkumu a dotazníků, díky kterým např. sumarizoval teritoriální a kvantitativní rozšíření výročních obyčejů v Československu ve čtyřech časových obdobích od počátku dvacátého století do 70. let, které dále zpracoval kartografickou metodou.²³⁷ Metodu hromadného dotazníkového šetření Frolec použil i při přípravě monografie *Horní Věstonice. Společenské a kulturní proměny jihomoravské vesnice* věnované novoosídlenecké obci, kde si jeho tým všiml nejen „tradičních“ etnografických témat, ale i procesů sociální a kulturní adaptace a integrace.²³⁸ Výstup z podobně koncipovaného projektu představuje i kolektivní monografie *Proměny jihomoravské vesnice. Národopisné studie z Brumovic*, připravená týmem autorů pod vedením Richarda Jeřábka.²³⁹

Druhá polovina 20. století je ve folkloristických bádáních ve znamení rozvoje *kontextuálních výzkumů*, dobovou terminologií „ekologie“ folkloru, anticipovaných již nestorem slovanské folkloristiky Ludvíkem Kubou (1863–1956) a teoreticky vymezených v práci Vladimíra Úlehly *Živá píseň* z roku 1949.²⁴⁰ Nejvýznamnějšími výstupy tohoto přístupu, který se zaměřil především na portréty individuálních folklorních interpretů, jsou vedle rané práce Karla Plicky *Eva Studeničová spieva* z roku 1928²⁴¹ především díla Dušana Holého *Mudroslovi primáše Jožky Kubíka* z roku 1984²⁴² a Jiří Pajera *Marie Procházková (1886–1986). Zpěvačka ze Strážnice* z roku 1986.²⁴³ Práci celoevropského významu je pak publikace Antonína Satka *Hlučínský pohádkář Josef Smolka* z roku 1958, která o několik desítek let před světovým rozvojem folkloristických studií performance použila metodu fotografického záznamu typických gestikulačních a mimických prostředků lidového vypravěče.²⁴⁴

Výrazné metodické inovace ve folkloristice přináší experimentální a dodnes náležitě nezhodnocené *kvantitativní metodické postupy*, které aplikuje Milan Leščák ve svých výzkumech prozaického folkloru prováděných na Slovensku, zúročených ve výjimečné publikaci *Humoristické rozprávanie na Spiši (1962–1967). Pokus o výskum frekvencie a výskytu*, která patří (vedle prací Antonína Satka věnovaným portrétům vypravěčů

²³⁷ Frolec, Václav: *Současná životnost výročních zvyků*. Jižní Morava 28, 1992, s. 221–236; k inovativnímu interdisciplinárnímu etnografickému výzkumu zvykosloví viz Týž: *Časové a sociálně významové proměny výročního obyčeje (Na příkladu jízdy králů)*. SN 27, 1979, s. 419–448.

²³⁸ Frolec, Václav a kol.: *Horní Věstonice. Společenské a kulturní proměny jihomoravské vesnice*. Brno: UJEP, 1984.

²³⁹ Jeřábek, Richard a kol.: *Proměny jihomoravské vesnice. Národopisné studie z Brumovic*. Brno: UJEP, 1981.

²⁴⁰ Úlehla, Vladimír: *Živá píseň*. Praha: Fr. Borový, 1949.

²⁴¹ Plicka, Karel: *Eva Studeničová spieva*. Turčianský Svätý Martin: Matica Slovenská, 1928.

²⁴² Holý, Dušan: *Mudroslovi primáše Jožky Kubíka*. Praha: Supraphon, 1984.

²⁴³ Pajer, Jiří: *Marie Procházková (1886–1986): Zpěvačka ze Strážnice*. Hodonín: Okresní kulturní středisko Hodonín, 1986.

²⁴⁴ Satka, Antonín: *Hlučínský pohádkář Josef Smolka*. Ostrava: Krajské nakladatelství, 1958.

a generačním a profesním repertoárům, a prací Dagmar Klímové věnovaným katalogizaci lidové prózy a analýze vypravěčských okruhů a ekologie folkloru) k metodologicky nejnovativnějším folkloristickým dílům 20. století,²⁴⁵ a aplikace *strukturálně-funkčních a strukturalistických*, později i *sémiotických přístupů* na ústní slovesnost.²⁴⁶ Terénní dokumentaci folkloru, především slovesného, se výrazně věnovala i dvojice významných folkloristů Oldřich Sirovátka a Marta Šrámková, kteří se vedle výzkumu „tradičních žánrů“ inovativně věnovali např. i dokumentaci vyprávění ze života, dnešní terminologií tedy oral history.²⁴⁷

Šedesátá léta 20. století jsou v domácí etnologii, vedle revitalizace a modernizace bádání historicky orientované etnologie, částečně ve znamení provádění prvních dlouhodobějších *průběžných výzkumů* v jednom etnografickém terénu v délce několika týdnů až měsíců, hraničících svojí intenzitou až se *stacionárními, dlouhodobými výzkumy*, které jsou navíc spojeny s *metodou zúčastněného pozorování*. Nejzajímavější výzkumy tohoto typu prováděla na Slovensku Soňa Švecová, která je ve svých dílech *Kopanické sídla a dedina* z roku 1975 a *Lazy v 19. a 20. storočí: vývoj roľníckych chotárnych sídiel v oblasti Krupinskej planiny* z roku 1984 domácí průkopnicí důrazu na výzkumná témata sociálních a ekonomických vztahů na venkově, včetně příbuzenství.²⁴⁸ Stejně období zaznamenává i krátkodobou, byť částečně deklaratorní renesanci kvantitativních badatelských přístupů, včetně statistických metod šetření.²⁴⁹

V druhé polovině 20. století narůstá zájem etnologů o terénní využití *vizuálních prostředků* jako je fotografie a film, anticipované v předválečném období pracemi Erwina Rauppa (1863–1931), Františka Pospíšila (1885–1958), Jana Kouly (1855–1919), Josefa

²⁴⁵ Leščák, Milan: *Humoristické rozprávania na Spiši (1962–1967). Pokus o výskum frekvencie a výskytu*. Bratislava: Ústav etnológie SAV – Katedra etnológie a kultúrnej antropologie FiF UK – Národopisná spoločnosť Slovenska – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2010.

²⁴⁶ Beneš, Bohuslav: *Sémiotická problematika žánrů lidového vyprávění*. In: Havránek, Bohuslav (ed.): *Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů v Záhřebu. Literatura – folklór – historie*. Praha: Academia, 1978, s. 179–180.

²⁴⁷ Z bohatého díla se terénním aspektům folkloru věnuje např. Sirovátka, Oldřich: *Folkloristické studie*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2002; odkazy na další práce viz Šrámková, Marta: *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000: (přehled, vývoj, témata, bibliografie)*, c. d.

²⁴⁸ Švecová, Soňa: *Kopanické sídla a dedina (Národopisná studia o spoločenských vzťahoch medzi obyvateľi jednej slovenskej obce)*, c. d.; Táž: *Lazy v 19. a 20. storočí: vývoj roľníckych chotárnych sídiel v oblasti Krupinskej planiny*. Praha: UK, 1984. V rámci dobové obliby antropologizujících témat představuje paralelu díla Soňi Švecové práce Salzman, Zdeněk – Scheufler, Vladimír: *Komárov: A Czech Farming Village*. New York: Holt, 1974, na dílo Soňi Švecové později částečně navázal i antropolog Josef Kandert (Kandert, Josef: *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha: Karolinum, 2004).

²⁴⁹ Pavlicová, Martina: *Etnologie v proměnách historických a společenských východisek*. In: Táž: *Lidová kultura a její historicko-společenské reflexe (mikrosociální sondy)*. Etnologické studie 3. Brno: ÚEE FF MU, 2007, s. 18–19.

Klvaňy (1857–1919) a Vladimíra Úlehly (1888–1947). Mezi badatele, kteří začali po válce výrazněji využívat vizuální dokumentační techniky, patřili především Karel Plicka (1894–1987), Ludvík Baran (1920–2011), Martin Slivka (1929–2002), Jelena Látalová (1921–2003) a Jiřina Langhammerová (1939).

Příklady novodobějších *aplikovaných etnografických výzkumů* může být např. starší projekt vypracovaný širším kolektivem moravských etnologů pro tehdejší ministerstvo kultury ČSR s názvem *Lidová kultura v současném kulturním životě* (Brno 1976),²⁵⁰ či dvojice novějších projektů realizovaných Národním ústavem lidové kultury ve Strážnici pro účely Ministerstva kultury České republiky, během kterých byla pomocí dotazníkové metody dokumentována celá řada etnografických fenoménů na našem území (folklor, tradiční způsoby obživy, lidová religiozita, sídlo, dům a bydlení, obyčejová tradice, lidová strava, doprava, obchod, trh, lidový oděv, společenské vztahy, výtvarná kultura); dotazníky byly v letech 2006–2010 zaměřeny na lokální samosprávné authority, v letech 2007–2010 pak na běžnou populaci.²⁵¹ Tento výzkum měl převážně dokumentační charakter s cílem vytvořit databázi „hodnotných“ kulturních statků z oblasti tradiční lidové kultury za účelem aplikace státní kulturní politiky. Na rozdíl od základního výzkumu pak byly jevy dokumentovány s použitím šestice kritérií aplikovaného výzkumu: etnologického, kulturně-historického, estetického, etického, sociálního a psychologického.²⁵²

Literatura k dalšímu studiu

Domácí literatura

²⁵⁰ Frolec, Václav (ed.): *Lidová kultura v současném kulturním životě*. Brno: rkp, 1976.

²⁵¹ Přehledové informace o těchto výzkumech obsahuje publikace Blahůšek, Jan – Lukešová, Markéta (eds.): *Metodika identifikace a dokumentace tradiční lidové kultury v České republice v kontextu Konceptce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu na léta 2011–2015*, c. d.

²⁵² *Tamtéž*, s. 11.

Stručný nástin problematiky témat a realizace etnografického terénního výzkumu přináší stat' Petra Lozoviuka *Témata a problémy aneb jak napsat etnologickou studii*, obsažená v jeho monografii *Evropská etnologie ve stredoevropské perspektivě* z roku 2005.²⁵³

Příručka lidopisného pracovníka Drahomíry Stránské, jedné ze zakladatelských postav české etnologie, představuje i přes starší datum svého vydání (1936) dodnes do značné míry aktuální souhrnný návod na provádění etnografického terénního výzkumu, kterému se nevyrovná žádný z mála českojazyčných metodických textů 20. století. Dodnes použitelný je především přehledový výčet témat, jejichž studiu se etnolog může v terénu věnovat, včetně návodných otázek, které poukazují na dílčí terénní aspekty příslušné tematiky, a dle těchto témat řazený soupis nejdůležitější literatury.²⁵⁴ Velice stručný nástin téhož přináší *Příručka vlastivědného pracovníka* historika a archiváře Františka Roubíka ze stejného období (1940), která se spíše než etnografickému výzkumu věnuje výzkumu archivnímu.²⁵⁵

Pro výzkum duchovní a sociální kultury, především folkloru, je k dispozici souhrnná příručka předních československých folkloristů Milana Leščáka a Oldřicha Sirovátky *Folklór a folkloristika (O ľudovej slovesnosti)* z roku 1982, která se vedle problematiky folklorního kontextu poměrně podrobně věnuje i praktickým otázkám metodologie folkloristického výzkumu.²⁵⁶ Praktičtější pojatou alternativu představuje výuková pomůcka folkloristy Bohuslava Beneše *Úvod do folkloristiky*, která je sice v některých pasážích poplatná době svého vydání (1989), ale jako celek stále představuje užitečnou pomůcku pro budoucí etnology, kteří se plánují zabývat dokumentací nejen slovesného, hudebního či tanečního folkloru, ale i rodinné a výroční obřadnosti.²⁵⁷ Z hlediska praxe představují nejcennější část textu příklady závěrečné zprávy z výzkumu lidové slovesnosti, záznamových listů pro jednotlivé vypravěče i jednotlivé zápisy, a návrhu folkloristických dotazníků o slovesném folkloru, dětském folkloru a zvykosloví. Stále aktuální je i ambiciózní metodický text přední slovesné folkloristky Dagmar Klímové *Hodnota a hodnověrnost terénního výzkumu lidové prózy* (1966).²⁵⁸ Spíše pouze historickou hodnotu má dnes první domácí příručka

²⁵³ Lozoviuk, Petr: *Témata a problémy aneb jak napsat etnologickou studii*, c. d. K tématu dále viz Týž: *Text a možnosti jeho etnologické interpretace*. In: *Evropská etnologie ve stredoevropské perspektivě*. Monographica III. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta humanitních studií, 2005, s. 64–75.

²⁵⁴ Stránská, Drahomíra: *Příručka lidopisného pracovníka*, c. d.

²⁵⁵ Roubík, František: *Příručka vlastivědné práce*, c. d., s. 87–95.

²⁵⁶ Leščák, Milan – Sirovátka, Oldřich: *Folklór a folkloristika (O ľudovej slovesnosti)*, c. d., s. 90–111.

²⁵⁷ Beneš, Bohuslav: *Úvod do folkloristiky*, c. d., s. 66–91.

²⁵⁸ Klímová-Rychnová, Dagmar: *Hodnota a hodnověrnost terénního výzkumu lidové prózy*. Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku 3, 1966, s. 3–11; dostupnější reprint je k dispozici jako Klímová, Dagmar: *Hodnota a hodnověrnost terénního výzkumu lidové prózy*. In: *Táž: To všechno jsem já. Ohlédnutí při příležitosti osmdesátin folkloristky Dagmar Klímové*. Liberec: Nakladatelství Bor, 2005, s. 103–112.

folkloristického výzkumu *Navedení ke sbírání pohádek, pověstí, písní, a říkadel, pak obyčejů všeobecných a zejména právních mezi lidem českým*, vydaná akademickým spolkem Slavia v roce 1870 (a znovu v roce 1879).²⁵⁹

Etnologický výzkum tradičního stavitelství Romana Douška, první publikace z edice *Etnologické příručky* vydávané Ústavem evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, je aktuálním (2013) metodickým textem pro budoucí badatele zabývajícího se tímto zásadním tématem evropské etnologie. I tato příručka obsahuje návodné praktické přílohy, jako návrh výzkumné otázky a návrh struktury výzkumné zprávy.²⁶⁰

Podrobných metodických příruček k provádění oral historického výzkumu a sběru životních příběhů existuje hned několik; v první řadě další aktuální (2014) publikace *Biografická metoda a metoda orální historie. Na příkladu výzkumu každodenního života v socialismu* připravená etnoložkou Janou Noskovou.²⁶¹ Z množství dalších publikací je možné zmínit např. knihu *Orální historie. Metodické a „technické“ postupy* z roku 2003 vytvořenou historikem Miroslavem Vaňkem,²⁶² jedna z těch novějších, *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie* Miroslava Vaňka a Pavla Mückeho z roku 2011²⁶³ přináší vedle detailního návodu k přípravě, provádění, redakci, analýze a interpretaci rozhovorů i praktické přílohy jako jsou tipy pro tazatele, návodné texty k provádění výzkumu a vzory vhodných dopisů a smluv. K detailnějšímu seznámení s oral historickým terénním bádáním lze doporučit i další příručky z per tohoto a dalších autorů, především *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*²⁶⁴ a konferenční sborník *Příběh je základ – a lidé příběhy potřebují, aneb Teoretické a praktické aspekty orální historie*.²⁶⁵ Zajímavou dílčí studii reflektující současné praktické zkušenosti s etnologicky laděným oral historickým výzkumem, využitelné ale i u etnografického výzkumu obecně, představuje

²⁵⁹ Slavia: *Navedení ke sbírání pohádek, pověstí, písní, a říkadel, pak obyčejů všeobecných a zejména právních mezi lidem českým*, c. d.

²⁶⁰ Doušek, Roman: *Etnologický výzkum tradičního stavitelství. Etnologické příručky 1.*, c. d.

²⁶¹ Nosková, Jana: *Biografická metoda a metoda orální historie. Na příkladu každodenního života v socialismu*, c. d.

²⁶² Vaňek, Miroslav: *Orální historie. Metodické a „technické“ postupy*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003.

²⁶³ Týž – Mücke, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011.

²⁶⁴ Týž – Pelikánová, Hana: *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.

²⁶⁵ Petráš, Josef (ed.): *Příběh je základ – a lidé příběhy potřebují, aneb Teoretické a praktické aspekty orální historie. Sborník příspěvků z konference konané v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 2009*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2010.

článek Jany Noskové *Biografická metoda a vyprávění v praxi – poznámky k terénnímu výzkumu*.²⁶⁶

Nejdůkladnějším domácím seznámením s antropologickým terénním výzkumem je přehledová publikace antropologa Martina Soukupa *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*, která vedle historického přehledu vývojových proměn etnografického výzkumu seznamuje i s nástinem jeho metod a technik, včetně těch, kterým se jiné příručky věnují méně detailně (např. genealogické a vizuální metody).²⁶⁷ Dílčí, ale cenné praktické postřehy k provádění etnografického výzkumu přinášejí i přehledové texty z oboru lingvistické antropologie Zdeňka Salzmanna *Jazyk, kultura a společnost. Úvod do lingvistické antropologie* a Jana Pokorného *Lingvistická antropologie. Jazyk, mysl a kultura*.²⁶⁸

Stručný nástin antropologických terénních výzkumných metod přinášejí také přehledové práce antropologů Václava Soukupa *Antropologie: Teorie člověka a kultury a Přehled antropologických teorií kultury*²⁶⁹ a Martina Soukupa *Základy kulturní antropologie*.²⁷⁰ Zahraniční, kritičtější pojatou alternativu představují v domácím prostředí populární učebnicové texty norského antropologa Thomase Hyllanda Eriksena *Sociální a kulturní antropologie*,²⁷¹ amerického antropologa Roberta F. Murphyho *Úvod do kulturní a sociální antropologie*,²⁷² a řada podobných obecně laděných příruček.

Cenné praktické rady k provádění aplikovaného etnologického výzkumu, použitelné ale i pro etnografická bádání na poli základního výzkumu, přináší publikace redigovaná antropologem Tomášem Hirtem s názvem *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*,²⁷³ v první řadě úvodní studie Laco Touška *Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie*, která seznamuje především s metodami *zaměřovaných skupin a polostrukturovaných rozhovorů* a obsahuje i slovníček pojmů.²⁷⁴

²⁶⁶ Nosková, Jana: *Biografická metoda a vyprávění v praxi – poznámky k terénnímu výzkumu*. In: Krekovičová, Eva – Pospíšilová, Jana (eds.): *Od folklórného textu ku kontextu. Venované pamiatke PhDr. Márie Kosovej, CSc.* Bratislava: Ústav etnológie SAV Bratislava – EÚ AV ČR Brno, 2006, s. 84–100.

²⁶⁷ Soukup, Martin: *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*, c. d.

²⁶⁸ Salzman, Zdeněk: *Jazyk, kultura a společnost. Úvod do lingvistické antropologie. Suplement Českého lidu 83, 1997*. Praha: ÚEF AV ČR, 1997, s. 13–17; Pokorný, Jan: *Lingvistická antropologie. Jazyk, mysl, kultura*. Praha: Grada Publishing, 2010, s. 48–52 (kapitola *Etnografické metody*, autor Juraj Hanuliak).

²⁶⁹ Soukup, Václav: *Antropologie: Teorie člověka a kultury*, c. d., s. 243–284; Týž: *Přehled antropologických teorií kultury*, c. d., s. 16–19.

²⁷⁰ Soukup, Martin: *Základy kulturní antropologie*, c. d., s. 163–183.

²⁷¹ Eriksen, Thomas H.: *Sociální a kulturní antropologie. Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*, c. d., s. 39–56.

²⁷² Murphy, Robert F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004, s. 213–225.

²⁷³ Hirt, Tomáš a kol.: *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2012.

²⁷⁴ Toušek, Laco: *Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie*, c. d., s. 25–106.

Nejpřístupnější a čtivé seznámení s metodologií sociálněvědného výzkumu, které je velmi užitečné i pro etnology, přináší v domácím prostředí průkopnická publikace *Jak se vyrábí sociologická znalost: Příručka pro uživatele* z pera předního českého sociologa Miroslava Dismana, dostupná hned v několika edicích, poslední z roku 2008.²⁷⁵

Pro důkladnější seznámení s teorií a metodologií sociálněvědního kvalitativního výzkumu představuje domácí autoritu série příruček Jana Hendla, především *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace* z roku 2012²⁷⁶ a *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*.²⁷⁷ Alternativu představuje prakticky laděná přehledová příručka Jiřího Reichela *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů* (věnovaná i kvantitativním postupům).²⁷⁸ Pro zájemce o metody tzv. zakotvené teorie je pak k dispozici publikace Anselma Strausse a Juliet Corbinové *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*.²⁷⁹

S kvantitativními sociálněvědními metodami seznamuje další z přehledových příruček Jana Hendla *Přehled statistických metod zpracování dat. Analýza a metaanalýza dat*.²⁸⁰ Doplnkem k tomuto textu je pak dvojice praktických příruček Keitha Punche *Základy kvantitativního šetření. Praktická příručka pro studenty*²⁸¹ a *Úspěšný návrh výzkumu*.²⁸²

Ukázky různých přístupů k etnografickému kvalitativnímu výzkumu z pera nejmladší generace badatelů pak přináší sborník *Etnografie: Improvizace v teorii a terénní praxi*, editovaný Yasarem Abu Ghoshem a Terezou Stöckelovou, chápaný v intencích sociálněvědního pojetí etnologické disciplíny²⁸³, a sborník studentských prací *Když výzkum, tak kvalitativní – Serpentinami bádání v terénu* z roku 2013, editovaný Michalem Pavláskem a Janou Noskovou; u obou prací je vhodné se zaměřit především na jejich úvodní texty.²⁸⁴

Cenné příspěvky k tématům, ale i teorii a metodologii etnografického výzkumu pak vedle základní domácí etnologické časopisecké produkce (především časopisy *Český lid/Etnologický časopis* vydávaný Etnologickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i.,

²⁷⁵ Disman, Miroslav (ed.): *Jak se vyrábí sociologická znalost: Příručka pro uživatele*, c. d.

²⁷⁶ Hendl, Jan: *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*, c. d., k etnografickému výzkumu s. 115–123.

²⁷⁷ Týž: *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*, c. d.; dále viz Týž: *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Praha: Karolinum, 1999.

²⁷⁸ Reichel, Jiří: *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada, 2009.

²⁷⁹ Strauss, Anselm – Corbinová, Juliet: *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno – Boskovice: Sdružení Podané ruce – Nakladatelství Albert, 1999.

²⁸⁰ Hendl, Jan: *Přehled statistických metod zpracování dat. Analýza a metaanalýza dat*. Praha: Portál, 2012.

²⁸¹ Punch, Keith (ed.): *Základy kvantitativního šetření. Praktická příručka pro studenty*. Praha: Portál, 2008.

²⁸² Týž: *Úspěšný návrh výzkumu*. Praha: Portál, 2008.

²⁸³ Abu Ghosh, Yasar – Stöckelová, Tereza: *Úvahy o etnografii: Od dogmatu k heterodoxii*. In: Tíž (eds.): *Etnografie: Improvizace v teorii a terénní praxi*. Praha: Slon 2014, s. 7–35.

²⁸⁴ Pavlásek, Michal – Nosková, Jana: *Výzkumník v poli kvalitativního terénního výzkumu – dilemata a otázky*, c. d.

Národopisná revue vydávaná Národním ústavem lidové kultury, *Národopisný věstník* vydávaný Českou národopisnou společností a časopis *Ethnologia Europea Centralis*, k etnografické problematice Moravy pak *Folia Ethnographica* vydávaná Moravským zemským muzeem, *Vlastivědný věstník moravský* vydávaný Muzejní a vlastivědnou společností v Brně, a celá řada regionálních periodik a sborníků vydávaných zejména muzejními institucemi) pravidelně přináší periodikum *Biograf. Časopis pro kvalitativní výzkum*, dále pak časopisy *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, *Studia Ethnologica Pragensia*, *Culturologia*, *Lidé města/Urban People*, *Sociální studia*, *Cargo: Časopis pro kulturní a sociální antropologii*, *Antropowebzin* a celá řada další, především sociálněvědně orientované produkce.

Zahraniční literatura

K důkladnému seznámení s etnografickým výzkumem prováděným ve středoevropském terénu lze v první řadě doporučit německojazyčné publikace ze série *Ethnologische Paperbacks*, vydávané německým nakladatelstvím Dietrich Reimer Verlag.

K publikacím věnovaným výhradně etnografickému výzkumu patří především rozšířené vydání práce *Methoden ethnologischen Feldforschung* redigované Bettinou Beerovou.²⁸⁵ Tato přehledová publikace, v roce 2003 poprvé vydaná pod názvem *Methoden und Techniken der Feldforschung*,²⁸⁶ seznamuje s metodami a technikami systematického a zúčastněného pozorování, etnografického cenzu, genealogické metody, kvalitativních rozhovorů, strukturovaných rozhovorů a dotazníků, síťové analýzy, širší problematikou rozšířených případových studií, použitím kognitivních metod, interdisciplinárních studií a využitím filmu a videa k terénní dokumentaci etnografických dat.

Další zajímavou a pro účely terénní práce podrobněji pojatou příručkou je pak sborník *Methoden der Volkskunde* z roku 2001, redigovaný Silke Götschovou a Albrechtem Lehmannem, který detailně seznamuje především s metodikou výzkumu dílčích kulturních fenoménů: ústních vyprávění, obrazových a fotografických pramenů, mediálních textů audiovizuální i písemné povahy šířených pomocí filmu, televize a populárního tisku, stejně jako s výzkumem v prostředí internetu, výrobních a byrokratických institucí, a bádáním v oblasti interetnických a interkulturních vztahů a regionální diferenciací, včetně kapitoly o

²⁸⁵ Beer, Bettina (ed.): *Methoden ethnologischer Feldforschung*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 2008.

²⁸⁶ Táž (ed.): *Methoden und Techniken der Feldforschung*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 2003.

využití kvalitativních rozhovorů pro výzkum těchto témat. Vedle „terénních“ témat přibližuje i metodiku práce s prameny archivní, knihovní a muzejní povahy.²⁸⁷

Obecnější příručku představuje prakticky laděná publikace *Wissenschaftliche Arbeitstechniken in der Ethnologie* Bettiny Beerové a Hanse Fischera z roku 2009, seznamující se základními aspekty etnologické vědecké práce.²⁸⁸

Sborník *Feldforschungen. Erfahrungsberichte zur Einführung* redigovaný Hansem Fischerem, poprvé vydaný v roce 1985 a dostupný v revidovaném vydání z roku 2002, přináší vedle obecného úvodu do problematiky etnografického výzkumu jedenáct případových studií věnovaných jeho různým typům a aspektům – od holistického výzkumu v exotických zemích (včetně mobilního výzkumu mezi více etniky) a výzkumu v prostředí přírodních katastrof, přes výzkum náboženských praktik, urbánních komunit či továrního prostředí v současné Evropě a korespondenčních výzkumů až k výzkumům tematizujícím problematiku genderu, genocidy a etnocidy. Sborník uzavírá text věnovaný ideologickému pozadí terénního výzkumu.²⁸⁹

Pro obecný přehled je vhodné seznámení i s úvodními příručkami evropské etnologie, které většinou obsahují dovedně vystavěné kapitoly věnované úvodu do etnografického výzkumu: např. práci *Ethnologie: Einführung und Überblick* redigovanou Bettinou Beerovou a Hansem Fischerem, která se v roce 2006 dočkala již svého šestého vydání,²⁹⁰ „klasickou“ příručku redigovanou Rolfem W. Brednichem *Grundriss der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder der Europäischen Ethnologie* z roku 2001,²⁹¹ či jejím pandánem, *Einführung in die Europäische Ethnologie*, redigovaným Wolfgangem Kaschubou a dostupným v nejnovějším vydání z roku 2012.²⁹²

Širší teoretická zamyšlení nad možnostmi evropské etnologie a (nejen) nad etnografickým výzkumem prováděným v Evropě přináší sborník vydaný k šedesátinám významného evropského etnologa Konrada Köstlina *Volskultur und Moderne. Europäische*

²⁸⁷ Götsch, Silke – Lehmann, Albrecht (eds.): *Methoden der Volkskunde. Positionen, Quellen, Arbeitsweisen der Europäischen Ethnologie*. Berlin: Dieter Reimer Verlag, 2001.

²⁸⁸ Beer, Bettina – Fischer, Hans: *Wissenschaftliche Arbeitstechniken in der Ethnologie*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 2009.

²⁸⁹ Fischer, Hans (ed.): *Feldforschungen. Erfahrungsberichte zur Einführung*. Neufassung. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 2002.

²⁹⁰ Illius, Bruno: *Feldforschung*. In: Beer, Bettina – Fischer, Hans (eds.): *Ethnologie. Einführung und Überblick*. Berlin: Dieter Reimer Verlag, 2006, s. 73–98.

²⁹¹ Brednich, Rolf W.: *Quellen und Methoden*. In: Brednich, Rolf W. (ed.): *Grundriss der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder der Europäischen Ethnologie*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 2001, s. 73–93.

²⁹² Kaschuba, Wolfgang: *Einführung in die Europäische Ethnologie*. München: C. H. Beck, 2012.

Ethnologie zur Jahrtausendwende z roku 2000,²⁹³ zajímavý konferenční sborník *Ethnographisches Wissen. Zu einer Kulturtechnik der Moderne*, redigovaný Konradem Köstlinem a Herbertem Nikitschem,²⁹⁴ či vícejazyčný sborník *Europäische Ethnologie – Ethnologie Europas – Ethnologie européenne – Ethnologie de l'Europe* redigovaný Christianem Giordanem a Johannou Rolshovenovou,²⁹⁵ a celá řada podobných textů.

Z anglicky psaných publikací patří k nejpraktičtějším příručkám *Living Folklore. An Introduction to the Study of People and Their Traditions* Marthy C. Simsové a Martine Stephensové z roku 2005, která si vedle definic základních teoretických konceptů jako je folklor, *folk group*, tradice, rituál a performance všímá i základních teoretických přístupů k interpretaci etnografických dat (funkcionalistického, strukturalistického a psychoanalytického, včetně poststrukturalistických jako je feministická interpretace a reciproční etnografie); poměrně značný prostor přitom věnuje problematice folkloristického terénního výzkumu včetně prezentace čtyř příkladů etnografických výzkumných projektů.²⁹⁶

Dalšími často využívanými příručkami zaměřenými na specificky folkloristická témata (včetně výzkumu materiální kultury) jsou *Fieldwork* předního amerického folkloristy Bruce Jacksona z roku 1987,²⁹⁷ *People Studying People. The Human Element in Fieldwork* dvojice amerických folkloristů Roberta A. Georgese a Michaela O. Jonese z roku 1980, která jako jedna z prvních výrazněji akcentovala tematiku výzkumné etiky a interpersonálních vztahů v terénu,²⁹⁸ novější, pouze na výzkum ústní tradice zaměřená práce *Oral Traditions and Verbal Arts. A Guide to Research Practices* Ruth H. Finneganové z roku 1992,²⁹⁹ či starší, ale stále použitelná příručka Kennetha S. Goldsteina *Guide for Fieldworkers in Folklore* z roku 1964, zaměřená především na dokumentaci izolovaných etnografických dat.³⁰⁰

Výrazně prakticky pojatou alternativu, seznamující s používáním základních dokumentačních technik včetně audio a video nahrávání a fotografie, představuje stručná práce Petera Bartise *Folklife and Fieldwork. An Introduction to Field Techniques* z roku 2002,

²⁹³ Institut für Europäische Ethnologie der Universität Wien (ed.): *Volkultur und Moderne. Europäische Ethnologie zur Jahrtausendwende. Festschrift für Konrad Köstlin zum 60. Geburtstag am 8. Mai 2000*. Wien: Selbstverlag des Instituts für Europäische Ethnologie, 2000.

²⁹⁴ Köstlin, Konrad – Nikitsch, Herbert (eds.): *Ethnographisches Wissen. Zu einer Kulturtechnik der Moderne*. Wien: Selbstverlag des Instituts für Volkskunde, 1999.

²⁹⁵ Giordano, Christian – Rolshoven, Johanna (eds.): *Europäische Ethnologie – Ethnologie Europas – Ethnologie européenne – Ethnologie de l'Europe*. Freiburg: Universitätsverlag Freiburg Schweiz, 1999.

²⁹⁶ Sims, Martha C. – Stephens, Martine: *Living Folklore. An Introduction to the Study of People and Their Traditions*. Logan: Utah State University Press, 2005, s. 202–224.

²⁹⁷ Jackson, Bruce: *Fieldwork*. Urbana: University of Illinois Press, 1987.

²⁹⁸ Georges, Robert A. – Jones, Michael O.: *People Studying People. The Human Element in Fieldwork*. Berkeley: University of California Press, 1980.

²⁹⁹ Finnegan, Ruth: *Oral Traditions and Verbal Arts. A Guide to Research Practices*. London: Routledge, 1992.

³⁰⁰ Goldstein, Kenneth S.: *Guide for Fieldworkers in Folklore*. Toronto: Gale Group, 1974.

vytvořená pro americké folkloristy pracující ve veřejné sféře, obsahující i návodné formuláře k pasportizaci dokumentovaných etnografických dat.³⁰¹

Problematicke používání audio nahrávacích zařízení při etnografickém výzkumu se pak věnuje publikace *Tape-Recorded Interview. A Manual for Fieldworkers in Folklore and Oral History* Edwarda D. Ivese z roku 1980.³⁰²

Šířeji pojatou příručkou je pak *Handbook of American Folklore* z roku 1983, redigovaná zakladatelskou postavou americké poválečné folkloristiky Richardem M. Dorsonem (1916–1981). V duchu anglosaského širokého pojetí folkloru, zahrnujícího všechny složky kolektivní kultury včetně artefaktů, se vedle celé řady témat věnuje i metodám, interpretaci a prezentaci výzkumu různých typů etnografických dat (především orálně transmittované slovesnosti, písní a artefaktů), problematice používání audio a video nahrávek, publikování výsledků výzkumu a badatelské etice.³⁰³

Z obecně laděných úvodů do disciplíny se metodice etnografického výzkumu okrajově věnuje i jedna z nejzajímavějších novějších příruček anglosaské folkloristiky *Folkloristics: An Introduction* (1995) od amerických folkloristů Roberta A. Georgese a Michaela Owena Jonese; její největší přínos je ale tematický v podobě prezentace přes 400 příkladů folkloristických terénních (ale i archivních) výzkumů z mnoha desítek etnicky, nábožensky, profesně, generačně či genderově definovaných kultur.³⁰⁴ Poněkud větší prostor etnografickému terénnímu výzkumu věnuje ve své době revoluční práce *The Dynamics of Folklore* z roku 1979 od amerického folkloristy Barre Toelkena, která je zajímavá především díky svému komunikačnímu chápání etnografických dat a důrazu na jejich performativní kontext,³⁰⁵ „klasická“ příručka nestora americké folkloristiky Richarda M. Dorsona *Folklore and Folklife: An Introduction* z roku 1972,³⁰⁶ a celá řada podobně laděných úvodních příruček.

Cenné rady pro etnografický výzkum přinášejí i metodické příručky synkretické disciplíny kulturních studií (*cultural studies*), které jsou pro výzkumy kulturních fenoménů prováděné v prostředí soudobých komplexních společností často přínosnější a praktičtější než

³⁰¹ Bartis, Peter: *Folklife and Fieldwork. An Introduction to Field Techniques*. Washington: Library of Congress, 2002.

³⁰² Ives, Edward D.: *The Tape-Recorded Interview. A Manual for Fieldworkers in Folklore and Oral History*. Knoxville: University of Tennessee Press, 1995.

³⁰³ Dorson, Richard M. (ed.): *Handbook of American Folklore*. Bloomington: Indiana University Press, 1983, s. 323–539.

³⁰⁴ Georges, Robert A. – Jones, Michael Owen: *Folkloristics. An Introduction*. Bloomington: Indiana University Press, 1995, s. 1–27.

³⁰⁵ Toelken, Barre: *The Dynamics of Folklore*, c. d., s. 291–329.

³⁰⁶ Dorson, Richard M. (ed.): *Folklore and Folklife: An Introduction*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1972, s. 407–532.

někdy poněkud antikvárně koncipované antropologické a folkloristické příručky. Z těch novějších můžeme zmínit např. práci Ann Grayové *Research Practice for Cultural Studies. Ethnographic Methods and Lived Cultures* z roku 2003³⁰⁷ či příručku redigovanou Michaellem Pickeringem *Research Methods for Cultural Studies* z roku 2008.³⁰⁸

Prakticky laděných novějších návodných textů k provádění sociálněvědně orientovaného etnografického výzkumu existuje nepřeborné množství. Pro etnologická bádání v domácím terénu jsou dobře využitelné některé novější edice, např. souhrnná práce Raymonda Maddena *Being Ethnographic. A Guide to the Theory and Practice of Ethnography* z roku 2010,³⁰⁹ praktická příručka sociologa Johna D. Brewera *Ethnography* z roku 2000,³¹⁰ populární stručná, ale dovedně napsaná příručka antropologa Davida M. Fettermana *Ethnography. Step By Step* z roku 1998³¹¹ a 2009,³¹² která si jako jedna z prvních všimla výzkumného terénu internetu, či výrazně prakticky laděná kniha *Ethnography. Principles in Practice* od Martyna Hammersleye a Paula Atkinsona z roku 1995.³¹³

Pravděpodobně nejvyužívanější sociálněvědně, konkrétně antropologicky laděné praktické příručky současnosti představují přehledové práce Harvey Rusella Bernarda, především *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*, dostupná v nejnovějším pátém vydání z roku 2011³¹⁴ a novější, obecněji laděná publikace *Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches* z roku 2013.³¹⁵ Pro etnologický výzkum je vhodnější první z nich, která se detailně věnuje jak teoretické a metodologické přípravě, tak aplikaci metod v terénu a analýze a interpretaci získaných etnografických dat. Jednu z nejvyužívanějších příruček k provádění etnografických rozhovorů je pak dnes již „klasická“ práce Jamese Spradleyho *The Ethnographic Interview* z roku 1979.³¹⁶

Dovedné návodné postupy a praktické rady k psaní terénních poznámek pak přináší druhá edice oblíbené publikace *Writing Ethnographic Fieldnotes* od Roberta M. Emersona,

³⁰⁷ Gray, Ann: *Research Practice for Cultural Studies. Ethnographic Methods and Lived Cultures*. London: Sage Publications, 2003.

³⁰⁸ Pickering, Michael (ed.): *Research Methods for Cultural Studies*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2008.

³⁰⁹ Madden, Raymond: *Being Ethnographic. A Guide to the Theory and Practice of Ethnography*. London: Sage Publications, 2010.

³¹⁰ Brewer, John D.: *Ethnography. Understanding Social Research Series 2*, c. d.

³¹¹ Fetterman, David M.: *Ethnography. Step By Step. Applied Social Research Methods Series, Volume 17*, c. d.

³¹² *Tamtéž*.

³¹³ Hammersley, Martyn – Atkinson, Paul: *Ethnography. Principles in Practice*, c. d.

³¹⁴ Bernard, Harvey R.: *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*, c. d.

³¹⁵ Týž: *Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches*, c. d.

³¹⁶ Spradley, James P.: *The Ethnographic Interview*, c. d.

Rachel I. Fretzové a Lindy L. Shawové z roku 2011.³¹⁷ Ohledně psaní výstupu z etnografického výzkumu, především sociálněvědně orientovaného, pak poskytuje cenné rady práce *Writing Between the Lines. Composition in the Social Sciences* od Douglase Flemonse z roku 1998.³¹⁸

Podobně jako domácí *Příručka lidopisného pracovníka* Drahomíry Stránské je nejen z historického hlediska dodnes zajímavá jedna z prvních praktických příruček pro studium folkloru vůbec, *The Handbook of Folklore* od významného britského folkloristy Laurence Gommea, vydaná péčí britské The Folklore Society již v roce 1890. Za pozornost stojí především soupis několika stovek návodných otázek ke studiu různých folklorních žánrů včetně zvykosloví.³¹⁹ Jejím antropologickým pandánem je dlouhodobě využívaná příručka *Notes and Queries on Anthropology, for Use of Travelers and Residents in Uncivilized Lands* z roku 1874, vydaná Royal Anthropological Institute a British Association for the Advancement of Science která byla v anglosaském prostředí vydána několikrát, naposledy ještě v roce 1951.³²⁰ Z podobných historických důvodů stojí za pozornost publikace významného amerického folkloristy a antropologa Paula Radina *The Method and Theory of Ethnology. An Essay in Criticism*, kriticky se vyrovnávající s teoretickými i metodologickými přístupy antropologie a etnologie do první poloviny 20. století. Zajímavé je především její pozdější vydání z roku 1966 doplněné aktualizující obsáhlou předmluvou Arthura J. Vidicha, kladoucí téma knihy do širšího historického kontextu.³²¹

Stručným a svěžím způsobem napsaným úvodem do etnografického terénního výzkumu v exotickém prostředí je útlá publikace amerického antropologa Thomase Rhyse Williamse *Field Methods in the Study of Culture* z edice *Studies in Anthropological Methods* z roku 1967, která přináší praktické postřehy částečně použitelné i pro domácí terén.³²² Výše zmíněná edice přinesla i celou řadu (nejen) na svou dobu kvalitních příruček věnovaných dílčím aspektům etnografického terénního výzkumu, např. studiu příbuzenství.³²³

Jednou z prvních skutečně systematických antropologických příruček snažících se teoreticky a metodologicky uchopit do té doby spíše intuitivně chápaný „terénní výzkum“ je

³¹⁷ Emerson, Robert M. – Fretz, Rachel I. – Shaw, Linda L.: *Writing Ethnographic Fieldnotes*, c. d.

³¹⁸ Flemons, Douglas: *Writing Between the Lines: Composition in the Social Sciences*. London – New York: W. W. Norton, 1998.

³¹⁹ Gomme, George Laurence: *The Handbook of Folklore*. London: The Folklore Society, 1890.

³²⁰ British Association of the Advancement of Science: *Notes and Queries on Anthropology, for Use of Travelers and Residents in Uncivilized Lands*. London: E. Stanford, 1874.

³²¹ Radin, Paul: *The Method and Theory of Ethnology. An Essay in Criticism. (With a New Introduction by Arthur J. Vidich)*. New York: Basic Books, 1966.

³²² Williams, Thomas Rhys: *Field Methods in the Study of Culture*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1967.

³²³ Schusky, Ernest L.: *Manual for Kinship Analysis*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1966.

monumentální tisícistránkový soubor textů čtyřiceti čtyř autorů s názvem *A Handbook of Method in Cultural Anthropology* redigovaný Raoulem Narollem a Ronaldem Cohenem na počátku 70. let 20. století. I přes starší dobu svého vydání obsahuje stále značné množství inspirativních podnětů.³²⁴

Úvodní stručné, spíše konceptuální seznámení s kulturně antropologicky laděným terénním výzkumem přinášejí četné obecné úvodní příručky encyklopedické a učebnicové povahy: relativně rozsáhlý prostor etnografickému výzkumu věnuje např. standardní *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology* redigovaná Alanem Barnardem a Jonathanem Spencerem z roku 2002,³²⁵ standardní příručka Conrada Phillipa Kottaka *Anthropology. The Exploration of Human Diversity*,³²⁶ méně pak už jinak kvalitní *The Tapestry of Culture. An Introduction to Cultural Anthropology* Abrahama Rosmana a Pauly G. Rubelové,³²⁷ *Cultural Anthropology. Understanding Themselves and Others* od Richley H. Crapa³²⁸ a mnohé další.

³²⁴ Naroll, Raoul – Cohen, Ronald (eds.): *A Handbook of Method in Cultural Anthropology*. New York: Columbia University Press, 1973.

³²⁵ Sanjek, Roger: *Ethnography*. In: Barnard, Alan – Spencer, Jonathan (eds.): *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London – New York: Routledge, 2002^X, s. 193–198; Carrithers, Michael: *Fieldwork*. In: Tamtéz, s. 229–232; Salzman, Philip Carl: *Methodology*. In: Tamtéz, s. 364–367.

³²⁶ Kottak, Conrad Phillip: *Anthropology. The Exploration of Human Diversity*, c. d., s. 21–36.

³²⁷ Rosman, Abraham – Rubel, Paula G.: *The Tapestry of Culture. An Introduction to Cultural Anthropology*. New York: McGraw-Hill, 1995.

³²⁸ Crapo, Richley H.: *Cultural Anthropology. Understanding Themselves and Others*. New York: McGraw-Hill, 1996⁴.